Înțelepciunea banilor

PASCAL BRUCKNER

Banii transformă orice om în filosof, chiar împotriva propriei sale voințe.

TREI

Banii sau mai degrabă felul în care ne raportăm la ei spun totul despre noi și intimitatea noastră – asta e concluzia lui Pascal Bruckner în incitantul său eseu, Înțelepciunea banilor. *Analizând puterea banilor, autorul scoate în evidență reprezentările noastre colective, menționând că arma moralității, atât de des reversibilă, nu este de ajuns pentru a vedea limpede rolul celui mai vechi instrument de schimb din lume.*

LE MONDE

Înțelepciunea banilor

PASCAL BRUCKNER

Înțelepciunea banilor

PASCAL
BRUCKNER

Traducere din franceză de Doru Mareș

TREI

Editori:
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial:
Magdalena Mărculescu

Redactor:
Mihaela Ionescu

Lector:
Gabriela Riegler

Coperta:
Faber Studio
Ilustrație copertă: Guliver/Getty Images/ © David Muir

Director producție:
Cristian Claudiu Coban

DTP:
Răzvan Nasea

Corectură:
Irina Mușătoiu
Elena Bițu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BRUCKNER, PASCAL
Înțelepciunea banilor, / Pascal Bruckner ;
trad.: Doru Mareș. - București : Editura Trei, 2017
ISBN 978-606-40-0057-6

I. Mareș, Doru (trad.)

821.133.1

Titlul original: La sagesse de l'argent
Autor: Pascal Bruckner

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN: 978-606-40-0057-6

Pentru prietena mea Tutsie.

„Nimeni nu a condamnat înțelepciunea la sărăcie. (...) Deși nu resimt decât dispreț pentru imperiul averii, dacă aș avea de ales, aș lua tot ce mi-ar putea dărui mai bun."

SENECA[1]

Introducere

Promisiunile lui Lenin

Într-unul dintre rarele lui momente de lirism, Vladimir Ilici Lenin le-a făcut proletarilor, în 1921, următoarea promisiune: înființarea de veceuri din aur pentru toată lumea, odată cu instalarea la putere a comunismului pe plan global, când respectivul metal va fi fost lipsit de orice valoare. Dublu simbol: spațiile cele mai triviale ale societății comuniste vor fi fost din acea clipă la fel de luxoase ca palatele burgheziei. Dar, mai ales, clasa muncitoare avea să se elibereze călcând pe încarnarea însăși a rapacității umane, blestematul aur ale cărui legături cu analitatea au fost subliniate de către Freud. Socialismul avea să se comporte mai bine decât capitalismul, în același timp descalificându-l. Detaliu picant: în 2014, femeia de afaceri americană Kim Kardashian și soțul ei, rapperul Kanye West, și-au instalat în reședința lor din Los Angeles veceuri din aur pentru modesta sumă de 550 000 de dolari. Iată că Lenin a fost auzit, dar nu tocmai de cei la care se gândise el.

Banul face parte din categoria falselor certitudini. Fiind cu adevărat proletarul existenței, pe cât de necioplit, pe atât de împovărător. Pare ceva de la sine înțeles, cu toate că rămâne un mister aflat cu totul la vedere. Cuvântul în sine conține o minunată ambiguitate: în franceză, amintește de metalul care a servit multă vreme la confecționarea monedelor. Despre ban nu se poate spune nimic fără a afirma și contrariul: e totodată mizerabil și nobil, ficțiune și realitate. Desparte și leagă între ei oamenii, sperie și când e din abundență și când lipsește. E un bine care

face rău, un rău care face bine. Cele dintâi monede, datând, după cum ne spun istoricii, din mileniul al treilea înainte de Christos, în Ur, erau bătute cu efigia lui Ishtar, zeița fecundității și a morții[1], bizară dualitate. Banul este jargonul comercial universal prin excelență, inteligibil peste tot: fiecare îl poate mânui, oricare i-ar fi limba, religia, îl poate converti instantaneu din străfundurile deșertului până în insulele cele mai îndepărtate.

În primul rând, implică încredere. La Roma, primele monede aveau o legătură nemijlocită cu proprietarii lor, de creditul de care aceștia se bucurau. În ziua de azi, desprinse de etalonul lor în aur, au valoarea conformă cu sănătatea națiunilor care le emit. Haloul lor este amprentat de sacralitate, întrucât încarnează un popor sau o comunitate precisă. Banul spune o dublă poveste: cea a stăpânilor care-i strivesc pe cei excluși de la bunăstarea eternă mulțumită mijloacelor lor financiare. Cea a oprimaților care se eliberează de apăsarea stăpânilor grație independenței monetare. În primul caz, este o putere care înrobește; în cel de-al doilea, o putere care eliberează. Acesta-i este și echivocul: când este condamnat, se naște dorința de a-l apăra; când este apărat, se naște dorința de a-l ataca. La fel ca sexul, își depășește înțelesul, generează o multitudine de sinonime care, însă, nu indică niciodată cu adevărat ce înseamnă: mălai, biștar, lovele, pițule, parai, mangoți, marafeți, gologani. Și asta-n toate limbile.

Banul nu este numai o unitate de măsură și o rezervă de valori ci, mai ales, barometrul dorințelor noastre. Măsură a tuturor pasiunilor, a ajuns patima absolută în care se reflectă celelalte. Contrar sensului comun conform căruia ar fi uniformizat lumea, i-am dat culoare cu sentimentele noastre. Viciile cărora le este asociat, cupiditatea, invidia, avariția, existau și înaintea banului, dar de fiecare dată pare a le amplifica. Entuziasmul, ca și sila pe care o suscită sunt și ele simptomatice. Ceea ce fascinează este statutul banului de creatură scăpată din mâinile făuritorului său, care se întoarce împotriva lui, vlăstar discret devenit tiran furios.

A vorbi despre bani înseamnă de fiecare dată a vorbi despre tine însuți. Am fost scutit de rana sărăciei: după o tinerețe plină de greutăți, părinții mei au ajuns la o oarecare relaxare materială, pentru a aluneca mai apoi în datorii. Drept care au început să-și drămuiască cu atenție orice bănuț, suportând amărăciunea decăderii sociale. Moartea i-a ajuns într-o stare de aproximativă mizerie. Cât despre mine, trecând de la o nepăsătoare sărăcie, din vremea studiilor, la o intermitentă prosperitate, am trăit multă vreme ca un greier, sigur că soarta îmi va dărui mereu dovezi de generozitate, că drepturile de autor nu erau salariu, ci un prinos. Banii oferă unica valoare cu adevărat de preț din această lume: timpul, inepuizabila lui abundență. În privința asta, sunt eliberatori. Când lipsesc, existența se reduce la un prezent etern, care ne ține ca-n pușcărie. Am făcut întotdeauna diferența dintre banii pentru pâinea cea de toate zilele și viața ca atare. Uneori cele două s-au suprapus, fără a mă feri, totuși, de obligațiile muncii pentru a avea ce pune pe masă.

Îmi aduc aminte cu nostalgie de vremea aceea care a ținut până la patruzeci de ani, în care banii mi se păreau ceva neglijabil. Dacă erau, cu-atât mai bine, dacă nu, mă descurcam eu cumva. O minunată dezinvoltură mă scăpa de problemele materiale, câtă vreme puteam să explorez lumea, să-mi lărgesc orizonturile, să mă feresc de platitudine. Fericită tinerețe, îndelung prelungită, când linia de demarcație nu era între necesar și superfluu, ci între necesar și esențial. Esențialul: mistica lecturilor, călătoriile în Asia, în India, discuțiile înfierbântate, angajarea politică, prieteniile supuse exigenței, experiențele fără limite, iubirile nenumărate și, mai ales, posibilitatea de a-mi trăi pasiunea, scrisul. Îmi place să cred că banul a ajuns o grijă odată cu vârsta, cu teama de lipsuri, cu traiul într-o societate care l-a pus în centrul preocupărilor sale: sfârșitul anilor lirici și ai războiului rece, revoluția conservatoare a lui Thatcher și a lui Reagan, care a făcut ca lumea occidentală să pătrundă într-o perioadă de trezire din

beția iluziilor, a celebrării materialiste a realului ca atare. Ciclu care este pe cale de a se estompa de când asistăm iarăși la o nouă confruntare violentă a diferitelor viziuni asupra lumii.

A îmbătrâni înseamnă a aluneca încetul cu încetul în ordinul calculului, al relicvei. Totul ne este numărat, zilele se împuținează. Timpul nu mai înseamnă abundență, ci devine avertisment. Totuși, pentru mine luxul suprem, chiar și acum, nu stă nici în mașinile frumoase, nici în apartamentele vaste ori în casele de vacanță, ci în perspectiva unei vieți de student perpetuu, până la o vârstă înaintată. Viața de student: improvizație cotidiană, gustul pentru plimbările fără țintă pe toate străzile, opririle îndelungi prin cafenele, detașarea afișată, indiferența față de onoruri, de funcții, de șmecheriile simbolice cu care oamenii se bucură să se acopere pentru a exorciza anii care trec. Într-un cuvânt, iluzia absurdă, dar necesară, de a începe în fiecare dimineață o nouă existență. Întotdeauna am preferat libertatea seducției puterii, servituților unei cariere. Și dacă mă simt privilegiat, atunci este vorba despre un privilegiu pe care mi l-am dăltuit eu însumi. Nefiind vreun moștenitor norocos ori vreun afacerist, nu am fost niciodată suficient de bogat pentru a uita de bani, nici atât de sărac încât să nu-mi mai pese de ei.

Banul este, prin urmare, o făgăduială care caută o undă de înțelepciune. Expresia trebuie înțeleasă în două moduri: este înțelept să ai bani, este înțelept să fii interesat de ei. Banii ne constrâng să mediem în permanență între ceea ce ne dorim, ceea ce putem și ceea ce se cuvine. Căci transformă orice om în filosof, chiar împotriva propriei sale voințe: a gândi corect înseamnă în egală măsură a învăța să cheltuiești corect și pentru sine și pentru celălalt. Moneda este un revelator indicând meschinul, risipitorul, avarul, invidiosul care se trădează și numai băgându-și sau nu mâna în buzunar. Când vine vorba de bani, nimeni nu se simte în largul lui: cei care cred că-l detestă îl idolatrizează în taină. Cei care îl idolatrizează îl supraestimează. Cei care se prefac că-l

disprețuiesc se mint pe ei înșiși. Entuziasm problematic, reprobare imposibilă. Așa de complicată e problema. Dar dacă înțelepciunea nu constă în a ataca tocmai subiectul care pare tuturor simbol al nebuniei, la ce-ar mai fi bună filosofia?

Partea întâi

Adoratori și detractori

Capitolul I

Gunoiul diavolului[1]

„Nimeni nu poate sluji la doi stăpâni: căci ori îl va urî pe unul și-l va iubi pe celălalt, ori îi va fi devotat unuia și-l va disprețui pe celălalt. Nu puteți sluji și lui Dumnezeu, și lui Mamona."

Matei 6, 24

Banul se naște în groaza și uimirea propriei sale născociri: totul îi servește drept vehicul, metalele, cochiliile, sarea (de unde vine și cuvântul salariu*), șeptelul (pecuniar vine din latinescul *pecus*, vită), la fel cum termenul indian *rupee* își are o rădăcină sanscrită care înseamnă tot turmă[2]. Numai că această plasticitate e periculoasă. Mitul Vițelului de aur, simbol al materialismului și element comun al celor trei religii monoteiste, ilustrează această putere a rătăcirii: pe când Moise e plecat de patruzeci de zile, pe muntele Sinai, pentru a primi Tablele Legii, poporul lui, care tocmai fugise din Egipt, începe să aibă îndoieli. Și-i cere fratelui lui Moise, Aaron: „Scoală și ne fă dumnezei care să meargă înaintea noastră". Toți cerceii de aur care atârnă de urechile femeilor, fiilor și fiicelor sunt strânși și topiți pentru a ridica o statuie a

* În latină *sal, salis*. (*N.t.*)

unui vițel în fața căruia evreii se prosternează și căruia îi aduc sacrificii. Când Moise coboară de pe munte și își vede poporul dansând în jurul animalului este cuprins de o furie imensă și sparge Tablele Legii pe care sunt înscrise Poruncile (*Ieșirea* 32, 1–14). Idolul banului apare deci ca semn al nerăbdării în fața absenței lui Dumnezeu. Simțindu-se părăsiți, oamenii creează un substitut al divinității, care îi îndepărtează de El. Ironia sorții face ca, în 2008, artistul englez Damien Hirst să realizeze o sculptură intitulată *The Golden Calf*[*], care a fost vândută la licitație pentru 10,3 milioane de lire sterline. Frumos exemplu de revoltă postmodernă: denunțarea Vițelului de aur devine o nouă modalitate de a te îmbogăți și de a aduna milioane!

Mariajul abundenței și al sărăciei

În mitologia greacă, Plutus, zeul bogăției, orbit de Zeus pentru că voise să stăpânească lumea, își împarte arbitrar favorurile. În piesa eponimă a lui Aristofan, doi drumeți îl opresc, reproșându-i că nu favorizează decât „ticăloșii“. Țin să-i deschidă ochii în așa fel încât zeul să poată recompensa în sfârșit și oamenii cinstiți, printre care se numără și ei, promițându-i, dacă le va îndeplini dorința, să se poarte apoi cu toată cuviința. Plutus acceptă, vrând să-și dea seama ce pagube a produs lipsa lui de clarviziune. Cei doi complici caută un vraci care să prepare anumite unguente, când sosește o femeie în cârje, pe care o cheamă Calicia. Ea își manifestă indignarea fiindcă se dorește redarea vederii lui Plutus:

---

[*] *Vițelul de aur.* (*N.t.*)

tocmai orbirea lui este izvorul a tot ce li se întâmplă de bine oamenilor, ceea ce-i obligă să muncească și să-și cinstească zeii. Când Plutus este vindecat de cecitate, mulțumită unei mixturi speciale, este aclamat de săraci și îl detronează pe Zeus. Numai că oamenii, ajunși bogați fără să fi făcut ceva pentru asta, încetează să-și mai practice meseriile, să mai fie de folos celorlalți, iar sărăcia se întoarce. Uluitoare concluzie: dacă toți oamenii s-ar scălda în abundență, s-ar sătura curând de plăcerile vieții. Numai lipsurile îndeamnă la muncă și incită dorința.[3]

Platon este primul puritan al banului: în ideala sa Republică, lasă comerțul în seama celor care nu au statut de cetățeni, a imigranților, a străinilor, întrucât această activitate corupe sufletele. Visează să traseze un cordon sanitar între negustori și restul populației, pentru a evita contagiunea cu „moravurile lor schimbătoare și necinstite“. Introducerea numerarului în Cetate ar fi fost, cântărind bine lucrurile, „cea mai rea dintre calamități“, care ar face-o „neîncrezătoare și dușmănoasă față de ea însăși“[4]. În *Sofistul* și în *Theaitetos* stigmatizează retorii care vorbesc împotriva remunerării, dar care își cântăresc cu toții cuvintele după greutatea lor în aur. Acești negustori ticăloși, „vânători cu simbrie ai tinerilor bogați și distinși“, produc raționamente pe bandă rulantă, pe când filosoful, după Socrate, trebuie să-și expună opiniile fără a cere plată. Sofiștii prostituează adevărul, își vând talentul cui dă mai mult și ajung „mijlocitori de lucruri ale spiritului“.

Curios lucru, reproșul este reluat în zilele noastre, în Franța, de unele voci din mass-media, care acuză intelectualii că-și vând conferințele pe bani, prin intermediul unor agenții specializate, deși ar trebui să refuze orice, inclusiv drepturile de autor, și să trăiască în văzduhul diafan al „valorilor spiritului“[5]. Argumentul

este același cu al Comisiei Europene care urmărește, sub influența multinaționalelor de dincolo de Atlantic, să suprime dreptul de autor devenit „reacționar" în acest ev al digitalizării. Accesul la operele artistice ar trebui să fie gratuit pentru toată lumea, sub rezerva de a plăti, bineînțeles, furnizorii respectivului acces[6]. Creația intelectuală ar fi astfel supusă industriei informației (Google, Apple, Amazon și confrații), care și-ar însuși într-o veselie conținuturile literare sau ale altor arte. Pe scurt, s-ar reveni la sistemul de mecenat din vremea monarhiei absolute, sistemul de suport de atunci fiind înlocuit de corporații private. Se poate contraargumenta cu butada lui Beaumarchais că „pentru a putea crea, ar trebui ca mai-nainte să poți mânca", și că un individ avid de câștig trebuie, fără-ntârziere, să abandoneze meseriile reflecției și scrisului: acestea hrănesc mai degrabă prost pe cei care și le asumă și favorizează un proletariat cultural a cărui soartă poate trezi orice, numai invidie nu (chiar dacă o carieră literară nu este văduvită de alte soiuri de satisfacție). Tocmai sofiștii, și este meritul lor, se pare că au inventat dreptul de autor, adică remunerarea scrisului și a vorbitului ca modalitate de a putea reflecta în deplină libertate. „Autorul este în ziua de azi un muncitor ca oricare altul, care-și câștigă pâinea prin muncă", zicea Émile Zola în 1880, adăugând: „banul a emancipat scriitorul, banul a creat literele moderne".[7]

Abia începând cu Aristotel, primul mare teoretician al economiei[8], moneda va accede la demnitatea teoretică. Astfel, devine „măsura comună a tuturor lucrurilor", o convenție care permite să cumperi și să evaluezi obiecte neasemănătoare. Dacă luăm un cizmar, un pescar și un medic, toți vor să facă schimb de servicii. Pot recurge la troc, cizmarul plătind consultația cu o pereche de încălțări sau pescarul oferind un pește în schimbul sandalelor. Metoda presupune însă coincidența și simultaneitatea nevoilor fiecăruia, ceea ce este prea puțin probabil. Propunând bunuri diferite, cele trei meserii nu pot face schimburi între ele decât

prin intermediul banilor. Artificial și arbitrar — în greacă are același nume cu al legii, *numisma*, care a dat în franceză numismatic —, banul traduce legătura de dependență dintre oameni, definindu-se ca proporție echitabilă pentru mărfuri eterogene. Pentru Aristotel, care amestecă justiția cu dreptatea, banul nu poate fi decât retribuirea unei munci care nu lezează niciuna dintre părți: „Cel care comite o nedreptate, își atribuie mai mult decât ar trebui să aibă, iar cel care suferă efectul primește mai puțin decât i-ar reveni".[9] Egalitatea este echilibrul dintre mai mult și mai puțin, în care se ia de la cel care are prea mult și se dă celui care nu are îndeajuns[10]. „Echitabil înseamnă media exactă dintre un anume profit și o anume pierdere."[11]

Aristotel distinge de la bun început între două tipuri de bogăție: cea legitimă, a familiei, *oikonomia*, care urmărește să facă viața plăcută pentru toți, și cea problematică, a acumulării care nu cunoaște limite, *khrematistikos*[12]. Cea dintâi presupune gestionarea rațională a existenței materiale în spațiul familiei și al servitorilor. Cea de-a doua desemnează achiziția speculativă a negustorului care vrea să câștige mereu mai mult, independent de ceea ce vinde. Și atunci, pentru fiecare lucru putem vorbi despre modul propriu de utilizare și valoarea lui de schimb (distincție care va fi reluată de Marx). În ce fel oare moneda, care ar fi trebuit să fie măsura tuturor lucrurilor, se degradează până la lipsă de măsură, păcat suprem pentru antici? Prin faptul că ajunge propriul său scop și se reproduce la nesfârșit, fără a mai cunoaște obstacole în respectiva expansiune.

Totuși, nu este o rușine să cauți profitul, gloria, cu condiția să o faci fără a pierde cumpătarea[13]. Față de bogăție, Aristotel are o opinie mai clementă decât vor avea, ceva mai târziu, creștinii: aceasta face parte dintre necesitățile vieții, dacă merge împreună cu virtutea și cu prietenia. Un om prevenitor poate munci pentru a genera averea prietenilor lui și pentru a se bucura de ea: „Viața prin ea însăși este, încă o dată, bună și plăcută; o dovedește faptul

că toată lumea găsește în ea încântare și, în mod deosebit, cei virtuoși și bogați. Întrucât viața lor este cea mai de dorit, iar existența lor cea mai fericită, fapt incontestabil“[14]. Mai târziu, Seneca și Cicero, ei înșiși extrem de bogați, vor vedea în viață, în sănătate, în bogăție elemente *preferabile*, de care ar fi o nesăbuință să te lipsești din moment ce ne sunt puse la dispoziție. Sunt bunuri care nu înlocuiesc nici rațiunea, nici înțelepciunea, dar fie le sunt premisa, fie le devin complementare. Pentru stoici, e mai bine să fii sănătos și bogat, decât bolnav și sărac, întrucât aceasta este voința Providenței. Dacă ar fi dorit să fim infirmi și săraci, ar fi trebuit să ne conformăm. Providența face bine ceea ce face. Așadar, în lumea închisă a cosmosului grec, banul introduce o ruptură potențial distructivă. Sparge timpul ciclic al eternei reîntoarceri, introducând tentația nemărginirii.

Dumnezeu și Mamona

Creștinismul se prezintă de la bun început ca o condamnare a câștigului. Celebra metaforă a lui Isus, repetată până la sațietate: „Și iarăși zic vouă: mai lesne este să treacă o cămilă prin urechile acului, decât să intre un bogat în împărăția lui Dumnezeu“. (Matei 19, 24), pare lipsită de echivoc și se opune din acest punct de vedere iudaismului după cum, mai târziu, și islamului[15], care văd în bogăție un dar de la Dumnezeu, de care te poți bucura fără a-ți fi rușine, cu condiția să-l fi obținut cinstit și să practici milostenia (profetul Mahomed era el însuși negustor)[16]. Evreii vor fi acuzați de primii episcopi că idolatrizează profitul și că, prin intermediul lui Iuda, l-au vândut pe

Messia pentru câțiva arginți. Biserica romană va pune accent pe denunțarea cămătăriei. Dante va așeza cămătarii în cel de-al treilea brâu din al șaptelea cerc, plasați încă mai rău decât hulitorii și sodomiții[17]. Timpul fiind numai al lui Dumnezeu, este interzis să fructifici banii, prin excelență lipsiți de fecunditate. Deja Aristotel condamnase împrumutul cu dobândă ca fiind o sarcină monstruoasă, împotriva naturii (în greacă, *tokoi*, dobândă, înseamnă și urmaș)[18]: același lucru generând același lucru, fără muncă. Sfântul Augustin va relua metafora, acuzând cămătăria de „fornicație spirituală". Expresie simptomatică: fornicația trimite la actul carnal, fără justificare creatoare, simplă concupiscență. Copulația, deja un păcat în sine, este pusă în serviciul unui proiect diabolic: reproducerea banilor, care produce bastarzi[19].

De aici scandalosul: cămătăria este un oximoron, un *onanism fecund*, aducând beneficii fără efort, zi și noapte, ba chiar și duminica, pe când proprietarul doarme și îl extorchează pe cel împrumutat prin dobânzi lipsite de măsură[20]. Oare nu, în perioada feudală, un nobil din Limousin a mers până la a sădi pe câmp, pentru a-și spori averea, monede pe post de semințe, în speranța nu se știe cărei recolte magice[21]? Condamnarea ține de stupoarea față de sterilul care ar putea rodi, ca și cum sperma s-ar fi apucat să dea naștere în absența ovulului. Cămătăria? Un păcat care-și conduce adepții direct în sclavia eternă a lui Satan[22]. În așa fel încât cadavrul cămătarului va fi transformat într-o pușculiță infernală (i se refuză înmormântarea în pământ creștinesc) și, în anumite sculpturi, poate fi văzut defecând ducați[23]. În Europa, evreii, cărora li se interzisese practicarea celor mai multe dintre meserii, s-au orientat către această activitate, în așa fel încât cuvântul evreu a ajuns sinonim cu cămătar, după cum o confirma, printre altele, și cel de-al patrulea Conciliu de la Latran, din 1215[24]. Din această cauză au suferit persecuții și umilințe, pe când cămătarii creștini, proprietarii de pământuri și negustorii[25] au fost supuși unei judecăți mai îngăduitoare. Chiar și în cadrul

iudaismului, împrumutul cu dobândă este interzis în interiorul comunității, dar permis cu străinii[26]. Ce este un cămătar? Un hoț de timp care își apropriază ceea ce Creatorul a dat în egală măsură tuturor oamenilor. Autorul fraudei va trebui să restituie rodul furtului sau să piară în iad.

Banul este, așadar, principalul concurent al lui Dumnezeu. Cu toate acestea, intransigența catolică se lovește de două contradicții. Cea dintâi vine din parabola talanților: argumentul dezvoltat de Luca și de Matei este cunoscut[27]. Un stăpân încredințează o anumită sumă servitorilor săi, înainte de a pleca în călătorie: cinci talanți primului, doi celui de-al doilea, unu celui din urmă, după calitățile fiecăruia dintre ei. La întoarcere, cel care primise cinci talanți îi înapoiază zece, iar cel care primise doi îi înapoiază patru. Stăpânul îi felicită. Cât despre cel de-al treilea, care își ascunsese talantul în pământ, este certat rău de stăpân și alungat. Așa că Matei ajunge la următoarea concluzie, stupefiantă: „Căci tot celui care are i se va da și-i va prisosi, iar de la cel care n-are și ce are i se va lua". Parabola poate fi interpretată în cel puțin două feluri: ca un îndemn de a nu irosi cele dăruite de Dumnezeu și de a le fructifica, luând în considerare ambele înțelesuri ale cuvântului talant, cel de monedă de argint, dar și de capacitate de perfecționare a talentului primit. Sarcina unei ființe libere este de a-și cultiva calitățile, oricât de modeste ar fi ele, de a se angaja în muncă și în formare proprie. Valoarea nu-i mai rezidă în ceea ce a primit de la natură, ci în ceea ce face cu abilitățile respective. Dar, în aceeași parabolă, se poate vedea și un elogiu adus speculei din partea unui stăpân care pedepsește fără milă pe cel mai slab, favorizându-i pe cei mai apți să „valorizeze" banul. (Se poate considera că banii fuseseră împrumutați cu dobândă.) Bizară morala care-i felicită pe cei abili și-i jupoaie pe cei defavorizați, trimițându-i în întuneric, acolo unde „va fi plângerea și scrâșnirea dinților". Ce altceva reiese din poziția laureatului Premiului Nobel pentru economie,

Gary Becker (1930–2014), pentru care orice individ este un capital uman achiziționat cu prețul a diverse investiții (formare profesională, educație, sănătate) și care trebuie să aducă profit? Americanul însuși a fost precedat în ideile sale de Iosif Stalin, care proclama în 1935: „Omul este cel mai prețios capital", formulă deja enunțată de ministrul francez al Instrucțiunii Publice, Victor Duruy, în 1860[28]. Aici e întreaga ambiguitate a tradiției catolice, dublu generatoare și pentru condamnarea Vițelului de aur, și pentru viziunea cuantificabilă a lumii. Devalorizând banul pe cât îl și exaltă.

Altă ambivalență: atunci când stă scris că Dumnezeu deține marea carte în care se contabilizează faptele fiecăruia, pedepsind pe cel rău și recompensându-l pe cel drept, conform isprăvilor fiecăruia, deja vorbim despre o metaforă financiară privind retribuirea și sancționarea. Când Fénelon, episcop de Cambrai din secolul al XVII-lea, scrie că trebuie să ne cumpărăm eternitatea prin buna utilizare a timpului — Dumnezeu ne acordă fiecare clipă retrăgându-ne-o pe precedenta —, adoptă un vocabular care, mai târziu, va fi cel al capitalismului: timpul înseamnă bani, merite acumulate ori greșeli care ne vor pierde. Introducând ideea de calcul în preocuparea pentru mântuire, monetizează păcatul și, la fel, și grația divină. Viața este o datorie pe care o vom plăti cu moartea noastră, salariu al păcatului. *Limbajul religios devine astfel, dintr-odată, un limbaj economic.* Ceea ce Biserica va traduce explicându-le credincioșilor că trebuie să-și răscumpere păcatele și să aducă ofrande lui Dumnezeu pentru a-i potoli mânia. Cei puternici dăruiesc preoților pământuri, argintărie, redevențe. Țăranii se văd constrânși să verse către cler un impozit, o dijmă, a zecea parte din recoltă[29]. Chiar și penitența este supusă tarifării, conform naturii „faptelor păcătoase".

Religia este comerț, iar Dumnezeu trezorierul general al sufletelor. El însuși este Arhi-bancherul care așază întreaga creație în subordinea unei implacabile matematici. Deja Sfântul

Augustin înțelegea să stabilească datoria absolută a omului către Domnul „față de care nimeni nu se va achita vreodată de ceea ce El a plătit pentru noi, fără a aștepta ceva în schimb“[30]. Ceea ce John Bunyan (1628–1688), predicator baptist englez, autor al cărții *Pilgrim's Progress* (1678), alegorie a creștinului care merge din cetatea pământească în Cetatea celestă, confirmă comparând relația omului cu Dumnezeu cu aceea dintre client și vânzătorul din magazin, incapabil să ofere esențialul, indiferent care i-ar fi calitățile. Ce altceva este paradisul creștin dacă nu locul în care suntem definitiv scăpați de apăsarea greșelilor și virtuților noastre, în care ne putem lăsa în voia inocenței propriei ființe? Dumnezeu este matematician, dar și expert contabil care își cere dreptul și pe care încercăm să-l îmbunăm prin ofrande. Fără-de-prețul este o invenție retrospectivă: totul are întotdeauna un preț, inclusiv Prea-Înaltul și mântuirea.

Însuși Pascal, atunci când vrea să convingă ateii de existența lui Dumnezeu, recurge la teoria jocurilor și a probabilităților: „Să cântărim câștigul și pierderea considerând că Dumnezeu există. Să analizăm următoarele două situații: în cazul în care câștigați, câștigați totul; dacă pierdeți, nu pierdeți nimic. Să pariem deci pe existența Lui, fără ezitare“[31]. Exploatând varianta beatitudinii, Pascal acordă prioritate interesului generat de credință: evaluând varianta pentru și varianta contra, perspectiva unei veșnicii a voluptății trebuie să primeze în fața superficialelor plăceri ale vieții: triumf al gândirii matematice. Ceva ce pierzi acum pentru darul însutit de mai târziu, iată mecanismul. În așteptare, trebuie să ai fără să posezi, să te folosești de lucruri fără să te bucuri de ele. Creștinismul și-a construit edificiul teologic pe modelul datoriei și al rambursării, pregătind, în Occident, triumful pieței, chiar dacă aceasta din urmă s-a întors împotriva lui. Deja la greci se strecura un obol în gura defuncților care plecau spre regatul morților, condus de Hades, fratele lui Zeus. Cei dispăruți erau nevoiți să-și achite cota-parte. Cât despre ostie, ne

spun specialiștii, la început a fost făcută sub formă de monedă, după model numismatic[32]. La fel, aura sfinților, aureola evocând monedele din aur, dar pentru a le exorciza mai eficient[33]. Întregul limbaj al credincioșilor este unul al așteptării și al profitului. Nu explică oare Huysmans că durerea este o plată în avans pentru purgatoriu, un acont vărsat în contul Atotputernicului[34]?

Bursa mântuirii

Iată alt simbol al solidarității dintre credință și comerț: practica indulgențelor. Aceasta ia avânt odată cu crearea purgatoriului, în secolul al XII-lea, spațiu terț, între infern și paradis, care dă dreptul celor a căror viață nu a fost nici bună, nici rea, să-și șteargă arieratele. Acest sector al corecțiilor postume permite celor vii să dialogheze cu morții și să-și diminueze păcatele, deschizând în spațiul creștin o adevărată bursă a mântuirii, al cărei curs nu va înceta să varieze[35]. În sensul exact al termenului, indulgența este o remisiune a păcatelor printr-un act de pietate (pelerinaj, ofrande în arginți sunători și greu atârnători la cântar, rugi, autoflagelare), al cărui barem este fixat de Penitențiaria Apostolică. Aceasta tarifează fiecare greșeală și grăbește ieșirea din purgatoriu prin daruri. Călugărului dominican german Johann Tetzel, vânzător de indulgențe în numele arhiepiscopului de Brandenburg (interesat de vânzare mai ales printr-un comision de 50%, promis de Curie), îi sunt atribuite următoarele cuvinte: „Imediat ce se-aude clinchetul banilor în cutie, sufletul își ia zborul din purgatoriu." Și fiindcă acesta din urmă instaurează un întreg sistem de „îmblânzire a pedepselor" (Jacques Le

Goff), introduce în credință noțiunea de tocmeală, cu toate excesele care se cunosc și care provoacă furia luteranilor, indignați să vadă o instituție omenească, Vaticanul, încheind înțelegeri cu privire la eternitate, forțând astfel mâna lui Dumnezeu.

Începând din secolul al XII-lea a fost pus la punct, în mod sistematic, sistemul penitenței tarifate. De exemplu, se cumpără slujbe la bucată, pe post de provizii pentru lumea de dincolo. Odată cu dezvoltarea pietății indulgențiare, înfloresc și tranzacțiile mercantile cele mai deșănțate: plecând în pelerinaj, făcând daruri ordinelor călugărești ospitaliere, spunând psalmi se nădăjduia în câștigarea unor ani de purgatoriu. „Cutare biserică, de pildă, mijlocind o spovedanie, daruri și rugăciuni, promite să obțină 7 ani și 7 posturi, o alta de 40 de ori 40 de ani. Un ghid al pelerinului în Țara Sfântă ne înștiințează că vizitarea sistematică a ansamblului locurilor sfinte aduce, dacă putem spune așa, de 43 de ori câte 7 ani și 7 posturi."[36] Diminuări ale pedepsei care anticipează sistemul contemporan de penitențe, cu adaosurile și scăderile sale complexe. În registrul acumulărilor extravagante, orășenii, burghezii și nobilii plătesc o anume repartizare a slujbelor pentru odihna sufletelor, conform unui plan care amintește mult de creditele noastre imobiliare cu dobândă regresivă: un maximum în primii ani, apoi un număr descrescător, conform unei curbe asimptotice: „O văduvă bogată din regiunea Dauphiné (...) solicită 1450 timp de 18 ani (120 în primul an, 110 în următorii 3, 100 în ceilalți 4, 75 timp de 4 ani, 50 în ultimii 6)"[37]. Obsesia contabilă e contemporană cu apariția orologiilor în orașe și a importanței luate de matematică în viața de zi cu zi, începând din secolul al XIII-lea: și, într-adevăr, din acea perioadă numerologia simbolică a făcut loc cuantificării lumii[38]. Biserica vindea în egală măsură dispense: astfel, Turnul de Unt al catedralei Notre-Dame din Rouen a fost finanțat prin dreptul acordat locuitorilor de a consuma grăsimi în timpul postului. Roma ar fi instituit, deci, o „piață a sufletelor", în detrimentul lui Luther.

Papalitatea, care predică sărăcia și smerenia, se scufundă în lux, orgii, pompă ostentativă, simonie, trafic cu simboluri și obiecte sfinte, fermecătoare întoarcere a refulatului*. Luther s-a ridicat împotriva Romei pe care Thomas Müntzer o numea, în 1521, „curva Babilonului“, Marea Prostituată a Apocalipsei. Biserica catolică își continuă practica indulgențelor și în zilele noastre, cu acoperire completă ori parțială: de exemplu, a se lăsa de fumat sau a nu mai contribui la poluarea mediului înconjurător poate însemna pentru credincios diminuarea ori anularea pedepselor temporare, cu condiția ca acesta să fie binecuvântat cu starea de grație. Poți programa, de pildă, slujbe, contra unei sume modeste, în folosul defuncților, menținând astfel solidaritatea între vii și morți. Dorind să se mântuie de bani, Roma s-a mântuit prin bani, în pofida ei înseși, pentru a se menține pe linia de plutire. Astfel, cât de corectă se dovedește observația lui Kierkegaard care acuză Biserica de a nu fi decât „o întreprindere lucrativă de transport către eternitate, care nu evită discreditarea decât prin faptul că de la călători nu se primește nicio veste“.

Găteala și asceza

În timp ce Evangheliile elogiază ascetismul și măreția săracilor, bisericile se acoperă de aurării sclipitoare, de podoabe somptuoase, în special în momentul Contrareformei, după ce

* Freud explică refularea ca fiind un proces psihic universal care ne apără de reprezentări pulsionale, gânduri sau imagini inadecvate, reprezentări care dacă nu ar fi refulate ne-ar tulbura conștientul. Unele reprezentări refulate tind și reușesc să reapară în conștiință, dar în manieră deformată (în general în vise), proces pe care Freud îl numește „întoarcerea refulatului“. (*N. red.*)

Conciliul de la Trento (1562), ca reacție la lutheranism, reafirmase caracterul licit al imaginilor. Biserica, apărată de statutul ei de mireasă a lui Christos, poate aduna comori și administra donațiile în bani, podoabe și bijuterii care îi sunt făcute, donații care vor însemna rapid adevărate averi. I se acordă chiar dreptul de a practica împrumuturile cu dobândă, fără a impune, totuși, tarife prohibitive[39]. Strategia patrimonială a Bisericii franceze, care interzicea leviratul (recăsătorirea văduvelor cu fratele defunctului) și adopțiile pentru cuplurile sterile, avea parțial ca scop recuperarea capitalului și într-un caz și în celălalt, în așa fel încât, la sfârșitul secolului al VII-lea, Biserica poseda, în Franța, o treime din suprafața de teren arabil[40]. Pentru a explica și a vesti splendoarea cerurilor, clerul nu are altă soluție decât să recurgă la talentul artiștilor, la materiale prețioase, la bijuterii sclipitoare, la relicve acoperite de rubine și de smaralde[41]. Farmecul culorilor, vertijul tavanelor pictate, stofele moi și luxuriante ofereau credincioșilor o probă a minunilor care-i așteptau în lumea de dincolo. Împărăția cerurilor cobora astfel pe pământ, în catedrală sau în biserică. Elogiul sărăciei făcut de Biserica romană contrastează cu pompa instituției care se prăbușește sub aurării și își înmulțește prelații împodobiți, înfiretați și grăsuni. (În toate cele trei religii care se bazează pe Cartea Sfântă, rabinii, preoții, pastorii, popii, imamii, ulemalele sunt deseori grăsuni, afectați de o bunăstare absolut eclezială. Serviciul întru Domnul își hrănește bine angajatul.) Rigoarea doctrinară va merge multă vreme mână-n mână cu o anume complezență față de cei bogați, care erau amenințați cu pedepse în lumea de dincolo, fără a se atinge cineva de privilegiile lor de pe pământ. Cât despre episcopi, cardinali și papi, aceștia trăiau într-un fast nemaipomenit, cu mâncăruri rare, vinuri și alte băuturi diverse, ca să nu mai vorbim despre legăturile carnale cu prostituate de lux, tineri ori favoriți care îi costau ostilitatea credincioșilor. În alte părți, în ortodoxia bizantină, găsim un dezmăț asemănător al aparatului

ecleziastic, icoane de aur, divane de fildeș, ex-voto-uri bogate, podoabe liturgice a căror splendoare se găsește și în zilele noastre în Rusia, România sau Grecia. Orientul otomanilor sau India mongolilor afișau, în același mod, un fast nemaiîntâlnit, cu un rafinament care depășea tot ceea ce suveranii occidentali și-ar fi putut imagina. Curțile regale, moscheile imense, templele, mausoleele, printre care celebrul Taj Mahal, deveneau oaze de frumusețe și de grandoare unde oamenii întrezăreau cele dintâi sclipiri ale lumii de dincolo[42]. Islamul reprezintă Edenul ca pe o grădină magnifică, plină de izvoare bogate, de vegetație luxuriantă și de toate roadele pământului, anticipare profană a paradisului[43]. Invizibilul este sugerat cu armele vizibilului. În timp ce confucianismul vede în bogăție un aliat al virtuții și calea directă către perfecționarea de sine, hinduismul o personifică prin zeul-elefant Ganesha, figură indulgentă, promisiune a prosperității. Dar și aici se așază în opoziție Regele și Ascetul Rătăcitor, Rajahul și Yoghinul, unul dedat iluzoriei somptuozități a lumii, celălalt dedicat emancipării acestei vieți și ciclului renașterilor.

La fel cum muzica sacră a dat naștere operei, cum slujba religioasă, liturghia, cardinalii, copiii din cor evocă o curte regală sau o scenă de teatru, bisericile, cel puțin cele mai somptuoase, par adevărate palate destinate serbărilor trupului și simțurilor. Acolo ia avânt ideea unui lux revoluționar pentru toți, degustare a promisiunii mântuirii adresate întregii omeniri. Numai monahismul contrabalansa dezmățul luxului, amintind importanța jurământului de sărăcie și a ascezei spirituale. Oripilați de picturi și de vitralii, calviniștii s-au grăbit, prin iconoclastie, să distrugă statuile și să dea cu var peste fresce, mai ales în Elveția. Ca reacție, Contrareforma a pariat pe frumusețea pusă în slujba poporului, transfigurând rigiditățile dogmei în opere de artă, provocând o extraordinară înflorire barocă. În schimb, protestantismul, opus cultului imaginilor, și-a transferat întreaga

senzualitate în muzică și nu puteam înțelege geniul lui Bach fără intransigența lui Luther în fața reprezentării vizuale.

Roma încă nu a ieșit de sub spectrul acestor contradicții, în pofida mustrărilor aspre, cosmetizante, ale papei Francisc împotriva „noii tiranii invizibile a finanțelor" și a proprietății private[44]. Atunci când, de exemplu, afirmă: „Nu iubesc banul, dar am nevoie de el pentru a ajuta sărmanii și pentru a împrăștia credința"[45], dovedește o fermecătoare schizofrenie (care, poate, este a fiecăruia dintre noi), întrucât Vaticanul dispune de un sistem bancar care rămâne, de treizeci de ani încoace, marcat de un număr considerabil de scandaluri. În 2012 și 2015, *Vatileaks* dezvăluie vaste rețele de nepotism și de deturnare de fonduri în sânul Curiei, ca să nu mai punem la socoteală modul de viață extrem de cheltuitor al cardinalilor, al monseniorului Bertone, de pildă, sau al monseniorului Nunzio Scarano, bănuit că a spălat bani ai Mafiei prin conturile Băncii Vaticanului[46]. Imensă antinomie a Bisericii, care nu poate tolera banul altfel decât condamnându-l și care se găsește sfâșiată între virtutea afișată și pompa etalată, chiar dacă majoritatea preoților trăiește o viață plină de privațiuni[47]. Din punctul de vedere al Romei, trebuie utilizate armele sensibilului pentru a glorifica perfecțiunea divină. În definitiv, nu făcea însuși Stendhal elogiul corupției iezuite și catolice, producătoare de capodopere, prin comparație cu trista raționalitate luterană care nu producea, dincolo de Atlantic, decât dolari[48]? Ariditatea protestantă se refugiază mai degrabă în abstracțiune și idei, pe când emotivitatea romană izbucnește în imagini, statui, picturi. La curțile papilor, deveniți veritabili prinți italieni, moravurile lor detracate scandalizează, dar continuă să fascineze. Lupta dintre senzualism și rigoare nu ar trebui să se soldeze nici cu victorie, nici cu înfrângere. De ce trebuie văzută o contradicție, acolo unde poate exista coabitare? Aceeași tensiune se regăsește și în lumea ortodoxă, agravată de cezaropapism, adică de legătura intimă dintre puterile spirituale și cele temporale,

cu atât mai mult cu cât Bisericile rusă, română, bulgară, sârbă și greacă, curtate de puterile politice în funcție și supuse unei fiscalități neglijabile, se prăbușesc sub bogății, dispunând de un patrimoniu imens.

Degeaba a predicat catolicismul ferventa indiferență față de bunurile din lumea aceasta, tot nu a putut împiedica marea mișcare a apetitului pentru viață și plăceri, care a câștigat masa de credincioși încă din Evul Mediu. Din contră, luteranismul și calvinismul, cu insistența lor asupra credinței ca înlocuitor al operelor de artă, au avut ca rezultat reabilitarea muncii și a prosperității. Reforma, conform unui paradox deja evidențiat de mai mulți cercetători, se va traduce printr-o dublă mișcare: căutarea obsesivă a mântuirii, însoțită de grija de a îmbunătăți existența aceasta trecătoare. În numele lumii de dincolo, omul va investi și va înfrumuseța de-acum lumea aceasta. După cum sublinia Max Weber într-una dintre tezele sale de mii de ori combătute, dar la fel de stimulatoare[49], reușita economică a anumitor regiuni este ceea ce a provocat o revoluție în cadrul Bisericii (în Germania, de exemplu), și nu credințele care au favorizat nașterea capitalismului, care și-a făcut apariția încă din vremea orașelor-stat din Italia și chiar, va zice Fernand Braudel, din cea a revoluției musulmane din secolul al VII-lea, care prezintă caracteristici „proto-capitaliste“[50]. Faimoasa aserțiune popularizată de Benjamin Franklin, conform căreia timpul înseamnă bani, vine, în realitate, de la sfârșitul Evului Mediu, de la Leon Battista Alberti, pictor, matematician și criptograf din secolul al XV-lea[51] și, înaintea lui, de la călugării care trăiau după o împărțire riguroasă a timpului și a însărcinărilor, anunțată de sunetul clopotelor.

Cum oare banul, instrument al pierzaniei, după cum spune Roma, a ajuns cel al iertării păcatelor în opinia reformaților? Cauza a fost revoluția fundamentală a lui Luther cu metaforele ei scatologice și quietismul ei înșelător: obligația creștinului se împlinește mai întâi prin credință și apoi prin faptele lui.

„Faptele bune și drepte nu fac niciodată un om bun și drept, ci numai un om bun și drept face fapte bune.“[52] Nici nu se mai pune problema ca mântuirea să poată fi dobândită prin donații sau pelerinaje. Pomul trebuie să fie sănătos pentru a putea da roade frumoase. Pietatea cere însă ca omul credincios să se împlinească și prin lucrări profane și să-și ajute astfel semenul aflat în nevoie. Catolicismul se sprijinea pe diferența dintre cei care se roagă și cei care trudesc din greu[53], caritatea și rugăciunea fiind considerate mai valoroase decât munca aducătoare de folos. Continuându-l pe Luther, Calvin va răsturna enunțul, reformulându-l după cum urmează: „A munci înseamnă a te ruga“. Munca risipește îndoiala cu privire la a fi ori nu alesul lui Dumnezeu și oferă „certitudinea subiectivă a mântuirii“ (Max Weber), devenind *cel mai important calmant al sufletului modern.* Nu este o corvoadă, ci pune în valoarea acest pământ și obligă pe fiecare să intre în legătură cu ceilalți, prin complementaritatea competențelor. Meseria devine vocație, chemare și profesiune în același timp, după cum o indică termenul german *Beruf*. Această revalorizare a necesității profane va avea o importanță capitală pentru viitor, fiind astfel înnobilată câștigarea pâinii cea de toate zilele, rezervată până atunci doar servitorilor și hoțomanilor de negustori.

Cât despre doctrina calvinistă a predestinării (deja prezentă la Sfântul Augustin), ne pune soarta exclusiv în mâinile lui Dumnezeu: unii vor fi mântuiți prin voința Domnului, alții pierduți, indiferent ce-ar face. Poți fi un drept, dar să nu ți se acorde grația divină, după cum poți fi un păcătos care o va primi, indiferent de faptele lui. Cu toate acestea, cei respinși trebuie să se poarte de parcă ar urma să fie mântuiți, ca să nu ajungă să se scufunde în disperare. Sanctificarea muncii, acumularea de bogății (cu condiția de a te folosi de ele cu modestie), iată consecința neprevăzută a unei doctrine care părea să predice fatalismul, ceea ce va conduce, până la urmă, la înfrumusețarea acestei lumi de

proastă calitate, întru gloria Domnului și în așteptarea hotărârilor lui. Nu există dovezi tangibile ale sfințeniei unui individ: nici posturile, nici rugăciunile, nici slujbele, nici darurile făcute mănăstirilor nu sunt, în sine, creștine[54]. Condiția mântuirii este aceea de a rămâne o întrebare fără răspuns, o interogație suspendată până la sfârșit. Numai munca, numai acumularea mai îndulcesc spaima păcătosului, în așteptarea Judecății de Apoi. Mai mult ca oricând, banul se dovedește o problemă teologică, fiind consolarea care alină rănile credinciosului. La care se adaugă stupefianta capacitate a celor mai austere secte de a aduna averi uriașe (mormonii din Statele Unite, jainiștii și parșii din India, adepții muridismului din Senegal), de parcă ar exista o înrudire profundă între cele două universuri, cel al misticului și cel al abstracției monetare.

De aici și două atitudini pe care le regăsim azi în Europa, între Nord și Sud, în legătură cu datoria: pentru catolici (și, în parte, pentru ortodocși) încă de la naștere ai deschis un cont care este posibil să fie modificat în funcție de scadență, elasticitate care induce o anume dezinvoltură în achitare. Taina penitenței are calitatea de a plăti păcatele. Catolicismul se referă pe larg la natura umană supusă greșelii și manifestă o inepuizabilă indulgență față de lipsurile noastre. În schimb, pentru protestanți datoria rămâne datorie (în germană, greșeală și datorie sunt unul și același cuvânt, *Schuld)*, iar seriozitatea, spiritul de economie impun să nu se tolereze un debit excesiv în gestiunea afacerilor, fie ele private ori naționale (Germania este dovada). Catolicul intră în biserică la fel ca într-o bancă binevoitoare, care practică, prin intermediul rugăciunilor și al spovedaniei, ușurarea păcatelor în așteptarea Judecății de Apoi. Invers, protestantul nu beneficiază de nicio clemență ecleziastică, din moment ce este el singur în fața lui Dumnezeu. Trebuie să-și aducă sieși dovezile credinței, până la urmă unica justificare fiind aceea a reușitei pământești. Două mentalități care, firește, admit și excepții.

SETEA DE AUR

În romanul *Aurul*[55], Blaise Cendrars relatează povestea stupefiantă a unui aventurier elvețian, Johann August Suter, plecat în 1820 în California fără o lețca-ie-n buzunar, pentru a scăpa de sărăcie. După zbucium și alergătură, a reușit să achiziționeze, de la guvernul mexican, un teritoriu imens (la vremea respectivă, vestul Americii era încă teritoriu mexican) pe care l-a cultivat, l-a irigat, însoțind culturile de pomi fructiferi și de legume cu creșterea animalelor. În scurt timp, avea mii de angajați și era pe cale de a deveni individul cel mai bogat din lume. În acel moment, pe pământurile lui a fost descoperit aur: vestea a atras o mulțime gata de jaf, inși puși pe căpătuială, lipsiți de scrupule, care au distrus totul. Suter s-a trezit ruinat și și-a sfârșit zilele îngropat în nenumărate procese, încercând să-și recupereze bunurile.

Fabulă metafizică, romanul lui Cendrars ne spune următoarele: capitalismul nu este antica *auri sacra fames* (blestemata sete de aur, conform lui Virgiliu), ci cupiditatea raționalizată, un proces de creare a bogățiilor, mai degrabă decât de exploatare a acestora. A confunda noțiunile înseamnă a confunda două ordine de valoare, cel oferit de natură sub formă de zăcăminte și pepite și cel creat prin munca omului. Aurul, „această veche relicvă barbară“, cum îi zicea Keynes, nu-și va pierde niciodată forța mitică. Tot înspre această valoare de refugiu ne îndreptăm în caz de criză, revanșă a metalului asupra dematerializării. Numai că nu mai este resortul economiilor, ci doar cel al fantasmelor ori al admirației noastre. Nu mai

este un minereu vulgar, ci simbolizează soarele prins și ținut captiv de noi, energia primordială, mai ales că atelierele de bijuterie și ceasornicăria de cea mai înaltă calitate îl prezintă în roz, alb sau gri. Nu anunța Sfântul Bonaventura că „Dumnezeu este lumină în sensul cel mai concret al cuvântului“[56]? Numai că, în aur, lumina divină este condensată până la opacitate, atât de strălucitoare încât orbește.

Există un personaj din benzile desenate care combină cele două regimuri ale bogăției, cel al muncii și cel al originii: Unchiul Picsou, Scrooge McDuck, rățoiul lacom inventat de Carl Barks în 1947. Scoțian de origine, aparținând unui clan ruinat, vânzător de lemn, lustragiu, prima monedă pe care o câștigă, un cent american, devine „centul lui fetiș“; este un vagabond, un emigrant. Pentru el, destinul este american. Debarcând la Louisville, în Kentucky, într-o seară de sărbătoare, exclamă: „Chiar și aerul are parfumul averilor câștigate și pierdute“[57]. Un șerif filosof îi spune: „Amintește-ți că bogăția înseamnă mai mult decât o grămadă de bani. Este gloria împlinirii“. Invers decât *Avarul* lui Molière, personajul e născut într-o epocă în care dorința de îmbogățire e legitimă. Bombănitor, mizantrop, lucrează din greu — prospector de aramă, căutător de aur în Klondike, în Transvaal, călător în Australia, aventurier gata de a-și asuma orice risc —, iar avariția lui este deja legendară: își plătește mizerabil angajații, își exploatează familia și refuză să împuște un urs grizzly fiindcă gloanțele sunt scumpe. Chiar dacă se situează la limitele legalității, rămâne „cinstit“ contra a tot și toate. Odată ajuns multimiliardar, în pofida prostului exemplu dat de Gripsou, dublul său malefic, și de Flairsou, simplu moștenitor,

Unchiului Picsou îi place să se tăvălească în piscina lui de aur, un lac, un ocean aproape de monede, lingouri și bancnote în care înoată, se aruncă, sapă galerii. Pentru el, banul este un pântec de o inepuizabilă fecunditate, care tinde spre frumusețea colosalului. În baia de aur se regenerează, niciodată sătul, cu atât mai mult cu cât comoara îi este cu regularitate amenințată de frații Rapetou, un soi de tâlhari gen Robin Hood. E ceva unic la Picsou: se simte bine scăldându-se în aur, fără pudoare, cunoscând astfel extazul sfinților locuiți de transcendență. Fără să aibă habar de distincția făcută de Seneca între strălucirea care orbește și lumina care își trimite cu blândețe razele[58]. Din punctul lui de vedere, tot ce sclipește e magic. Rictusul îi este cel al unui dedat voluptății, pentru care nimic nu potolește pasiunea. Unchiul Picsou se bucură.

Capitolul 2

Despre eminenta demnitate a săracilor?

„Nu vă adunați comori pe pământ, unde molia și rugina le strică și unde hoții le sapă și le fură. Ci adunați-vă comori în cer, unde nici molia, nici rugina nu le strică, unde hoții nu le sapă și nu le fură. Căci unde este comoara ta, acolo va fi și inima ta."

Matei 6, 19–21

Atunci când Bossuet, în 1659, își intitulează una dintre predici *Despre eminenta demnitate a săracilor*, gândește în consonanță cu optica unei societăți imobile, în care defavorizații nu aveau nicio șansă să-și amelioreze soarta. Cu toate acestea, se bucurau de o prerogativă unică: încarnau suferința lui Isus, alcătuind deja Cetatea lui Dumnezeu pe pământ[1]. Episcopul de Meaux utilizează aici o retorică frecvent întâlnită în creștinism: răsturnarea valorilor. Cei care nu au nimic aici, pe pământ, vor însemna totul în lumea de dincolo și invers. „Așadar, o, sărmanilor, ce bogați sunteți, dar, o, voi bogaților, ce sărmani sunteți."

Gloria celor umili

Profitul, luxul și desfrânarea, iată păcatele celor puternici în opinia lui Bossuet. Aceștia nu sunt decât niște ticăloși mereu înfometați, pradă mulțimii furioase a pasiunilor, ambiției, avariției, voluptății, luxului, lenei, în timp ce nenorocirile celor amărâți sunt adevărate privilegii care fac din ei „primii copii ai Bisericii“, cei cărora li s-a promis Împărăția lui Dumnezeu. Regele gloriei, având drept mireasă „drojdia poporului“, alegându-și tot ce este mai disprețuit pe acest pământ, ordonă celor care domnesc să se împace cu cei aflați în lipsuri, pentru ca aceștia să le deschidă porțile paradisului: „Astfel, grația, mizericordia, iertarea păcatelor, Împărăția însăși în mâinile lor stau, iar bogații nu vor putea intra dacă săracii nu-i vor primi“[2]. Dincolo de imboldul maiestuos, nici vorbă de vreun apel la răsturnarea ordinii sociale. Izbăvirea săracilor nu este promisă decât în lumea de dincolo, așa că trebuie feriți de prostul exemplu oferit de cei bogați. Fiindcă, într-adevăr, aceștia trimit spre societate un mesaj redutabil: viața de aici chiar poate fi plăcută, nu este nevoie să te chinui cu ea. Dacă o parte din omenire, grație originii ei, se bucură de plăcerile existenței, poate smulge toți oamenii din brațele catehismului resemnării. Or, ce s-ar întâmpla dacă cetățenii aceleiași țări ar dori să beneficieze de aceleași avantaje cu cei care au de toate, dacă vor cere ca pământul acesta să se transforme într-o grădină a raiului în loc să rămână o vale a plângerii? S-ar ajunge la o învălmășeală de ambiții și de pofte, la o sete de plăcere fără limite, cu prețul uitării lui Dumnezeu.

Pericolul trebuie preîntâmpinat printr-o acrobație logică: înnobilarea sărmanului și descalificarea nobilului, văzut ca „plebeu al lui Dumnezeu“. Umilința celui dintâi este titlul său de

glorie, gloria celui de-al doilea, semnul decăderii sale. Dorința de a avea bogății este blamată mai presus de toate, dacă nu cumva chiar mai mult decât însăși utilizarea lor[3], amintea deja Sfântul Augustin care îi îndemna să îndure fără mâhnire pierderile pe „cei sfielnici, cei stând departe de cupiditate". Opulența lumii trebuie schimbată cu opulența spirituală. Cel bogat se-ncovoaie sub povara numită abundență — faptul de a poseda mai mult decât este nevoie.

Moartea prezintă nota de plată

Ca bun creștin, Bossuet își însușește despre viață punctul de vedere al morții, adică al trecerii în eternitate. În seara marii treceri, bogatul va trebui să dea seama unui Dumnezeu în același timp judecător de pace și procuror. În limbaj prozaic, Prea-Înaltul prezintă nota de plată. Acest Dumnezeu al răzbunării încarnează dubla figură a cămătarului care-și reclamă împrumutul și a călăului care pedepsește. Creștinismul a condamnat cămătăria întrucât postul era deja ocupat de Dumnezeu însuși, care ne împrumută viața, dar cu dobândă. La Judecata de Apoi, săracii vor fi cei care vor juca rolurile de acuzatori și de avocați pledând și pro și contra, împovărându-i pe cei care nu i-au băgat în seamă, rugându-se pentru cei care i-au hrănit și i-au îmbrăcat. Pentru Bossuet, sărăcia este un bun în sine, făcând din cei pe care-i atinge „medici spirituali"[4]. Bogatul cel rău, aflat pe patul de moarte, a încercat să îndulcească mânia Domnului, dându-și în grabă bunurile și debarasându-se de averi într-o omenie de ultimă clipă. Numai că a fost prea târziu. În schimb, bogatul

cel bun și-a cultivat, prin pomeni, șeptelul personal de-ndurerați care îi vor putea pleda cauza pe lângă Domnul.

Moartea are această calitate: separă grâul de neghină, sufletul veșnic de trupul perisabil, fiind promisiunea consolării în viața de dincolo: drepții vor lua primele locuri, răii vor fi alungați în tenebre. O manevră cu dublu rol: condensarea întregului destin omenesc pe crestele înguste ale morții și incitarea bogaților la generozitate doar pentru a-i feri de chinurile focului etern. *Așadar, frica de damnare îl face bun pe om, nu bunătatea îl face generos.* Invocarea altruismului se produce în numele celui mai egoist argument: frica de iad. Creștinul trebuie să disprețuiască bogăția și deșartele ei făgăduieli și să se dăruiască numai virtuților umilinței și carității. Cei bogați, în fastul lor derizoriu, ar face mai bine să-i servească pe cei năpăstuiți, altfel având să piară în flăcări, să fie, după trecerea dincolo, „puternici puternic înfricoșați“[5].

Acest sofism te face să zâmbești: să poleiești pilula pentru dezmoșteniți, explicându-le că sunt sarea pământului, nu mai ține, mai ales printre credincioși. Între timp, odată cu răspândirea protestantismului, după cum am văzut, în Europa și-a făcut apariția o nouă valoare: munca productivă. A-și asuma subzistența sa și a familiei sale ajunge obligația oricărui creștin care se respectă. Dorința de a sărăci, apetența pentru a fi deposedat de bunuri, specifice ordinelor călugărilor cerșetori, sunt, pentru moderni, vecine cu nebunia. *În locul eminentei demnități a săracilor, se instaurează eminenta demnitate a muncii.* În locul elogiului lipsirii de bunuri se reabilitează bogăția, atâta timp cât nu este etalată nerușinat și cunoaște „înțelepciunea restrângerii“ (Calvin). În timp ce Roma vede în cel sărac chipul lui Christos și „portarul cerului“, acum se pune problema de a scoate amărâții din starea lor precară oferindu-le un loc de muncă, condamnând, în același timp, trândavii și cerșetorii care se complac în lene. Conform acestei optici, reformații vor autoriza împrumutul cu dobândă câtă

vreme este este echitabil, adică dacă cel împrumutat și cel care împrumută împart același risc.

Istoricii vor cădea ulterior de acord să stabilească o afinitate între capitalism și calvinism, cel din urmă dezvoltând o întreagă morală a reușitei, care triumfă în Statele Unite în zilele noastre[6]. Calvin îi liniștește pe cei puternici, așezându-i sub protecție divină: Domnul i-a ales, dintre toți, dăruindu-le din preafericita sa mană. A câștiga bani devine o activitate nu doar nevinovată, dar chiar recomandată. Sărăcia își păstrează valoarea teologică, dar ca încercare a credinței, care trebuie să fie depășită, nu celebrată ca virtute[7]. Trebuie circumscrisă pentru a-i evita răspândirea ca un torent ce ar dărâma însăși fundația cetății. Odată cu Calvin, sărăcia și-a pierdut caracterul sacru, trebuind să fie combătută ca o calamitate care distruge ființa omenească.

Vampirul și târfa

Această dezbatere se va ivi iarăși după revoluția industrială. Începând din secolul al XIX-lea, noi reproșuri vor fi aduse Vițelului de aur: în gândirea progresistă, reprezintă sângele săracului supt de clasa dominantă. Acesta e tras, va spune Zola, din toată munca și sudoarea Franței, făcându-i să prospere pe cei fericiți din ce au luat de la nefericiți. Ținând pur și simplu de exploatare, Vițelul de aur epuizează milioane de oameni printr-un act vampiric. De asemenea, prezintă și un alt defect, analizat de Karl Marx: răstoarnă valorile, așezând mai multul în locul mai puținului. „Transformă credința în necredință, iubirea în ură, virtutea în viciu, viciul în virtute, valetul în stăpân, stăpânul în

valet, prostia în inteligență, inteligența în prostie." Bizară critică, putând trece drept elogiu: banul nu respectă ierarhiile. Facilitând cumpărarea de virtuți care practic nu aparțin titularului lor, nu este decât o amăgire. Se interpune între oameni ca un ispititor, permițând cumpărarea de funcții, onoruri, cunoștințe, inimi, trupuri. Și Marx explică: ceea ce sunt, calitățile și forța ființei mele, sunt doar calitățile banilor mei: „Sunt urât, dar îmi pot cumpăra cea mai frumoasă femeie: în felul acesta, nu sunt urât, întrucât efectul urâțeniei, forța sa descurajatoare este anulată de bani. Ca individ, sunt un estropiat, însă banii îmi lipesc douăzeci și patru de picioare; prin urmare nu sunt estropiat (...) N-am minte, dar banii, fiind spiritul real al tuturor lucrurilor, cum oare posesorul lor ar putea fi un prost[8]?" Banul înseamnă confuzia lucrurilor, care transformă și cea mai neînsemnată dorință în realitate, așadar, zice Marx, reluându-l pe Shakespeare, „e prostituata universală, mijlocitor general al oamenilor și al popoarelor".

O critică asemănătoare adresează și Emmanuel Mounier, în 1933, dintr-o perspectivă apropiată de personalismul creștin: banul expulzează omul din el însuși. Această mașinărie impersonală înghite guverne, țări, familii. În locul interiorizării, instalează interesul și îl deturnează pe fiecare de la vocația spirituală. Denaturează viața socială, pe care o subsumează unor simple calcule economice, în egală măsură alterând viața intimă prin puterea calculului egoist. Mounier oferă descrierea a trei tipuri umane născute de capitalism: bogatul, mic-burghezul și săracul. Cel dintâi este supus unui regim de facilități și nimic nu-i rezistă, totul cedând în fața puterii irepresibile a dorințelor lui. Mijloacele materiale îi permit să cumpere boala, moartea, ba chiar aparențele de dragoste și de prietenie. Bogătașul este acela care uită ce a învățat despre Celălalt și sărăcește lumea închipuindu-și că este a lui. Alături de el, mic-burghezul, fascinat de model, este un bogat jerpelit, care nu are mijloace pe măsura ambiției. Primul dorește considerație, al doilea avansare. Cât despre săracul de altădată,

acesta nu mai există, înlocuit de cel încovoiat de lipsuri, gata de orice josnicie pentru câțiva bănuți, zdruncinat de șomaj, alcool, nevoi. „Cândva exista un popor (...) care nu avea un ban (...) dar care se împărtășea ca un singur suflet."[9] Idealizare retrospectivă fără nicio susținere istorică, dar care trebuie să justifice condamnarea *a priori* a banului ca sursă a tuturor relelor.

Dacă moneda trezește atâta furie, poate o face fiindcă încarnează însăși esența modernității, a spiritului de emancipare și a mobilității. Personifică curentul îndreptat împotriva permanenței, geniul circulației care se împotrivește demonului împietririi și împinge oamenii să dorească să-și îmbunătățească soarta. Pe de altă parte, reduce condiția umană la nuanțele sinistre ale calculului. Dacă e să credem criticile, o „etică a cantității" va înlocui peste tot simțul calității, iar viața se va supune de-acum mulțimii cenușii a numerelor anonime. Cântărim și numărăm în detrimentul delectării. În sfârșit, din simplu instrument al schimbului, care permite achiziționarea de bunuri, banul devine cu timpul bunul suprem, „dorit pentru el însuși și prin el însuși" (Stuart Mill), purtând năzuința de infinit a omului după cum norii groși poartă furtuna. Mijlocul devine scop, instrumentul depășește utilizarea sa și trezește pofta de a câștiga cât mai mult cu putință.

De aici se desprind două mari atitudini față de bani: cea a adulatorilor care-i venerează, pe față ori în taină, și cea a denigratorilor care dovedesc o ură pasională; cu riscul de a vedea cele două poziții răsturnându-se, ascetul alunecând în cupiditate și avizii dând în ascetism. Nu e o întâmplare că descompunerea societăților comuniste de după 1989 a atras după sine, în spațiul ex-sovietic, o corupție dementă și spolierea bunurilor publice. Ura oficială față de capitalism s-a transformat în contrariul ei, voința de a pune mâna pe toate bogățiile. Înțelepciunea în această privință, dacă există vreuna, implică să refuzi, când vine vorba despre ticălosul metal galben, și adorația și detestarea, fiind de preferat o bucurie bine temperată.

UN VIS ABOLIȚIONIST

Pe 17 aprilie 1975, când khmerii roșii au intrat în Phnom Penh, nu s-au mulțumit doar cu evacuarea în câteva zile a populației orașului, până și a bolnavilor din spitale, pretextând un bombardament american, ci s-au decis, printr-un salt temporal vertiginos, să treacă fără tranziție de la capitalism la comunism și, pentru asta, să abolească însuși simbolul exploatării, banul. A fost proclamată confiscarea bunurilor și abolirea proprietății private. S-a hotărât dinamitarea băncilor, iar bancnotele, recent tipărite în China, au fost împrăștiate pe străzi și nimănui nu i-a mai dat prin cap să le strângă. În viața „adevărată“, teancurile care ar cădea dintr-un vehicul de transportat banii ar fi luate cu asalt de mulțime. Acolo, nimic de genul acesta: rielii — moneda cambodgiană — putrezeau în soare, din moment ce nu mai aveau nicio valoare. Oricine ar fi îndrăznit să-i adune ar fi fost în pericol de moarte. Vechiul univers părea să agonizeze, cu un singur gest iconoclast. S-a început prin distrugerea banilor și s-a ajuns la distrugerea școlilor, spitalelor, templelor, restabilindu-se sclavia, oamenii fiind considerați mijloc de plată.

În cartea sa *Utopia* (1516), filosoful și teologul englez Thomas Morus și-a imaginat o societate perfectă, bazată pe comunitatea bunurilor și suprimarea monedei. A fost invocat de bolșevici în 1918, când comisarul pentru finanțe, Ivan Stepanov, a declanșat o inflație monstruoasă, făcând să meargă tiparnița de bani la capacitate maximă, în așa fel încât să nu mai existe nici bogați, nici săraci. Conform lui Keynes, o vreme Lenin ar fi teoretizat răsturnarea societății

actuale prin deprecierea banilor. Și, într-adevăr, tovarășul lui, Evgheni Preobrajenski, numise mașina de tipărit bani „mitraliera Comisariatului pentru finanțe care stropește cu foc sistemul burghez“[10]. Astfel, prețul anumitor alimente a crescut de două sute de milioane de ori. Sărăcia și foamea s-au generalizat. Până la urmă, sistemul monetar a fost reechilibrat, angajând țara către „acumularea socialistă primitivă“ și Noua Politică Economică. Reflectând la acele evenimente, Troțki scria, în 1936: „Fetișul banilor nu va primi lovitura de grație decât atunci când creșterea neîntreruptă a bogăției sociale va elibera bipezii de lăcomia lor legată de fiecare minut suplimentar de muncă și de griji. Pierzându-și puterea de a aduce fericirea sau de a pune omul la pământ, banul se va reduce la un simplu mijloc de contabilizare în domeniul statisticii și al planificării. Drept urmare, probabil că se va renunța la acest tip de chitanță. Sarcina aceasta însă o vom lăsa strănepoților noștri, care cu siguranță vor fi mai inteligenți decât noi“[11]. Fondatorul Armatei Roșii, pe vremea aceea aflat în exil și care, nu peste mult timp, avea să fie asasinat, vedea în cuvântul de ordine al abolirii muncii salariate și a banilor simptomele unei gândiri mecaniciste și nedialectice.

În 1932, la Detroit, realizând o frescă pentru uzinele Ford, pictorul mexican Diego Rivera a scris pe aceasta: „Jos războiul imperialist“ și magnificul oximoron „Bani gratuiți“[12]. În 1934, o efemeră Republică a muncitorilor și țăranilor a văzut lumina zilei la minerii din Asturias, la Oviedo, în nord-estul Spaniei: aceștia își puseseră laolaltă bunurile și decretaseră dispariția banilor, înainte de a fi dispărut, la rândul lor, sub represiune. China maoistă a experimentat și ea, între 1958

și 1960, în timpul Marelui Salt Înainte și al colectivizării forțate a agriculturii (care a dus la o cifră situată între 20 și 45 de milioane de morți prin înfometare), o scurtă încercare de desființare a banilor în numeroasele comune populare. Să adăugăm, pentru dreaptă măsură, condamnarea pronunțată de Friedrich Hayek și discipolii săi, împotriva banilor, considerați a fi un instrument mult prea colectivist, drept care au propus înlocuirea cu mijloace de plată private, mai potrivite cu o ordine individualistă[13]. Contra-exemplu: Daech, gherila islamistă, își plătește peste măsură combatanții, bate monedă, obține venituri importante din puțurile de petrol pe care le controlează, iar șeful organizației, Al-Baghdadi, în rarele apariții video, poate fi văzut cu un ceas mare, aurit, marca Rolex, la mână. Statul islamic sau califatul terorii *bling-bling*.

Capitolul 3

Franța sau tabuul banului

„În familia mea, orice atenție acordată chestiunilor bănești era considerată drept lucrul cel mai ticălos și mai josnic cu putință. Era într-o oarecare măsură împotriva pudorii să vorbești despre bani, considerați un soi de tristă necesitate, din nefericire având un rol indispensabil, ca toaletele, loc de ușurare despre care nu trebuia să se vorbească niciodată."

STENDHAL, *Viața lui Henry Brulard*

„Ceea ce mă scârbește este exact ceea ce vă doriți cu toții, lucrul de care sunteți mândri, ceea ce numiți cu un cuvânt abject: ușurare. A te simți ușurat, relaxat financiar, în largul tău, ca pe toaletă, iată exact unde doream să ajung: nu te simți ușurat decât pe oală."

GEORGES BERNANOS, *Copiii umilinței*

În fiecare duminică, în acel cartier mărginaș al Lyonului, pe la începutul anilor 1960, când eram copil, notabilitățile locale veneau la slujba de la biserică într-un modest Citroën 2CV, îmbrăcați în gri, pentru a se pierde cât mai bine în masa credincioșilor din parohie. Plecau apoi discret, reculeși, pentru a ajunge

dincolo de zidurile înalte ale proprietăților lor, lângă norocoșii lor prieteni, nenumărații servitori și mașinile sport. Minunat simptom al raportului cu banii, burghezia franceză practicând firesc *parcimonia aparențelor*.

În Hexagon, trebuie să ai un aer smerit pentru a nu trezi invidia celor defavorizați. Din contră, în Statele Unite averea se afișează. Locuințele patricienilor se ridică în văzul tuturor, fără gard împrejmuitor, pe când în Franța rămân ascunse după perdele de copaci sau portaluri impozante. Dincolo de Atlantic predomină tabuul sexului, la noi al banului. Aceste două țări întruchipează, în stare chimică pură, arhetipuri diametral opuse.

Jegul și noroiul

Crezul american *Greed is good* (setea de câștig e bună) se opune cultului francez al plăcerilor. Statele Unite sunt obsedate de lipsa de fidelitate în căsnicie, pe când Franța, oripilată de triumful „materialismului", manifestă față de rătăcirile cărnii o toleranță ridicată la rang de artă de a trăi. „Franța e flexibilă: cazi în picioare de oriunde, chiar și de pe-o canapea", zicea Lamartine apropo de colegul lui din Camera pairilor, Victor Hugo, surprins de jandarmi, într-o dimineață, în brațele nevestei unui pictor oficial al curții. Anglo-americanii își contrabalansează falsa pudoare printr-un gust nesățios pentru profit, lucru pe care noi ne prefacem că-l dezaprobăm. În Hexagon, trăim sub tripla moștenire a feudalismului, creștinismului și republicii, fiecare întărindu-le pe celelalte două. Franța, națiune literară, îmbină disprețul aristocratic față de comerț cu egalitarismul revoluționar. În felul lui,

La Bruyère anticipase această evoluție: „Există suflete murdare, îmbibate de jeg și de noroi, sclave ale câștigului și ale interesului, la fel cum sufletele curate sunt cucerite de glorie și de virtute (...). Astfel de persoane nu sunt nici părinți, nici prieteni, nici cetățeni, nici creștini și, poate, nici oameni: doar au bani“[1]. Teribilă judecată: ordinul lui *a avea* vă expulzează din împărăția ființei și chiar dintr-a umanității. În acest verdict trebuie citită însă și spaima nobilimii de a fi deposedată de putere de către noua clasă burgheză.

Întreaga noastră atitudine față de bani își găsește originea în opoziția dintre Rousseau și Voltaire. Cel dintâi atacă luxul care-i despoaie pe cei săraci și corupe gusturile și moravurile, pledând pentru cetățenii virtuoși și austeri. De cealaltă parte, Voltaire, monden care merge cu trăsura, adept al comerțului și al progresului, apărător al toleranței, dorește oameni politicoși și sclipitori. Putem spune, precum tânărul Jean-Jacques în *Confesiuni*: „Niciunul dintre gusturile mele principale nu constă în lucruri care se pot cumpăra. Nu-mi trebuie decât plăceri pure, or banul le otrăvește pe toate“[2]. Dar, la fel ca Voltaire, putem admite și că superfluul este un „lucru foarte necesar“: „Ce idiot, dacă ar avea un pat bun, s-ar culca pe-afară?“[3] Pentru autorul lui *Candide*, confortul și curajul nu sunt incompatibile și întreaga lui viață stă dovadă. Dacă, în Hexagon, aparențele pledează în favoarea lui Voltaire, subtextele rămân inspirate de Rousseau. Opulența nu este admisă decât *sotto voce*, ca o deplorabilă concesie făcută mersului lumii. Cele două opinii sunt ilustrarea discordiei franceze.

Din acest punct de vedere, posteritatea lui Rousseau este fără număr, începând cu Jacques Roux, preotul roșu al Revoluției (1752–1794), autor al *Manifestului furioșilor*, care vedea în „bogați, adică în cei răi“, o stirpe mai groaznică decât nobilimea clasică și cerea ghilotinarea speculanților, vampiri care înfometează poporul[4]. În secolul al XIX-lea, Balzac, martor al spolierilor din vremea Revoluției și al transferurilor sălbatice de patrimoniu,

nu l-a pus, în *Moș Goriot*, pe Vautrin să spună: „Secretul marilor averi, făcute aparent din nimic, este o crimă uitată până și de cel care a comis-o"? Bancrute frauduloase, conturi falsificate, furt de moșteniri, spolierea săracilor, nimic nu trezește mai bine verva marelui romancier francez decât descrierea rapacității din vremea sa. În 1854, anarhistul Proudhon biciuia Bursa (și pe evrei) care „trece înaintea școlii, a academiei, a teatrului, a adunărilor politice, a congreselor, a armatei, a justiției, ba chiar și a Bisericii". Tot în secolul al XIX-lea, un Léon Bloy, pamfletar catolic și antisemit, opunea purității sângelui creștin, puroiul grețos al fluxului monetar[5]. Pentru Bloy, mai drastic chiar decât Bossuet, nu au cum să fie bogați răi și bogați buni, pentru că bogații buni nu există. Cu toții sunt „mâncători de săraci", chiar și cei mai credincioși în aparență, îngrășându-se din durerea celor în mizerie. Sunt criminali în fapt, dacă nu de drept. „Ba n-ar fi tocmai inuman să li se crape ochii și să fie castrați pentru a nu mai putea procrea monștri[6]" (*sic*). Bloy se bucură că un cutremur care avusese loc la Messina, în Sicilia, în 1908, și care se soldase cu un număr de morți situat undeva între 75 000 și 200 000, printre care mii de bogați, le-a permis acestora să mediteze „în vestibulul infernului la deliciile și trăinicia bogățiilor"[7]. Pentru Charles Péguy, un alt creștin fervent, banul era unica realitate care supraviețuise vechii ordini a lucrurilor, și care se afla, pentru întâia oară în istorie, singură în fața lui Dumnezeu[8]. Instrumentul utilizat pentru a măsura lumea „a ajuns materia și obiectul ei, proces la fel de monstruos ca acela în care un orologiu ar ține locul timpului însuși". Crima sa este însăși echivalența care favorizează „imensa prostituție a lumii moderne", ce nu provine din desfrâu, ci din „universala interșanjabilitate"[9]. Péguy va merge până la a cere abolirea salarizării, pentru a o înlocui cu un sistem de troc în care muncitorii să-și pună la dispoziție munca întregii cetăți, în așa fel încât lucrul acesta să conducă la dispariția banilor[10]. Pledoarie involuntară pentru reabilitarea sclaviei, adică a muncii

gratuite. O unică excepție, și încă una cu greutate, în tot acest potop de anateme: Paul Claudel, în cartea sa *Un glas despre Israel*, publicată în 1950, ridică comerțul și banii la rang de categorii ontologice, văzând în ele prefigurarea unei existențe spirituale[11]. Și chiar dacă va critica falsitatea banului care desparte oamenii, uitând de acea „sublimă monedă a carității", îl va face pe unul dintre personajele sale, Thomas Pollok, să spună: „Glorie Domnului, care a dat dolarul omului"[12].

Ura invidioasă

Diatribele contra banilor fac parte din comoara culturală și transcendentă a diviziunii dreapta/stânga: „Unicul meu adversar, și cel al Franței, n-a încetat în niciun fel să fie banul", va spune generalul de Gaulle în 1969. François Mitterrand va denunța și el în 1971, la congresul de unificare a socialiștilor de la Epinay, „banul-rege": „Adevăratul dușman, aș merge până la a spune singurul, din moment ce nimic nu se petrece altfel decât prin intermediul lui, adevăratul dușman este Monopolul, termen valabil în toate cazurile pentru a desemna puterea banului, a banului care corupe, a banului care cumpără, a banului care ucide, a banului care ruinează și a banului care face totul să putrezească, inclusiv conștiința oamenilor". Instinctul pecuniar este întotdeauna lovit de josnicie, chiar și pentru înalta burghezie. Prin urmare, trebuie mers mascat înainte: în domeniul acesta, ca și pentru momentele în care îți faci cruce, francezii aleg discreția. Nu a făcut oare această mărturisire incredibilă Françoise Bettencourt-Meyers, în timpul procesului privind eventuala spoliere a mamei sale,

miliardară, prin escrocherie: „În familie, nu vorbim niciodată despre bani. Niciodată“ (29 ianuarie 2015).

Francezii resping, în primul rând, repartizarea inegală a veniturilor. Dar, în egală măsură, nu au încredere în succesul întotdeauna suspect și rezultat, conform lor, al unei conivențe[13]. Impozitul, mai ales cel pe avere, devine din acest punct de vedere o amendă pe care cei privilegiați trebuie s-o plătească drept scuză că au triumfat într-un domeniu anume. Oricine a reușit, în Hexagon, a beneficiat de complicități suspuse sau a trișat cumva. Peste tot, *o ură invidioasă* însoțește carierele cele mai spectaculoase. În țara noastră, ne mirăm când o persoană „din rândul minorităților“ obține diplome și ajunge la cele mai înalte funcții. De parcă ar fi învins un dublu obstacol: prejudecățile legate de copiii imigranților și dificultatea de a întreprinde ceva fără a cădea sub loviturile unei birocrații asfixiante. Asta în timp ce, în Statele Unite, tocmai reușita face din tine un american hiperbolic (la fel și în China sau în India). Criza financiară din 2008 nu a făcut altceva decât să exacerbeze furia. Nu a propus oare un adept al bioeconomiei, în Franța, să fie refuzată cetățenia celor care câștigă prea mult? Propovăduind, alături de alții, un venit maxim autorizat, propunea ostracizarea și decăderea din dreptul de naționalitate a milionarilor și a miliardarilor care cedează unui orgoliu nemăsurat și nu mai pot fi numiți compatrioți, precum ceilalți[14]. Un alt filosof, recuzând totuși orice apropiere morală de bani, regretă că nu au fost spânzurați în cârligele măcelarilor câțiva traderi și funcționari ai agențiilor de rating, după criza *creditelor neperformante*, din 2007–2008[15], îndoindu-se însă de eficiența măsurii. „Păstrând proporțiile (deci scoțând din calcul asasinatele), traderii dementi sunt la fel de periculoși ca jihadiștii“, va explica, având un ascuțit simț al nuanței, un jurnalist de stânga[16]. Jean-Luc Mélenchon, în lucrarea lui *Să plece toți!* (2010), propune nici mai mult nici mai puțin decât să fie alungați din Hexagon toți cei bogați. Coperta patru a cărții sale este, din

acest punct de vedere, elocventă: „Mâine, milioane de oameni îi vor lua de păr pe cei puternici, sătui să-i vadă jefuindu-ne țara și condamnând populația celei de-a cincea puteri economice a lumii la pierderea tuturor cuceririlor sociale. O vor face, scârbiți de moravurile arogante ale prietenilor banului, și nu doar ale acestui președinte și ale guvernului, ci ale întregii oligarhii: patronii îngrozitor de scumpi, vrăjitorii lovelelor, care transformă tot ce e omenesc în marfă, finanțiștii care vampirizează întreprinderile, baronii media care fac praf poporul. Hai să-i măturăm! Să-i luăm pe sus! Îmi doresc o revoluție «cetățenească» în Franța, pentru a lua puterea din ghearele oligarhiei, ale monarhului prezidențial, ale banului-rege“[17].

Chiar dacă autorul sugerează un salariu maxim relativ confortabil de 350 000 de euro pe an, dincolo de care veniturile vor fi impozitate 100%, prin înverșunarea de care dă dovadă traduce neputința stângii celei mai de stânga de a propune soluții viabile bolii franțuzești. Scandalul a ajuns până în lumea showbizului atunci când Gérard Depardieu anunța, în 2012, că se mută în Belgia din motive fiscale și își ia cetățenie rusă. Actorul de stânga Philippe Torreton îi replica în cotidianul *Libération*: „Mai tacă-ți fleanca, ia-ți mălaiul și cară-te cu el cu tot“[18]. Așadar, asupra milionarilor e aruncată anatema: „Ia, valea, prost bogat“, titrează pe prima pagină cotidianul *Libération*, pe 10 septembrie 2012, cu referire la Bernard Arnault, bănuit că și el a cerut cetățenie belgiană, lucru dezmințit imediat de acesta. (Expresia face referire la acel „Ia, valea, prost sărac cu duhul“ al lui Nicolas Sarkozy, din 2008, de la Salonul Agricol, spus unei persoane care refuzase să-i strângă mâna.) Simplul spectacol al celor avuți, făcându-și apariția la televizor, provoacă greață minunatelor conștiințe de stânga. „Fascinația noastră pentru bogătași, Lagardère, Bouygues, Pinault, Bolloré și ceilalți, această saga a celor puternici ne umple coloanele gazetelor. Insistența cu care își dăruiesc libidoul financiar spre admirația populației are în ea ceva obscen...“[19] Ce mai

contează că trei sferturi din impozitele din Franța sunt plătite de acei 20% dintre francezi care sunt cel mai bine remunerați[20]? Altfel spus și contrar propagandei, tocmai „bogații“ asigură armătura fiscală a nației. Cum să te împaci cu un element pe care-l disprețuiești? Prin clivaj psihologic, ca toată lumea. Condamnând cu mâna dreaptă ce face mâna stângă.

Ascundeți aurul acesta pe care nu rabd să-l văd

Tabuul nu este ceea ce interzice, ci ceea ce reorganizează dorințele și plăcerile. Toate aceste declarații virtuoase denotă, în primul rând, o anume ciudă prin care pare a fi batjocorit, din invidie, ceea ce nu poate fi obținut[21]. Paradis al abundenței, ca în mitul de odinioară al ținutului Cocagne, populat cu 65 de milioane de deprimați, Franța aprobă filipicele unui Pierre Rhabi, militant al sărăciei, guru al sobrietății fericite, care afirmă că „aurul a înnebunit lumea“ și că „ideologia profitului omnipotent“ a subordonat „frumusețea și noblețea planetei vulgarității finanțelor“[22]. Printr-o miraculoasă ironie, același Pierre Rhabi a ajuns o vedetă a showbizului, susținută de personalități de la Marion Cotillard la Leonardo DiCaprio, dar și a patronilor principali ai Bursei franceze de capital CAC 40. Să ne amintim și că François Hollande și-a asigurat popularitatea după ce a declarat, pe 8 iunie 2006: „Așa e, nu-mi plac bogații, nu-mi plac bogații, de acord“[23] (ulterior și-a regretat ieșirea), și a fost ales în 2012 după ce a susținut sus și tare, la Bourget, în ianuarie, la primul

său miting de campanie: „Vă voi spune care este adversarul meu, adevăratul meu adversar. Nu are nume, nu are chip, nu are partid. Nu-și va prezenta niciodată candidatura, nu va fi niciodată ales și totuși guvernează. Adversarul meu este lumea finanțelor."

De aceste principii va uita ulterior, pentru a duce o politică de neînțeles, ciomăgeală fiscală urmată de frână bruscă, curte asiduă făcută marilor bancheri dispuși să ofere Franței condiții avantajoase, declarații de dragoste adresate unor afaceri până în acel moment ținute pe tușă. Esențial este că aceste formulări i-au adus sufragiile poporului de stânga, care se aștepta să vadă capetele celor mai avuți înfipte-n țepe. Poate că Hollande a mințit, dar, spunându-i Franței ceea ce aceasta își dorea să audă, a dovedit o perfectă cunoaștere a sufletului țării sale. De Gaulle constata, deja din 1970, în cartea sa *Memorii ale speranței*, cât de puternic amprentate de acreală au rămas în Fanța raporturile sociale: „Fiecare simte mai mult ce-i lipsește decât ce are", explica într-o frază foarte tocquevilliană[24]. Nicolas Sarkozy, proclamându-și sus și tare iubirea de avere, cu o nerușinare care până și pe Berlusconi l-a șocat, a pierdut legătura cu francezii.

Condamnarea banilor în Hexagon a devenit și mai acerbă odată cu amplificarea crizei. În definitiv, aceasta este chiar definiția ideologiei: răsturnarea lumii, luarea consecințelor drept cauză, visul la o ipotetică ieșire din economia de piață. Întrucât o parte dintre compatrioții noștri nu au mijloace pentru un trai decent, li se va explica faptul că prosperitatea este degradantă, că adevărata bogăție se găsește în relațiile dintre semeni, nu în bunuri materiale. În perioade de criză, diatribele îndreptate împotriva Vițelului de aur sunt doar o modalitate de a abate atenția. Astfel se explică pamfletele contra bogaților, care alimentează o întreagă industrie a *indignării lucrative*. Este cazul lui Michel și Monique Pinçon-Charlot care, de cincisprezece ani încoace, carte după carte, iau la țintă viața înaltei burghezii angajate în afaceri. Anchetele, instructive în sine, le aduc tiraje minunate.

Analizează moravurile celor puternici pentru a le ocărî, într-o preafrumoasă îmbinare de ipocrizie și de fascinație. Ca și când un arhiepiscop ar intra, seară de seară, într-un bordel pentru a se arăta ofuscat de asemenea mârșăvii. Test de infailibilitate; oricine își trâmbițează disprețul față de Vițelul de aur îl îndrăgește, de fapt, în adâncul sufletului: acest pseudodispreț este alt nume pentru o pasiune rușinoasă. Adevărata indiferență față de bani nu are nevoie să-și afișeze sila.

Tot un jurnalist este cel care constată, pentru a deplânge situația, că stânga aflată la guvernare, de la Lionel Jospin la François Hollande, s-a împăcat cu banul, cu dușmanul care va să zică, în detrimentul promisiunilor și tradițiilor partidului socialist[25]. Și compară sideranta întoarcere bruscă cu *Strania înfrângere* a lui Marc Bloch, poveste a prăbușirii Franței, din 1940, în fața nemților. Luarea în considerare a realităților economice de către șeful statului ar fi deci similară capitulării armatei franceze în fața trupelor Wermachtului! Bogătașii există pentru a cristaliza asupra lor întreaga expresie a furiei sociale. Să plece atunci, ori să se expatrieze — Franța trece, în Europa, alături de Spania și de Grecia, drept maestru în arta exportării celor bogați (și a creierelor) — și vor fi arătate cu degetul păturile de mijloc, descriindu-li-se emulația drept intolerabile privilegii: astfel, în toamna lui 2013, guvernul socialist prevede diminuarea salariilor profesorilor de la clasele pregătitoare, pentru a crea posturi suplimentare în gimnazii și licee. În fața protestelor suscitate de o asemenea propunere, măsura a fost anulată. Încercarea însă este semnificativă: trebuie reduse cât de mult cu putință veniturile, aduse la cel mai mic numitor comun. Ura față de cei bogați merge în descreștere: se începe prin a vitupera împotriva miliardarilor, apoi a milionarilor, apoi a claselor relaxate material, după care îți detești vecinul de palier, care câștigă cu câteva sute de euro mai mult. Trecătorul ministru al Educației Naționale, Benoît Hamon, nu asimila oare, în iulie 2014, reușita școlară a

copiilor cu un „delict de inițiere“*, întrucât familiile utilizează filiere vizibile ori oculte pentru a-și împinge urmașii în sistem? Cultura, munca și cunoașterea ar fi astfel comparabile cu infracțiunile economice și pasibile de chemare în fața justiției. (Să ne amintim că un copil de profesor are 92% șanse de reușită la bacalaureat. Ar trebui deci dat în judecată întregul corp profesoral?) Nu a decretat președintele Hollande că, de la 4 000 de euro în sus pe lună, în Franța poți fi considerat bogat? Pe de altă parte, și-a declarat o avere de 1,17 milioane de euro, fix sub limita de 1,3 milioane, peste care ar trece la impozitare ISF (tip special de impozit progresiv), iar la pensionare, la plecarea de la palatul Elysée, în toamna lui 2014, va primi 15 000 de euro pe lună, sumă absolut confortabilă pentru un dușman al bogătașilor. Ministrul Sănătății, Marisol Touraine, elegantă mare burgheză, nu face oare deosebirea dintre „medicii virtuoși“, care acceptă salarii mici, și „medicii indecenți“ care consideră că eforturile lor merită un salariu bun?

Interdicția de a trăi mai bine

Când fosta parteneră a lui François Hollande, Valérie Trierweiler a dezvăluit într-un bestseller consacrat despărțirii de acesta că, referindu-se la săraci, el utiliza o expresie ironică, „știrbii“, presa s-a dezlănțuit: manifestații ale „știrbilor“, ale celor cărora cândva li se zicea „rupți în fund“, au fost organizate în mai multe orașe, grupurile de stânga, laolaltă cu Frontul Național

* Utilizarea de informații privilegiate pentru obținerea de profituri financiare. (*N. red.*)

manifestându-și indignarea, astfel că popularitatea președintelui, și așa foarte scăzută în 2014, a fost o dată în plus știrbită[26]. Obsesia îngrijirii dinților a ajuns în toată țara un banc, un adevărat reper social. Cei care țineau să-și arate grija față de săraci, deschideau gura mare pentru a-și arăta dantura, demonstrând astfel deferența față de defavorizați. Ne putem întreba ce e cu această dragoste față de „sărmani“, atât de virulentă în Franța, căutând să vedem dacă nu cumva este vorba despre o modalitate de a-i lăsa în voia sorții. Îi așezăm sub un nimb aproape sacru pentru a-i abandona mai ușor în propria lor condiție. Franța nu pătrunde în economia de piață decât cumva împotriva propriei voințe, blestemând-o, jurând că nu va pactiza nicicând cu ea. Ar fi o greșeală să neglijăm respectivele anateme, întrucât acestea nu sunt lipsite de influență asupra mersului companiilor și al relațiilor dintre capital și muncă. Farmecul bătrânei Europe ține tocmai de ancorarea ei imemorială într-un trecut precapitalist alcătuit din moravuri desuete, maniere bizare, ritualuri depășite. Farmecul Franței constă în a fi transferat marile valori aristocratice în domeniul culturii: la noi, dorința de excelență, cultul îndrăznelii sclipitoare se ascund în cărți, teatru, pictură, cinematografie, muzică, arhitectură. De unde și fascinația pe care o trezesc profesiunile artistice, exercitate de bărbați ori de femei care combină creația și construirea propriei personalități, ajungând la notorietate grație talentului lor. Oricât de modeste le-ar fi veniturile, aceste elite formează o castă orgolioasă, convinsă că servește renumelui țării sale. Numai că pasiunea pentru literatură și limbă, gustul pentru scenă și artele frumoase merg mână în mână cu disprețul explicit pentru preocupările comerciale. Pe de o parte, Franța se liberalizează încetul cu încetul (chiar dacă cheltuielile publice ating 57,3% din PIB, record mondial depășit doar de Finlanda), pe de alta, vituperează contra vulgarității pieței: camuflajul lingvistic este necesar pentru a nu agresa mentalitățile.

Amintiți-vă de celebra injoncțiune atribuită lui Guizot, ministru al regelui Ludovic-Filip al Franței, apoi președinte al Consiliului între 1840 și 1848: „Îmbogățiți-vă!" Aceasta face încă obiectul comentariilor indignate, mărturie a cupidității burgheze, deși alții o pun la îndoială, ținând cont că Guizot, calvinist auster, ar fi ieșit din viața politică mai sărac decât intrase. Lamartine tocmai lansase, sub monarhia din iulie, un reproș celebru, reluat de Pierre Viansson-Ponté în 1968: „Franța se plictisește." Țara lâncezea după epopeea revoluționară și cea napoleoniană. Guizot îi răspunde, propunând un nou cuvânt de ordine: „Îmbogățiți-vă prin muncă și prin economie." Conform istoricilor, formularea poate fi înțeleasă în două moduri. Fie: „Îmbogățiți starea materială și morală a Franței", fie: „Îmbogățiți-vă prin muncă și prin economie și veți deveni electori", asta într-o vreme în care dreptul de vot, supus regimului censitar, era rezervat francezilor cu o anumită condiție materială[27]. În cazul de față, surprinzător este că imperativul, atribuit poate apocrif, a fost reținut ca negativ, de parcă ar fi fost vorba despre o infamie. Luată în sine, formularea nu are nimic condamnabil, oricum cu mult mai puțin decât dacă ar fi fost expusă invers: „Sărăciți!" (în 1978, chiar Deng Xiaoping va spune, la ieșirea din nebunia maoistă: „E un titlu de glorie să te îmbogățești." Este adevărat că, în China, averea e sursă de fericire și că, în Shanghai, banii, după cum spunea și Albert Londres acum aproape o sută de ani, sunt „și materia primă și cea din urmă"[28]). Or, Guizot nu se mulțumește să recomande doar acumularea de câștig, dar sugerează și preludiul progresului cultural și moral al națiunii, odată drepturile politice și sociale câștigate. Trecem cu vederea biciuirea celor bogați, dar de ce să-i învinovățim pe defavorizați că aspiră la o existență mai bună?

Constantă ambiguitate a retoricii antifinanțe: aceasta vizează mai puțin pedepsirea celor ajunși în ranguri înalte, chiar dacă un timp au fost amenințați cu taxarea de 75% — stânga a confundat întotdeauna impozitul progresiv cu impozitul

punitiv[29] —, cât să-i facă pe cei de jos și clasa de mijloc să le fie rușine de propriile ambiții. E mai ușor să înjuri nababii decât să smulgi dezmoșteniții din ghearele lipsurilor. Drept care, celor din urmă li se trimite un avertisment: nu încercați să trăiți peste mijloacele pe care le aveți, nu deveniți sclavii himerelor sociale. Societatea ideală ar fi, ca în spațiul ex-sovietic, aceea în care nu ar mai exista decât defavorizați (cu excepția nomenclaturiștilor regimului, cărora le erau rezervate vile și magazine doldora de bunuri). Se confundă astfel dorința de îmbogățire, perfect legitimă, cu corupția și afacerismul.

Numai că acest bolșevism moale — Franța este una dintre ultimele țări din lume în care comunismul a rămas multă vreme o idee seducătoare — e prins într-o aporie. Francezii, atât de neîncrezători când vine vorba despre piață și libera inițiativă, ar dori să beneficieze de toate avantajele unei economii dezvoltate, transporturi rapide, îngrijire medicală gratuită și performantă, locuințe sigure, venituri garantate și asta fără vreun compromis cu blestematul de „liberalism". Lenin pentru doctrină, Adam Smith pentru rezultate: păi nu s-a spus despre Franța că este un URSS care a reușit? (Ea combină hipertrofia sectorului public cu atrofia celui privat.) Capitalismul, cu modul lui de a genera bogății, dar fără capital. În Franța, banii au duhnit întotdeauna, fiind imaginea matematică a gropii cu dejecții omenești. Oare nu Zola exprimă în mii de feluri, în romanul său *Banii*, că aceștia sunt în același timp noroi și indispensabil îngrășământ?

Tartuffe în țara lui Robespierre

Orice moralist riscă într-o zi să alunece în viciul pe care-l denunță, înghițit de obiectul aversiunii sale. Există chiar o legătură de substanță între virtutea trâmbițată și virtutea călcată în picioare: morala autentică este modestă și discretă. Cronica politico-mondenă americană este plină de justițiari, pastori, predicatori, politicieni, porniți împotriva pornografiei, prostituției, adulterului, drogurilor, care sunt descoperiți la un moment dat în brațele vreunei dame de companie ori ale unui minor, cu nările îndopate de cocaină: ulterior sunt obligați să-și petreacă vremea pocăindu-se și jurând pe Sfânta Biblie că n-o vor mai lua de la capăt. Cazul Monica Lewinsky este emblematic pentru nevroza sexuală camuflată sub reprobarea minciunii. Chiar dacă puritanismul nord-american nu este, poate, altceva decât o șmecherie pentru frânarea bancrutei erotice, consecință a eliberării moravurilor și relansarea unui libido urmărit continuu de epuizare[30]. Când totul este permis, nimic nu mai ațâță.

Tot astfel, alergia franceză la bani ascunde prost un adevărat magnetism față de idolul financiar, lucru indicat de nenumăratele cazuri de corupție. Niciun guvern al celei de-a cincea Republici, inclusiv cel al lui Hollande, chiar dacă s-a dorit exemplar, nu a făcut economie de scandaluri financiare (fraudă, spălare de bani etc.), dintre care cel mai spectaculos a fost cel al lui Jérôme Cahuzac, Ministrul de Finanțe, care a jurat în fața Adunării Naționale că nu deține niciun cont în străinătate, doar pentru a retracta cele spuse în 2013, iar cel mai caraghios fiind scandalul Thomas Thévenoud, trecător secretar de stat la Comerț Exterior, în 2013, care îi chema pe cei ce fraudau fiscul „să se căiască“, în timp ce el nu-și plătea nici impozitele, nici chiria, nici amenzile,

fiindcă suferea de „fobie administrativă" (*sic*). Nimic grav, doar nu-i moarte de om, însă în loc să acceptăm banii și să învățăm să-i utilizăm, îi diabolizăm în așa fel încât domnesc clandestin și-i provocăm să circule pe sub mână, ca obiectul unei pofte rușinoase. Este adevărat și că, în Franța, casta înalților funcționari, bucurându-se de privilegii cvasi-monarhice, se simte deseori deasupra legii. Să ne amintim că Suedia a instituit încă din 1766 principiul transparenței veniturilor miniștrilor, deputaților, dar și ale simplilor cetățeni, ceea ce nu împiedică nici fraudele și nici scandalurile. Ne este încă vie în minte faimoasa afacere Toblerone când, în 1995, numărul doi al guvernului socialist a fost obligat să demisioneze, întrucât și-a cumpărat o ciocolată cu cartea de credit de la serviciu. În intransigența scandinavă putem citi, de asemenea, și un act de tip exorcist, o înverșunare în fața hăului posibil care s-ar căsca prin nerespectarea legilor în domeniu.

Un soi de catolicism fantomă continuă să impregneze legăturile francezilor cu banii pe care îi venerează la fel ca alte popoare, refuzând însă s-o recunoască. „Franța suferă de boala banilor", zicea Michel Rocard într-un *Jurnalul de duminică* din 1988. Ciudat lapsus, întrucât Franța era bolnavă, cum e și-n ziua de azi, de ura față de bani, combinată cu o îndatorare excesivă și un șomaj galopant. Astfel de declarații virtuoase nu au cum să țină loc de politică pentru o națiune modernă, care s-a obișnuit cu confortul și cu diversele servicii și care nu ar putea să fie de acord cu dispariția acestora fără a provoca pagube grave. În clipa în care e înfierată domnia banului-rege, predomină mai degrabă banul rar. Europa, mai ales în partea ei sudică, se zbate în dificultăți, șomaj, recesiune, deficit. În primul rând banii sunt ceea ce le lipsește statelor, finanțelor publice, dar și celor particulare, iar principala temere a compatrioților noștri este aceea a declasării sociale. Prin urmare, la noi există o condamnare formală a

bogăției, cu condiția să ne putem totuși bucura de avantajele ei. Stă mărturie fostul fotbalist Eric Cantona care invita francezii, pe 7 decembrie 2010, să-și golească conturile bancare pentru a dărâma sistemul[31] și a provoca panică financiară (să ne amintim și că, în același timp, soția lui, Rachida Brakni, făcea publicitate pentru Crédit Lyonnais). Știm deja de patronii roșii, care finanțau Uniunea Sovietică, iată așadar imaginea milionarului care condamnă bogătașii, dar Doamne ferește să se atingă cineva de marafeții lui. Ura verbală îndreptată împotriva sistemului este cu atât mai puternică cu cât te poți tăvăli în ea cu delectare. Postură și impostură mediatice. *Francezii nu sunt un popor de asceți cărora le vine să verse când aud de lux, ci un popor de sibariți care se prefac că îndrăgesc rușinea.* Patriei hedonismului îi place să se înveșmânteze în dimia unui riguros jansenism. Nu asta este filosofia maoistă a lui Alain Badiou, care îi reproșează lui Voltaire că este „un afacerist ticălos, un speculant bogat, sceptic și dedat plăcerilor"? Din averea autorului lui *Candide*, deduce ticăloșia acestuia[32].

Atunci când un popor declară că renunță la bani și la avantajele pe care aceștia le aduc, înseamnă că dorește să renunțe la istorie, dovedind că nu mai are încredere în el însuși. Franța, ca multe alte națiuni, trăiește între două sisteme de valori: evanghelia Revoluției și legile implacabile ale Capitalului, două sisteme opuse din punct de vedere axiologic. Unul descrie maniera în care ne-ar plăcea să ne vedem, celălalt, realitatea cu care trebuie să ne obișnuim. În aparență, între unul și altul nu există concesie când, în fapt, fiecare dintre noi facem acest compromis, clipă de clipă. Republica pretinde să sporească etosul egalitar prin elogiul mărețelor lucrări ale spiritului, apărând alte bogății, cele culturale, literare, artistice, mai degrabă decât bunurile comerciale. Aici suntem de acord. Dar în ce fel este o oarecare relaxare materială dușmanul vieții spirituale?

Psihologii se întreabă de ce ne vine mai greu să rupem o bancnotă de 100 de euro decât cinci de 20. Fiindcă sentimentul pierderii este mai puternic în acest caz. Cum suntem obișnuiți să ierarhizăm cifrele și numerele, o lovitură zdravănă face, în sine, mai mult decât totalul micilor lovituri care o alcătuiesc. Astfel este adusă în față măreția numărului celui mare, la fel cum un ofițer plin de fireturi și de decorații reprezintă un întreg corp de armată. Orice bancnotă ajunge până la noi sub două forme: boțită ca o cârpă sau călcată ca o cămașă curată, strălucind, mirosind a cerneală proaspătă. Apoi se divide și aceasta prin împăturire sau mototolire. Există deopotrivă oameni care-și pun banii cu grijă în portofel, dar și aceia care îi bagă de-a valma în buzunar. Avem tendința de a cheltui mai repede bancnotele vechi decât pe cele noi[33]. Prin urmare, banii murdari sunt cei vechi, cu aspect neplăcut, trecuți prin prea multe mâini, banul curat fiind acela care abia a fost tipărit și al cărui deținător exclusiv te poți închipui. Încă o formă a sentimentului absurd al proprietății, acest privilegiu al celui dintâi posesor, care ne însuflețește, deși nu posedăm moneda decât pentru a o cheltui. Banul nu păstrează nimic, nici ca formă, nici ca substanță, din sufletul proprietarului, exact invers decât un obiect. În principiu, e un lucru inert și neutru. Încercăm însă să-l păstrăm, atașându-ne de valorile mari. Mulți se bucură să le simtă forma în buzunar (în argou numindu-se „mănei"), fâșâitul mătăsos, consistența mai mare sau mai mică, în funcție de valoare. Sunt botezați, sunt porecliți, de pildă Scalpa pentru

fostele bancnote de 100 de franci cu chipul lui Blaise Pascal, Ben Laden pentru hârtiile de 500 de euro în Spania. Când vine vorba despre bani, tocmai ceea ce este palpabil, material este ceea ce ne permite să simpatizăm cu ei. Și-atunci se însuflețesc, respirând sub degetele noastre. Spunându-ne: când sunt eu pe-aici, nu riști nimic.

Opus portofelului burdușit cu cărți de credit, portmoneul, modest, dezvăluie pe loc ceea ce reprezintă, receptaculul defavorizaților. În lumea bizantină, copilul Christos era comparat cu o monedă în matricea maternă: uterul Fecioarei Maria era un sipet plin cu aur[34]. La rândul lor, monedele au aparența acelor sume disponibile care pot fi cheltuite în voie. Micul zeu al pușculițelor, când își face auzit clinchetul în locuința lui din porțelan sau din metal, produce o muzică plăcută urechilor. Bucuria regăsirii unei sume consistente plecând de la mărunțișul strâns cu grijă. Monedele zornăitoare sunt visteria care răsună și se împrăștie cu zgomot, atunci când e deșărtată. Și, în timp ce permite completarea eficientă a unei sume, înseamnă totodată și sarcina unei materii care atârnă prea greu.

Inflația: momentul în care bancnotele de mai mică valoare ajung în starea de deșeu, de hârtie colorată. Comentând „devalorizarea monetară" din Austria, ca și din Germania anilor 1920, când un ou putea costa și 4 miliarde de mărci, Stefan Zweig povestește că același ziar pe care dădeai 50 000 de mărci dimineața, seara costa 100 000, iar schimburile valutare de la 10 dimineața și de la 5 seara puteau aduce beneficii de zece până la de douăzeci de ori mai mari[35]. Subțiate, trecute prin sute de mâini, bancnotele ajung într-o bună zi în categoria rebuturi: reduse

aproape la niște zdrențe, nu ne mai farmecă. Până la urmă, nu sunt decât niște „fâșii de hârtie cu valoare intrinsecă nulă“ (J.K. Galbraith). Chiar dacă bandiții de înaltă clasă, geniile finanțelor virtuale acționează abstract, bogăția nu se va reduce niciodată la o defilare de cifre pe ecran, ci va continua să se materializeze sub forma teancurilor de bani, a bijuteriilor, a ceasurilor de lux, a diamantelor. Micii spărgători nu se înșală atunci când, purtați de un instinct infailibil, continuă să ia cu asalt băncile, transporturile de bani și de bijuterii. Doar n-or să fure o idee pură! Atâta vreme cât monedele vor continua să ne rupă buzunarele și bancnotele să ne umfle portofelele, banii vor rămâne un fel de obiect la fel de palpabil precum ochelarii, telefonul, protezele. Banii lichizi, în același timp miniaturizați și maniabili, sunt ceea ce rămâne din materialitatea monedei ori a bancnotei. Banul rămâne o ficțiune pe care avem nevoie s-o pipăim pentru a crede în ea.

Capitolul 4

America sau moneda spirituală

„Credința este o anume încredere în ceea ce se nădăjduiește și lipsa îndoielii în legătură cu ceea ce nu se vede.“

MARTIN LUTHER

În aparență, totul e pe dos dincolo de Atlantic. În America, lui Dumnezeu îi plac bogații, nu și săracii. Republica imperială îmbrățișează Banul fără jenă. Mai mult: pare să fi stabilit o legătură aproape sacră între națiune și dolar, din moment ce pe fiecare bancnotă stă scrisă faimoasa formulare *In God we trust* (Ne punem credința în Dumnezeu). Cum s-o interpretăm? Știm că inscripționarea acestor cuvinte a răspuns traumei provocate de Războiul de Secesiune: autorizată în 1864 pentru gravarea pe monedele de 2 cenți, a fost abolită ca fiind sacrilegiu, de către președintele Theodore Roosevelt, în 1907. Dacă vreo câțiva membri ai parlamentului s-au bucurat că Dumnezeu nu mai este amestecat în tranzacțiile lumești, pe alții abandonarea formulei i-a supărat. Un deputat din Georgia afirma că guvernul nu ar trebui să emită „monedă necredincioasă“[1]. Eisenhower a restabilit deviza în anii 1950, înscriind formula sacră pe toate bancnotele și monedele. Extraordinară mărturie a electoratului american care

transformă marcarea banilor într-un act suprem! America, țara legăturii dintre Dumnezeu și poporul lui, a apărut „pentru a răscumpăra lumea și a-i dărui libertatea și justiția“ (Woodrow Wilson), pentru a reclădi istoria pe baze noi.

Dumnezeul din portofel: €/$

Acest destin excepțional se reflectă în toate, inclusiv la nivelul banilor: hârtia verde, purtând chipul grav al unui Părinte fondator, ștampilată cu Marele Sigiliu al Statelor Unite, face din bani un soi de confirmare superioară și imparțială căreia doar valoarea îi diferă de la o bancnotă sau monedă la alta. Această valută de rezervă internațională, *as good as gold* (la fel de bună ca aurul), încurcă, fără îndoială, tot restul lumii, conform cuvintelor secretarului Trezoreriei, John Connally, din 1971: *The dollar is our currency and your problem* (Dolarul este moneda noastră și problema voastră). Formularea sa nu face altceva decât să dovedească supremația Americii. În 1988, Milton Friedman explica: „De ce să ne îngrijorăm [că America trăiește pe credit]? Deficitul este evaluat în dolari, nu în lire ori franci. În ultimă instanță, tiparnița de bani e-a noastră“[2]. De unde și capacitatea acestei națiuni de a accepta o datorie de aproape 20 000 de miliarde de dolari, fără a părea extrem de deranjată, deocamdată, întrucât debitorul și creditorul par a fi una și aceeași persoană.

Dimensiunile identice ale tuturor dolarilor sunt o enigmă: în cazul tuturor bancnotelor din lume, culorile și suprafața diferă după valoare. Dolarul, având aceleași dimensiuni în

toate cazurile, însemnă poate că aceeași doză de sacralitate este impregnată în toate mijloacele de plată, indiferent care ar fi cifra indicată: Dumnezeu se află peste tot, până și în cele mai neînsemnate bancnote. Monotonia hârtiei verzi, de o teribilă simetrie, cu acvila ei imperială purtând în gheare pacea și războiul, cu deviza în limba latină *E pluribus unum* (Din mai mulți facem unul), cu trunchiul de piramidă deasupra căruia stă ochiul triunghiular, simbol masonic[3]: nu este vorba despre un tablou (deși a ajuns așa ceva pentru Andy Warhol), este un act fondator reiterat fără limite. Monedă măreață și austeră, însemnând că a câștiga bani este cu totul altceva decât o distracție vulgară: este o chestiune de cea mai mare importanță. Și nu este nevoie de un adaos pentru suflet, căci sufletul este în *bancnota însăși*. Dolarul este o împărtășanie de hârtie.

Ce contrast față de euro, ale cărui viniete, de mărimi și culori diferite, nu mai reprezintă marile figuri ale Bătrânului Continent, Cervantes pentru vechea pesetă, Leonardo da Vinci pentru lira italiană, Goethe pentru marca germană, Pascal sau Richelieu pentru franc, ci poduri și arcade, pe fondul unei hărți a Europei, gigantică sală de așteptare în care oamenii din lumea întreagă sunt invitați să se întâlnească într-un spațiu fără frontiere. Această abstracțiune, mai mult sau mai puțin pestriță, vorbește despre voința de a construi un ansamblu politic plecând de la detașarea de popoarele care îl alcătuiesc. Euro este un oximoron vizual care ține să personifice ospitalitatea binevoitoare, chiar dacă păstrează pe reversul fiecărei monede o simbolistică națională. Europa a dorit să se edifice prin reducerea națiunilor care o compun, nu prin sinergia lor. Iată de ce, la șaisprezece ani după apariție, euro încă nu are autoritatea vizată și atrage împotriva sa atâția oponenți. Or, bancnotele spun și povestea societăților care le emit, a gloriei și a aspirațiilor lor: Elveția, de exemplu, își preamărește arhitecții și muzicienii, pe Arthur Honegger și pe Le Corbusier; lira engleză ni-i prezintă

pe regina Elisabeta, pe Charles Darwin, pe Adam Smith sau pe Elizabeth Fry, personalitate a filantropiei care a ajutat la ameliorarea condițiilor de trai ale prizonierilor în secolul al XIX-lea. Banul cinstește măreția unei culturi, faptele grandioase ale istoriei. Acolo unde dolarul îmbină verticalitatea cu reunirea într-un singur tot, monedă aleasă de Dumnezeu pentru a acoperi întreg pământul cu bancnote verzi, euro implică orizontalitate și trasare de granițe: valută fără chip uman și mărginită de punți, de piețe vaste, euro cheamă la unitatea speciei umane, dar eșuează în a se impune la nivel mondial. Teoretizând Europa ca pe „un vid substanțial", Ulrich Beck, sociolog german, a fost cel ce a văzut spațiile de așteptare din aeroporturi și gări ca pe niște locuri ale convivialității goale, rebotezată cosmopolitism. O monedă comună edificată în absența suveranității supranaționale, o acțiune economică fără nicio legătură cu acțiunea politică este condamnată la eșec[4]. Chiar dacă există instituții emitente, nu există vreun principiu suveran care s-o garanteze. Europa se visează puternică și capabilă să facă față Americii. Numai că, dorindu-și să iasă din istorie (unde în acest moment e întoarsă cu forța), și-a desacralizat mijloacele de plată. Pe bună dreptate s-a observat că nu a existat niciun fel de ceremonie oficială la apariția monedei euro, lucru tradus printr-un grav deficit de simbolistică[5]. A fost neglijată solemnitatea unei apartenențe colective în favoarea unei operațiuni pur tehnice. Or, acest mod de a lansa moneda euro, eveniment care a atras după sine dispariția monedelor naționale, a suscitat peste tot un sentiment de deposedare.

La pol opus, dolarul se trage din două izvoare: din trecut, prin efigia Părinților fondatori, și din cer, prin invocarea Domnului Dumnezeu, în așa fel încât până și cea mai mică tranzacție este răscumpărată prin mirul Prea-Înaltului. În Statele Unite, economia este o ramură a teologiei. Dacă, în 1971, Richard Nixon a reușit să pună capăt acordurilor de la

Bretton Woods și să deconecteze hârtia verde de aur, acest lucru a fost posibil întrucât Statele Unite au deja un etalon-aur: pe însuși Dumnezeu. America de Nord devine astfel alianța dintre rugăciune și prosperitate, un materialism în mod constant spiritualizat, căci este binecuvântat de mâna Atotputernicului. Acolo bigotul este în egală măsură și om de afaceri și invers (reverenzii fac afaceri în timpul slujbei, în *megachurches*, și asta fără pic de rușine, ba poți chiar să și cumperi *Prayers as you go*, rugăciuni la pachet). Supremația dolarului dovedește că numai statul-națiune, mic ori mare, rămâne suveran în ultimă instanță, contrar mitologiilor liberale sau anarhiste despre sfârșitul țărilor. Banul nu anulează politica, se deduce în și din ea. Prin dolar, America a dăltuit o *adevărată monedă spirituală*.

Transcendenței imediate a dolarului îi corespunde imanența monedei euro care însă își caută, cu disperare, măreția. Dolarul: monedă liturgică prin excelență; euro: monedă prozaică a unei arhitecturi neîmplinite. Națiunile care compun Europa și-au cedat de bună voie o parte din suveranitate Bruxellesului. Numai că Europa celor douăzeci și opt de state nu a reconstruit o altă suveranitate, de tip federal, rămânând o piață lipsită de proiect politic, de guvern și de armată. Această construcție, capabilă să stabilească calibrul bananelor ori să impună compoziția ciocolatei în douăzeci și opt de țări, nu poate merge până la a lua decizii care țin de resorturile suverane ale statelor membre și care sunt lăsate în grija capitalelor principalelor națiuni. În fragilitatea sa, moneda euro nu este decât reflectarea acestei ezitări. De aici faptul că Franței și, mai departe, continentului european le este greu să-și vadă viitorul în sensul unei proiecții colective, în timp, cum se întâmplă în SUA, dar și în țări precum China, Rusia, India, Brazilia, unele dintre ele chiar chemate să facă istorie. Statele Unite există prin putere, Europa prin nostalgie. Statele Unite sunt un proiect, Europa un regret.

Noua biserică a celor prosperi

În 1913, Freud lega banul de sex, două obiecte ale duplicității care cer din partea psihanalistului o poziție tranșantă: acesta trebuie să solicite onorarii de la pacienți pentru a le îndepărta reticențele în materie erotică[6]. Argumentul îți trezește scepticismul: sinceritatea într-un domeniu nu atrage obligatoriu după sine echivalentul în alt domeniu. Dovadă francezii care, altfel gata oricând pentru dezmăț, devin reticenți când vine vorba despre probleme financiare; americanii, prolicși în sensul veniturilor personale, rămân fără glas imediat ce sunt abordate chestiuni intime sau, din contră, intră în detalii cu o precizie de entomologi. Incriminarea sexului în campusurile de dincolo de Atlantic a luat în ultimii treizeci de ani o amploare năucitoare, orice relație intimă fiind considerată drept hărțuire sau viol. Nici consimțământul reciproc, nici vârsta celor îndrăgostiți nu mai sunt luate în considerare. Orice penetrare este o potențială infracțiune, ceea ce deschide drumul celor mai groaznice șantaje. Ambele sexe se consideră în stare de potențială beligeranță, asistate de judecători și de avocați, a treia componentă indispensabilă a tuturor cuplurilor. Pe când în lumea musulmană bărbații sunt învățați să se ferească de femei, care sunt spurcate și perfide, în Statele Unite femeile sunt învățate să se ferească de bărbați, considerați violenți și brutali.

Americanii acoperă suspiciunea față de erotism cu un apetit lipsit de măsură pentru câștig[7], care traduce simpatia Creatorului față de ei. Întrebare capitală a calvinismului: la ce bun să mai faci bine dacă suntem deja mântuiți? La ce bun să încerci să oprești răul dacă suntem deja condamnați? Credința nu se dovedește, ci este confirmată prin rezultate care, dacă nu aduc niciun răspuns

irefutabil, totuși îl sugerează. Printr-o deviere pe care nici Luther, nici Calvin nu ar fi putut-o prevedea, cei bogați au început să edifice pe față o Biserică, în Statele Unite, care să le ofere certitudinea aproximativă a mântuirii. Uitați-vă la ce spune John Rockefeller (1839–1937), cel care a înființat Standard Oil, în pragul secolului XX: „Dumnezeu mi-a dat bani. Puterea de a câștiga este, cred eu, un dar de la Dumnezeu care trebuie dezvoltat și folosit cât mai eficient pentru binele omenirii. Fiind dotat cu acest har, cred că este de datoria mea să câștig bani, tot mai mulți bani și să utilizez ce câștig pentru binele concetățenilor, conform cu ceea ce-mi dictează conștiința[8]." Nu spunea oare Françoise Giroud, în *Le Nouvel Observateur* din 27 noiembrie 1987: „În Statele Unite îți arăți banii exact așa cum maimuțele își arată sexul. Al cui e mai mare?" Din acest punct de vedere, jurnalista preferă ipocrizia franțuzească[9]. În schimb, dincolo de Atlantic, în mod cert cel fără avere nu este apreciat de Dumnezeu, iată de ce Statele Unite se arată reticente în privința elaborării unui stat providențial după model european, chiar dacă și peste ocean există un sistem de asistență socială (*Welfare State* care include 12% din populație). Una e să spui că bogații își datorează prosperitatea unei exigențe divine, alta să explici că săracii își merită condiția în funcție de deciziile destinului. Aceștia nu ar trebui să fie supărați decât pe ei înșiși pentru greutățile pe care le întâmpină, în loc să caute țapi ispășitori. „Cel mai bun lucru pe care-l putem face pentru săraci este să-i lăsăm în pace", zicea Milton Friedman. Să nu uităm că America vede încă sărăcia prin intermediul problemei rasiale, după cum o subliniază și celebra frază a lui Larry Holmes, fost campion mondial la box: „E greu să fii negru. Nu ați fost niciodată negru? Eu am fost cândva, când eram sărac".

Pentru protestanți, după cum am văzut, să-ți dorești privațiunea materială e semn de perversitate. Nu critica oare Benjamin Franklin, părintele spiritual al capitalismului american, fiu al

unui fabricant de lumânări, pe „asceții din mănăstiri, absurzi călăi ai lor înșiși“[10]? Călugărul, ca și cerșetorul, insultă gloria lui Dumnezeu și pângărește datoria de a-ți iubi aproapele. În Statele Unite, a te îmbogăți este o datorie patriotică. Principala preocupare a Americii sunt afacerile, va spune președintele Coolidge, la începutul secolului XX, unică modalitate de a proslăvi Creatorul și de a-i valoriza creația. Revers al comandamentului luteran: în loc ca banul să fie recompensarea virtuții, de acum înainte virtutea înseamnă să pui banii pe tapet. Chiar dacă, la sfârșitul secolului al XIX-lea, „baronii tâlhari“[11], după o viață de jaf, au sfârșit prin a opta pentru filantropie, unii din fanfaronadă, ca John Rockefeller, alții din mustrări de conștiință, precum Andrew Carnegie.

Protestantismul nord-american a alunecat în justificări exact prin acțiuni de genul celor pe care le reproșa Bisericii romane. Averea și, prin urmare, fericirea de aici, de pe pământ, recompensează un mod de viață anume. Această autoelectivitate a celor bogați nu funcționează fără aroganță, întrucât este de esență religioasă. Tulburătoare răsturnare de valori pe care o vom ilustra printr-un exemplu geografic: la unul dintre capetele sale, Wall Street, străduță închisă și hipersecurizată din partea de jos a Manhattanului, din New York, dă în fața bisericii episcopaliene Trinity Church. Pe de o parte putem vedea în asta simbolul lui Dumnezeu veghind asupra afacerilor, Bancherul sufletelor protejând bancherii profani. Dar, în același timp, este și dovada că Bursa, New York Stock Exchange, l-a exilat pe bătrânul Dumnezeu într-o căsuță din capul străzii, dolarul ajungând sfânta împărtășanie materială. Este greu să ne hotărâm asupra interpretării corecte: nimeni nu are ultimul cuvânt.

Moștenitorul nu s-a străduit decât să se nască și asta e tragedia lui. Aparține „clubului spermei norocoase“[12]: existența îi este deja mestecată, predigerată. Insuportabilii „puști ai bogătașilor“, care-și plimbă peste tot morga de clasă, se cred deasupra celorlalți, călcând legile în picioare, siguri că tati și mami vor veni să-i salveze în caz că dau de bucluc. Iată de ce o parte dintre ei transformă avantajul în blestem și cad în patima drogurilor și delincvență. Și lor li se aplică vorbele baroanei Rothschild, de la începutul secolului XX, „trebuie să fii iertat pentru că ai mai mult“. Transmiterea unei mari averi, spunea Andrew Carnegie, este o sarcină insuportabilă pentru beneficiari, care rareori o folosesc cum trebuie[13]. Ce procent din patrimoniu să le dai copiilor atunci când ești milionar? Chiar și 1% sau 2% reprezintă sume uluitoare pentru muritorii de rând. În 2014 existau 2 325 de miliardari și se consideră că, până în 2019, vor fi 53 de milioane de milionari: piața de descendenți este enormă. Trebuie formați de la o vârstă fragedă pentru o astfel de mană colosală care-i poate băga în mormânt. Iată de ce atâtor oameni bogați (Sting, Bill Gates) le displace ideea de a-și lăsa patrimoniul copiilor lor, preferând să-l investească în opere de caritate. Clișeul este cunoscut: cercul hidos al fraților și surorilor dând târcoale ca niște vulturi, așteptând decizia notarului și deschiderea testamentului. În care caz, a avea speranțe înseamnă a dori moartea propriilor părinți.

Ce-i lipsea lui Faust, cel care și-a vândut sufletul lui Mefistofel în schimbul tuturor plăcerilor? Iată:

frumusețea drumului, măreția efortului, farmecul rezultatului. Numai banul câștigat ca rod al muncii își merită valoarea. Dacă toate dorințele ne-ar fi îndeplinite, ba chiar anticipate, am fi morți încă dinainte de a începe să trăim. Cine nu a luptat, nu a făcut foamea și setea, nu va cunoaște niciodată voluptatea victoriei. Dacă aparții unei dinastii, dacă ești fiica sau fiul cuiva, trebuie să-ți petreci întreaga viață recucerindu-ți patronimul împotriva înaintașilor, pentru a ți-l apropria. Unica transmitere valabilă din generație în generație este aceea a spiritului, a cunoașterii, a iubirii de oameni.

Numai că un moștenitor nu este condamnat la a reproduce: poate opta pentru un alt drum, pentru părăsirea afacerilor sensibile ale părinților, pentru a pleca în lumea largă, precum filosoful Ludwig Wittgenstein, fiu de magnat german al siderurgiei, care a renunțat la avere în jurul anului 1913, cedând-o fraților și surorilor lui. Adesea, succesiunea e secesiune. Tot așa, un rebel, închipuindu-și că sfâșie opresiunea, o prelungește împotriva propriei voințe. Crezând că fracturează, de fapt se mulțumește să reitereze, dacă nu chiar să agraveze vechea ordine. Destin al prea multor revoluții care nu au făcut decât să înlocuiască o dictatură cu alta. Autorii se doreau fie niște nesupuși și s-au trezit conformându-se, fie fideli liniei prestabilite, dar, de fapt, au inaugurat o nouă istorie. Chiar și cele mai generoase dispoziții testamentare lasă o marjă de incertitudine, care e marja libertății.

Dincolo de nevrozele naționale

O națiune nu este cu adevărat mare decât dacă renunță la prejudecăți. Dacă Franța ar fi fost o țară ascetică, atunci am fi putut înțelege voința de a trimite banii în subsolul experienței existențiale. Numai că Parisul nu este Sparta, ba chiar e capitala luxului și a modei, așa că dorința de a proclama sus și tare valori superioare celor materiale nu stă în picioare în fața experienței de zi cu zi: se dă cu un strat de *moralină* peste apetitul pentru bunuri și confort, apetit mult mai bine acceptat în Statele Unite. Edificiile noastre publice sunt palate ale vechiului regim, iar miniștrii noștri republicani se așază în fotolii Ludovic al XVI-lea, printre stucaturi aurite și pereți lambrisați. Pentru a devaloriza ticălosul metal galben, ar trebui să lipsim de valoare meritul, munca, gustul pentru formele frumoase, eleganța, plăcerea mâncărurilor bune, pe scurt să desființăm întregul nostru patrimoniu național în beneficiul unei utopii a ascezei foarte îndepărtată de felul nostru de a fi. Trebuie totuși să luăm notă și să răsurnăm stereotipiile: chiar dacă americanii venerează banul, resimt totodată și o furie puternică față de confiscarea acestuia de către o mână de oameni, după cum a dovedit-o și mișcarea *Occupy Wall Street*, cu un destin efemer, însă; la asta se pot adăuga nenumăratele admonestări ale președintelui Obama legate de sfârșitul visului american, ucis de prea mari inegalități. America riscă să retrăiască, în formă capitalistă, experiența feudală europeană, baronii financiari fiind noii ei aristocrați, dar fără maniere și fără sânge albastru. Pentru un european, fie el de dreapta sau de stânga, sistemul educațional și de sănătate american, costisitor, accesibil doar celor cu o anumită condiție materială, proximitatea

incestuoasă a Wall Streetului de Congres și de Casa Albă constituie un scandal și o enigmă.

Ceea ce stăvilește, dincolo de Atlantic, apetitul egoist pentru bunăstare este patriotismul mesianic și religiozitatea, valori care adună la un loc națiunea în ceasurile de pericol. Dacă acest liant s-ar fisura într-o bună zi, s-ar naște o explozie de violență agravată de enorma circulație, acolo, a armelor de foc (300 de milioane). Dați la o parte acest cadru teologico-politic și republica americană se prăbușește. În Statele Unite, spunea Tocqueville, săracii și bogații împărtășesc aceeași neliniștitoare poftă a bucuriilor materiale, temându-se că le-ar putea pierde[14]. Însă ceea ce uita să adauge este că tot acest apetit este cuprins de iubirea de țară care transcende fiecare cetățean, făcând din el un potențial soldat în slujba patriei sale. Franța și America sunt suficient de complexe pentru a se putea ridica deasupra propriilor nevroze. Tot așa cum există o tradiție franceză a disprețului față de bani, există și una care elogiază comerțul și industria, de la Montesquieu la Saint-Simon, trecând prin Voltaire, Tocqueville, Frédéric Bastiat (1801–1850), până la utopicul premarxist Charles Fourier, elogiator al bogăției contra oricărei tradiții socialiste: pentru el, preafericitul ban traduce efervescența pasională, drept care celebrează în paginile sale „setea de aur și undele râului plin de aur Pactolus“[15]. Până și Proudhon, autor al celebrei sintagme „Proprietatea înseamnă furt“, face elogiul paradoxal al speculațiilor și preamărește Bursa atunci când aceasta sporește averea colectivă.

Atunci de ce în Franța banii sunt condamnați, după care sunt acceptați reticent, iar în Statele Unite sunt elogiați, după care se ivesc posibile restricții? Pentru a sublinia valorile dominante ale fiecărei societăți: Franța se vede pe ea însăși ca fiind o țară universalistă, dedicată artelor spiritului și literaturii, America, drept un tărâm al oportunităților, unde fiecare cetățean are dreptul de a se îmbogăți după cum crede de cuviință. În acest

al doilea caz sunt definitorii constituirea identității naționale în jurul unei limbi venerate, unei pasionante circulații a ideilor, unei voințe de a se adresa întregii lumi, cultul frontierei, apetitul autodepășirii, certitudinea că fiecare american, câștigând bani, aduce un omagiu națiunii care l-a văzut născându-se ori a știut să-l primească în sânul ei.

Fiecare popor, și dintr-o parte și din cealaltă a Atlanticului, ține să aibă două lucruri contradictorii: protecție socială pentru toți, în Europa mai mult decât în Statele Unite, dar și dreptul de a o duce bine și, deci, mobilitate socială, profesională și locuri de muncă pentru toată lumea. Americanii au ridicat la rang de mit figura lui *self-made-man*, individ prometeic care lasă în urmă trecutul și devine creație a propriilor lui alegeri, fiu al lucrării sale. Banii sunt, așadar, semnul libertății cucerite, nu al unei tradiții căreia i te supui. America este una dintre puținele națiuni în care un extraordinar simț al colectivității ține laolaltă cetățenii, fără a fi condusă doar de legile pieței. Ceea ce ne fascinează, dar ne și oripilează, dincolo de Atlantic, este conservatorismul moral cuplat cu o hipermodernitate: menținerea, în numeroase state, a pedepsei cu moartea, efect al unui formalism juridic riguros, violența constitutivă a contractului social nu împiedică existența unui omniprezent sentimentalism, puritanismul coabitează cu o mare libertate a moravurilor, inegalitățile șocante, cu pofta de a întreprinde, tradiționalismul familial, cu fascinația noutății. Acest arhaism este factorul care ține republica bine sudată. În schimb, Europa, locul de naștere al socialismului și al marxismului, nu este decât un spațiu mercantil, lipsit de proiect politic. S-a dedat, legată la mâini și la picioare, deliciilor consumerismului, fără a tinde mai sus de atât. Franța e încă mai sensibilă la ambivalența banului. America îl venerează, încadrată însă de limite stricte, patriotice și religioase: dolarul lucrează întru grandoarea națiunii americane și a gloriei Dumnezeului calvinist, melancolic și muncitor.

Condamnăm banii în două moduri: pe de o parte ne pronunțăm în favoarea unei mai bune împărțiri a tortului, pe de alta, denunțăm existența însăși a Vițelului de aur și visăm să dispară. Și nu încetăm să oscilăm ba într-o parte, ba în cealaltă: când banii curg în valuri, le denunțăm josnica materialitate; când lipsesc, când ne lovește criza, vituperăm împotriva ansamblului sistemului[16]. Dublă poziționare: dacă prosperă capitalismul, strâmbăm din nas în fața preaplinului de urâțenie și de mârșăvie; dacă se poticnește, ne revoltăm împotriva reînceperii nedreptăților. Suntem supărați pe bogăția materială fiindcă nu este decât exact ceea ce este: indispensabila prefațare a libertății. Mai suntem supărați și pentru că nu se întinde asupra tuturor. Această oscilare este marca ambivalenței noastre.

În ansamblul ei, lumea este pe cale să devină protestantă (sau, cel puțin, să ajungă la o variantă puritană a protestantismului care face pui în SUA), crezând în virtuțile banului și în ban ca virtute. Acest din urmă caz nu distruge însă dimensiunea politică, întrucât politica e cea care pune bazele legitimității monedei, simplă proiecție a puterii naționale. Dacă Europa ar dispune de o suveranitate oarecare, moneda euro nu ar trece printr-o asemenea criză. Întrebării lui Rousseau — „luxul și confortul nu cumva sting, în sufletul omului, dorința de libertate?“ —, Statele Unite îi răspund: nu. Dovadă intervenționismul lor generalizat, uneori dezastruos, alteori indispensabil, și postura lor intermitentă de „șerif“ (Richard Haass) pe piața mondială. Tocqueville s-a înșelat descriind cetățenii acestei țări ca pe niște sclavi ai bunăstării, pentru care sunt gata oricând să-și sacrifice independența. De fiecare dată când a cerut-o situația, americanii și-au suspendat gustul pentru afaceri în folosul imperativelor angajării (chiar dacă în asta se găsește și un interes economic). Au salvat cel puțin de trei ori libertatea lumii, în 1917, în 1944 împotriva nazismului și în 1948 împotriva URSS, iar acum sunt în avangardă, alături de Franța, Rusia și Marea Britanie, în lupta împotriva jihadismului.

Expansiunea, în patria lor, a unei economii de piață înfloritoare, nu le-a stins nici grija față de cei oprimați, nici ura față de sclavagism, cu riscul de a se lăsa antrenați, uneori, în excese. De unde putem deduce următoarea axiomă: o națiune care blestemă banii e o națiune pe care n-o prea poți crede pe cuvânt și care nu mai crede ea în propriul viitor. Ne contrazicem asupra mijloacelor, pierzând din vedere țelurile. Or, scopul esențial, dincolo de calculele personale, este întotdeauna civilizația.

COMPLEXUL SERVITORULUI DISCRET

Ce este banul, un stăpân rău ori un servitor bun? Expresia atribuită lui Horațiu, reluată de Alexandre Dumas-fiul și plagiată de atunci de mii de ori, ne ilustrează disconfortul. La fel ca în dialectica hegeliană a stăpânului și a sclavului, banul ar fi acel servitor recalcitrant pe care trebuie să-l ții din scurt pentru a-l împiedica să te tiranizeze. Formulat mai întâi de Aristotel, acest proces de inversare a fost analizat de Marx într-un capitol celebru din *Capitalul*, în care arată că unui ciclu clasic marfă — bani — marfă îi succede, în capitalism, ciclul bani — marfă — bani, cei din urmă ajungând un scop în sine, independent de ceea ce pot cumpăra. Un statut indecis: oarecum scop și oarecum mijloc. Prea fierbinte pentru a nu fi decât un instrument, prea trivial pentru a accede la demnitatea de valoare. Însărcinat să fluidifice relațiile dintre oameni, se revoltă împotriva propriului statut, aspirând la rolul de stăpân intransigent. Ne va târî clipă de clipă către extravaganță, oferind celor mai puțin

recomandabile dintre poftele noastre modul de a se dezlănțui liber.

E totuși prea facil să-i atribuim rătăciri care țin de caracteristicile noastre. Numai noi hotărâm dacă ne înclinăm ori ba în fața acestui demon. Nu ne ține niciun geniu al răului sub papucul lui: conform dreptului penal, traderii nebuni sunt judecați după faptele comise, nu ca posedați iresponsabili, victime ale algoritmilor ultrarapizi. Banii nu ne obligă la nimic din ceea ce noi să nu fi conceput deja. E o fericire că oamenii i-au inventat, fiindcă astfel evită să se deteste pe sine. Pot arunca asupra banilor toate pasiunile care-i răscolesc, invidia, cupiditatea, meschinăria, desfrâul, orgoliul, transformându-le în virtuți, instaurând ordinea socială, preschimbând alternativ avantajele în defecte și defectele în avantaje. Banul, nebunie și corupție universală. Dar și mai mare nebunie să vrei să te lipsești de el.

O linie extrem de fină, imperceptibilă, separă banul ca scop de banul ca mijloc. Consumerismul și publicitatea au drept obiect al muncii să șteargă în permanență respectiva linie de demarcație. Când este necesar, o restabilește propria noastră inteligență. Este, așadar, de datoria noastră să ținem situația sub control. Dar ca să se întâmple asta, banii trebuie să fie din abundență. „Banii pe care-i ai sunt un instrument al libertății, cei după care umbli, unul al servituții." (Rousseau) Raționament eronat: pentru a avea bani, trebuie să-i cauți, să-i câștigi, nu cad din văzduh ca mana cerească. Poate că banul e un valet, dar unul care mai întâi ne dictează condițiile lui, pentru a ne da apoi ascultare. Indiferența față de bunurile lumești, predicată de moraliști precum Cicero, care era milionar,

presupune să ai destui bani, în așa fel încât să nu te mai gândești la ei. „Banii nu au nicio importanță, important este să-i ai“, cum zice personajul Marguerite din filmul cu același nume[17]. Banii rămân un sinonim al libertății atâta vreme cât uităm de ei. Ne eliberează de orice nevoie, în afară de nevoia de a-i avea.

Partea a doua

Trei prejudecăți privind Vițelul de aur

Capitolul 5

Banul, stăpânul lumii?

„Până la urmă, civilizația nu este decât triumful dorinței de îmbogățire asupra războiului."

IAN MORRIS[1]

În romanul său *Banii*, care prezintă crahul unei bănci catolice cuprinse de demonul speculației, în ultimii ani ai imperiului napoleonian, Émile Zola aduce în scenă un personaj minor, doamna Conin, „o adorabilă blondă, trandafirie și durdulie", soția unui papetar din strada Feydeau, care după-amiezile își ia iubiți temporari, „în ceasurile în care soțul ei cumsecade își punea la punct registrele, iar ea bătea Parisul, mereu după cumpărături", fără însă a se vedea și a doua oară cu vreun amant. Afaceristul Saccard, personaj principal al romanului, care a văzut-o ieșind dintr-un hotel alături de un tânăr, îi face, la rândul său, o propunere amoroasă. Femeia refuză politicos, bărbatul insistă și-i oferă o sumă de bani, foarte mare. Doamna Conin continuă să refuze, explicându-i că-și iubește soțul, că într-o bună zi se vor retrage ca posesori ai unei averi serioase și că ea se oferă doar celor care-i plac, fie ei și niște „amărâți". Saccard e năucit: „Cum așa?! Va să zică banii nu-ți pot aduce totul? Uite o femeie pe care alții o puteau avea pe gratis și pe care el nu o putea avea, tocmai

el, deși punea la bătaie o sumă nebunească! Îl refuzase, pentru că făcea doar ce voia. Suferea crunt, în plin triumf, de parcă i s-ar fi strecurat o îndoială în privința puterii sale, o deziluzie tainică în legătură cu forța aurului pe care, până atunci, o crezuse absolută și suverană“[2].

Ultima iluzie romantică

Orice ființă are un preț: în literatură, obiceiul de a stabili un preț al indivizilor datează, în Franța, de la Balzac, iar în Anglia, de la Jane Austen. Omul a devenit o mașină de socotit, i se stabilește prețul și face, la rândul său, același calcul în privința celorlalți. Această manie contemporană cu progresele tehnice în domeniu se impune încă din secolul al XIII-lea, odată cu numerologia: trecerea de la cifrele romane la cele indo-arabe, folosirea cifrei zero, domnia „pantometriei“, sistem de măsură care triumfă în astronomie, ceasornicărie, balistică și, mai ales, în arta războiului care dispune mii de oameni în dispozitiv, gata de luptă[3]. Epoca Luminilor, la rândul ei, răspândește ideea calculului plăcerilor și pedepselor și începe să evalueze activitățile umane prin avantaje și costuri. Fenomenul cuantificării timpului și spațiului culminează, în secolul al XIX-lea, cu revoluția industrială. Trupurile și sufletele pot fi cumpărate, „civilizația a înlocuit peste tot Onoarea cu Banul“[4]. Balzac nu reține din Revoluție decât raptul generalizat al bunurilor aristocrației și clerului și confuzia valorilor, care i-a urmat. Se minunează în fața „omnipotenței, omniscienței, omniutilității Banului“[5], de parcă a fi descoperit piatra filosofală a noii omeniri. Dacă cele două principii active ale

Comediei umane sunt aurul și plăcerea, acestea ascund o mare ticăloșie: furtul, jaful, crima. Bogații sunt niște pirați respectabili, Balzac introducând în literatură dimensiunea notarială. Pentru el „destinele de precară amplitudine contabilă“ (Bruno Tessarech) nu au nicio calitate ficțională.

Însuși autorul *Verișoarei Bette* se omora cu munca pentru a-și achita datoriile, fiind dovada vie a propriului sistem și asta atât de evident încât am putea spune despre el: fără grija banilor, nici vorbă de mari romane (regulă cu nenumărate excepții: Henry James, Edith Wharton, André Gide și Marcel Proust). Totuși, Balzac se înșală adesea în calculele lui. Matematizarea lumii abundă în deraieri, cifrele derapează: vezi găurile negre, de miliarde, din bugetele naționale sau crahurile, minunate exemple de matematici ajunse la demență. Mari romane ale banului, ca atare, sunt puține: banul nu e romanesc decât împletit cu alte pasiuni cărora le este amplificator ori oglindă. A vorbi despre bani înseamnă, întotdeauna, a vorbi despre altceva: despre fidelitate și trădare, despre ascensiuni fulgerătoare, despre prăbușiri spectaculoase. Indiferent la nașterea clasei muncitoare, la importanță dobândită de munca productivă, Balzac anunță și anticipează monetizarea lumii. Își lansa cărțile ca pe niște noi titluri de valoare (Bruno Tessarech), pentru a umple piața și a-și transforma cerneala în venituri.

Iluzii pierdute: romantismul francez opune ca dogmă visurile eroice ale tinereții vulgarității vârstei comerciale. Existența de după Revoluție și epopeea napoleoniană constituie traiectoria fatală de la speranță la decepție. Sub cerul cenușiu al producției și comerțului, visarea e străfulgerată și poezia călcată-n picioare. Gloria lipsește de la întâlnire, iubirile sublime se împotmolesc în meschinăria conjugală. Nicio rugă nu se împlinește, nicio aspirație nu e recunoscută. Cu toate acestea, există o credință la a cărei înrădăcinare în cultura noastră a contribuit romantismul: aceea a omnipotenței banului. Este exact acesta clișeul pe care

ne propunem să-l punem în lumină aici, clișeu care bântuie în egală măsură marxiștii, stângiștii, precum și creștinii, conservatorii și liberalii.

Codificând tradiția catolică, Sfântul Augustin descria trei mari păcate ale omului decăzut: *libido dominandi*, gustul puterii, *concupiscentia*, depravarea, *avaritia*, dragostea de bunuri materiale[6]. Numai că, adăuga el, fiecare viciu are capacitatea de a le înfrâna pe celelalte și de a contracara perturbările. Gloria, puterea și banii sunt la fel de josnice, dar utile prin puterea de a se neutraliza între ele. Ca niște moderni ce suntem, am uitat de această artă a pasiunilor de a-și conserva sănătatea și am redus-o la o singură dimensiune: interesul. Talentul nostru de clinicieni, mai ales de la Karl Marx încoace, constă în a-l detecta prin toate resorturile mașinăriei umane. Tocmai interesul, mediu omniprezent, va triumfa și va îndoi sub greutatea autorității lui toate lucrurile. Bancherii, finanțiștii, misiții vor fi „stăpânii universului“, pentru a relua cuvintele lui Tom Wolfe din *Rugul deșertăciunilor* (1987). Gând consolator: dacă nu ar exista un stăpân al lumii, ar însemna că istoria înaintează orbește, iar noi suntem marionetele ei. Morala, credințele, cunoașterea, educația, autoritatea ar fi în felul acesta absorbite de Vițelul de aur, care ne-ar impune legea sa. Astfel, detaliază pertinent Michael Sandel, profesor la Harvard, domeniul activităților pe care le putem cumpăra crește exponențial: este, de exemplu, posibil să plătim niște oameni care să stea la coadă în locul nostru și la brutărie și la spital (practica exista deja în Europa comunistă), să obținem autorizații speciale pentru audiențele publice ale Congresului, oferind bani unor defavorizați, ne putem plăti pacienții ca să-și ia medicamentele, recompensa copiii când iau note bune la școală[7] sau când citesc o carte[8] (pe bună dreptate, în India familiile sărace care își trimit copiii la școală primesc o indemnizație, întrucât, făcând asta, se lipsesc de niște brațe de muncă folositoare)[9]. În China este posibil să fie plătită o firmă care să prezinte scuze în locul nostru[10],

iar în Germania să delegăm unei agenții exprimarea încetării unei relații de dragoste fiindcă noi nu îndrăznim s-o facem[11]. Este cunoscut exemplul clasic și hazliu al bătrânului care și-a vândut casa contra unei rente viagere și care, regăsindu-și subit puterile, și-a îngropat unul după altul creanțierii[12]. Sau cel al agenților de asigurări de viață care, mizând pe decesul rapid al unor clienți, s-au înfuriat constatând că aceștia tot nu au „ajuns la maturitate“[13]. Și mai șocantă este obținerea dreptului de a omorî, contra cost, lei sau rinoceri negri, specie pe cale de dispariție.

Aceste exemple, mârșave ori caraghioase, ridică o adevărată problemă: în ce măsură comercializarea bunurilor le distruge acestora valoarea? Nu cumva publicitatea în școli pervertește misiunea educației naționale? Astfel, a retribui copiii fiindcă au trimis o scrisoare de mulțumire înseamnă, evident, a sfida actul educativ, pregătindu-le parcă zile grele în viața socială[14]. Tot așa, a plăti copiii dacă merg la școală (Roland Bénabou și Jean Tirole), a le promite o recompensă dacă iau note bune, a le oferi, ca la Dallas, în școlile de proastă calitate, doi dolari de carte citită[15] înseamnă a risca descurajarea celor mici, care vor ajunge la convingerea că părinții nu-i consideră cu adevărat capabili[16]. Unele recompense modifică scara de valori. Este cunoscut exemplul celebru al unui director de creșă din Israel, care, observând că părinții întârzie să vină să-și ia copiii, s-a hotărât să le impună o amendă de zece dolari. Împotriva oricărei așteptări, întârzierile s-au înmulțit: niciun imperativ moral nu mai reținea părinții, gata să plătească o sumă aproape egală cu prețul unei babysitter[17].

Pe bună dreptate invazia reclamelor pe ecrane, panouri publicitare de pe marginea drumurilor, dacă nu chiar pe frunțile ori pe brațele oamenilor, a ajuns să fie considerată insuportabilă. Dincolo de asta, fenomenul nu e o noutate, oamenii-sendviș există de mai bine de un secol, lucru care nu spune nimic împotriva banilor, ci a sărăciei care împinge o mamă de familie să își

tatueze, de pildă, pe frunte numele unui cazinou pentru a putea plăti studiile fiului ei[18]. Așadar, nu ticălosul metal în sine este de blamat, ci inegalitatea distribuirii lui.

BENJAMIN FRANKLIN SAU VIRTUTEA CAPITALULUI

Fiu al unui producător de lumânări din Boston, unul dintre cei șaptesprezece copii ai familiei, Benjamin Franklin este o personalitate a Epocii Luminilor: călător asiduu, ambasador în Franța, în 1776, venit să ne ceară ajutorul în lupta împotriva Angliei, s-a aflat în apropierea lui Buffon, Hume, Voltaire, Mirabeau, Robespierre. Inventator al paratrăsnetului, al godinului și al ochelarilor cu lentile bifocale, aboliționist înflăcărat, coredactor al Declarației de Independență, este un personaj tipic pentru o vreme în care se credea că virtutea, bogăția și educația se pot împăca. A fost cel dintâi care a propus o morală a banilor ca fundament al noii societăți. În scrierile sale se prezintă ca un *exemplum*, în sensul dat de romani cuvântului, model de viață pentru construcția *self-made-man*-ului, așadar, pătruns de grija de a se dedica atât comunității căreia îi aparținea, cât și națiunii americane. Își expune sfaturile economice în folosul tinerelor generații, atrăgându-le acestora atenția să nu decadă în lene, delapidare, desfrâu, lăcomie, îndatorare. Recomandă femeilor să învețe contabilitate, mai utilă decât muzica și dansul, pentru a se putea apăra de înșelătoriile celor de rea-credință. Îndeamnă tineretul să se îmbogățească, întrucât numai

prin muncă, seriozitate și cinste poți deveni un bun cetățean. Își pune întreg talentul în serviciul celorlalți și se întreabă la sfârșitul fiecărei zile: ce bine am făcut azi, cu ce m-am dovedit un cetățean folositor? S-a născut sărac și o mărturisește fără să se rușineze, fericit că a urcat treaptă cu treaptă până la poziția pe care o ocupă.

Inventează autobiografia financiară și pune la punct reguli de prudență în afacerile vieții de zi cu zi. Cartea sa *Almanahul sărmanului Richard* se declină în aforisme simple: „Să te culci devreme și să te scoli devreme aduce sănătate, avere și înțelepciune“[19]. Azi pot părea nostime aceste platitudini, această biblie a bunului american de la începuturi, în prezent cu totul uitată. Tot în această carte Franklin își imaginează pericolele la care expune îmbogățirea: gustul pentru lux, lipsa de măsură, vanitatea care ne împinge să ne conformăm părerii altora, căci „ochii celorlalți sunt ochii care ne distrug“[20]. Nădăjduiește să zăgăzuiască respectivele vicii printr-o disciplină simplă, măsură și economie. Pentru el, banii nu pot fi disociați de etică. Or, după moartea lui, banii și înțelepciunea vor fi despărțite pentru totdeauna. A venit vremea să ne gândim să le apropiem din nou.

Banul e mereu pe locul al doilea

Banul are această fermecătoare proprietate de a fi făcător de minuni, transformând imposibilul în posibil. Dar se cască un

hău între această forță concretă și fantasma omnipotenței. În orice om cu bani există, mai întâi, un copil care crede în basme, în djinnii din legende, un eu pătruns de sfârșeală, pradă celor mai infantile visuri. Stă dovadă mărturia lui Jeffrey Skilling, fost președinte-director general la Enron, condamnat pe 21 iunie 2013 la paisprezece ani de detenție pentru fraudă, complot și încălcare a obligației de confidențialitate: „M-am gândit mult la ceea ce s-a întâmplat. Numai banul contează. Cu el cumperi loialitatea. Sentimentele nu se mai pun la socoteală. Cu bani se obțin performanțele". Ceea ce frapează în aceste cuvinte nu este cinismul, ci naivitatea sa: măcar de s-ar putea cumpăra cu bani loialitatea și fidelitatea! Speranța că, ajutați de ei, am putea ieși din condiția noastră este o himeră împărtășită și de cei care-i laudă, și de dușmanii lor. Dublă eroare simetrică: fie li se minimizează rolul, fie li se supraestimează.

Chiar dacă pot face multe, nu pot face totul, fiind întotdeauna la ordinul capriciilor noastre, însă niciodată sursa lor. Nu banii creează narcisismul, voința de putere, prozelitismul religios sau politic, inegalitățile de clasă, mobilurile amorului propriu. Așadar, braconajul financiar impietează asupra terenului virgin al marilor sentimente, al onoarei, al ingenuității? Ce glumă bună! E cel mult un accelerator, niciodată cauză primordială. Piața ne pătrunde în vieți cu complicitatea noastră și nu ne-ar cuceri sufletele dacă acestea nu ar întâmpina-o ca pe un eliberator. Iar ea începe prin a ne pune lumea la dispoziție, oferindu-ne stiluri de viață, experiențe bazate pe comoditate și urgență. O organizare gigantică se mulează și după cele mai mici dorințe ale noastre, ba chiar le-o ia înainte. Bucuria banilor e una dublă: ne lasă timp, ne ferește de demersuri plictisitoare, dar, mai ales, dăruiește fiecăruia, democratic, sub formă de prestatori de servicii de coaching sau concierge, avantajele pe care, odinioară, servitorii, birjarii, șoferii, majordomii, bucătarii le ofereau stăpânilor lor și asta fără vreo obligație morală sau afectivă, întrucât nu rămâi

dator nimănui. Ce este serviciul în vremea democrației? O servitute remunerată în care, uneori, îi tratăm pe cei care ne servesc cu o lipsă de rușine fără limite. Cu o diferență: este întotdeauna cu putință ca persoana în cauză să plece. Serviciul este un contract, nu un titlu de proprietate. Tot ceea ce era supus așteptării sau raporturilor ierarhice poate fi preluat de persoane specializate: sarcinile administrative, menajere, supravegherea copiilor, îngrijirea vârstnicilor. Într-un univers democratic care promite accesul tuturor la aceleași bunuri, plata permite obținerea, înaintea celorlalți, a ceea ce se dorește. Plăcerea scurtării circuitului: ajustează oferta după cerere, permite satisfacerea instantanee a dorințelor.

Societățile noastre adaugă doi factori: concurența și conformarea. Una reglementează relațiile de competiție dintre persoane sau firme și nu cunoaște altă sancțiune decât succesul sau eșecul. Cealaltă schițează un model contractual simplu și seducător, valabil pentru orice tip de relație. De o parte, munca înverșunată și neplăcerea rivalității, de cealaltă, ușurința de a ne satisface fără greutate și cea mai neînsemnată poftă. Problema se complică prin relația de echivalență dintre piață și eul văzut ca mică întreprindere: lucrând la dezvoltarea personală, maximizând talentele, individul ascultă de aceleași principii ale utilității și raționalității precum cele dictate de economie. Fiecare devine un capital de fructificat, iar capitalismul, din punct de vedere cultural, stimulează și însoțește individualismul care-i asimilează ritmurile și profită de suplețea și flexibilitatea sa. Astfel, pentru a utiliza un exemplu extrem, starurile showbizului, Jay Z, Beyoncé, Oprah Winfrey, Martha Stewart, Madonna, David Bowie (care a intrat pe piața obligațiunilor în 1997) devin propriile lor branduri și se propun ca modele de existență. Banii nu doar ne simplifică raporturile sociale, dar ne și convertesc în entitate economică obligată să se vândă, să se comercializeze, întrucât sinele a ajuns o valoare ca oricare alta, supusă legii creșterii și descreșterii.

Constatarea trebuie totuși temperată. Dinamica ori stagnarea industrială sunt determinate de cultură, de relațiile sociale înțelese în sens larg. Iată de ce, în sensul strict al termenului, nu au existat niciodată crize economice, ci numai crize spirituale sau morale. Paradoxul mâinii nevăzute a fost astfel reformulat de Schumpeter: pentru ca vulgarul plumb al interesului egoist să se transforme în aur, trebuie să fie încadrat de instituții și persoane (judecători, polițiști, politicieni, funcționari) ale căror scopuri, puse în serviciul binelui public, nu au nimic în comun cu acelea ale așa-numitului *homo economicus*. Pentru a relua limbajul Epocii Luminilor, cutumele, un anume tip de om și de moravuri, spiritul unei națiuni sunt cele ce primează, iar dimensiunea economică este întotdeauna numai o derivată. Capitalismul nu funcționează decât canalizat de către stat, tradiții, uzanțe ce scapă de oricare altă logică. Și asta întrucât societatea nu poate fi în întregime de piață, în timp ce economia poate. Suprapunerea exactă dintre cele două ar conduce, probabil, la dezintegrarea reciprocă. De exemplu, un spital nu supraviețuiește decât prin devotamentul nemaipomenit al personalului său, care nu face economie nici de timp, nici de generozitate față de pacienți. Ar fi vai de pielea pacientului dacă numai dorința de câștig ar conduce mâna infirmierelor (care rămân scandalos de prost plătite; ar trebui, printr-o optică fourieristă, să se inverseze scara salarizării și să se remunereze cu bani grei meseriile cele mai ingrate). Nu există niciun colț din această lume care să fie condus numai de legea profitului. Chiar și foarte capitalista Americă, după cum am văzut, echilibrează elogiul liberei inițiative printr-un patriotism suspicios, printr-o omniprezentă religiozitate și printr-un simț ascuțit al solidarității. Banul este o mașinărie atee capabilă să vândă orice, dar incapabilă să țină oamenii legați între ei. Adevărata legătură se făurește pe termen lung, într-o comunitate de cetățeni care împărtășesc același destin și care participă la o creație colectivă care îi depășește.

La ideologia de dreapta, există un raport consubstanțial între liberalismul economic și conservatorismul politic: cu cât tehnologia și informația par a face legea, cu atât se încearcă încadrarea lor în reguli stricte, apărarea familiei, a moralității și a religiei. Cum regulile pieței nu pot fi împiedicate, se înfrânează instinctele individuale. Calculul de stânga e invers, această ideologie dorind să reducă la tăcere apetitul economic, pentru a elibera dispozițiile personale. A repartiza tuturor prosperitatea, în așa fel încât fiecare să se poată zbengui în personala grădină a raiului și să nu-și refuze nicio plăcere. Fiecare parte luptă cu o contradicție fundamentală.

O frontieră mobilă

Schimbarea față de vechiul regim este faptul că nimic nu mai merge de la sine: în numele libertății și al egalității ne-am aruncat în criză ritualurile, felul de a trăi, codurile de politețe. Înseși valorile noastre fac de acum obiectul discuțiilor, pe când mai înainte acestea cădeau din cer, impuse de Dumnezeu sau de tradiție. În context, piața se propune ca soluția-miracol a exigențelor, individuale ori colective, interzise de lege sau limitate de cutumă. Iar dacă a ajuns să se strecoare până în cele mai delicate activități umane (gestația pentru o altă persoană, adopție, trafic de organe etc.), aceasta se întâmplă întrucât se prezintă drept aliat al dorințelor noastre cele mai infantile, șoptindu-ne că nu trebuie să renunțăm la nimic. Se grefează întotdeauna pe aspirații fundamentale, propunându-și să le satisfacă prin ocolirea legislației, agitând stindardul libertății. Or, tocmai aceste

aspirații trebuie contestate, nu intermediarul. Piața intervine ca ultim resort, atunci când deliberarea, consensul sau alegerile au eșuat în a satisface dezideratele indivizilor. Astfel, în fața sterilității multor cupluri, economiștii propun femeilor care își doresc să avorteze din motive personale, să păstreze copiii pentru a-i scoate ulterior pe piață, sau studentelor cu grijă selecționate să doneze ovocite contra sumei de 50 000 de dolari[21]. Dacă acest *baby business* este în plină expansiune, cu cereri variabile în funcție de sex, rasă, culoare a ochilor, inteligență, fenomenul are loc și fiindcă dorința de a avea copii a ajuns una dintre aspirațiile cele mai scumpe ale societății. Plata permite accelerarea procedurilor, amplificarea gamei de opțiuni oferite părinților în așteptare. Nu asigură însă cu nimic relațiile care se vor crea între părinți și sugar și nici nu anticipează calitatea vieții acelei viitoare ființe omenești. Sistemul contra cost este de fiecare dată nu un declanșator, ci o înlesnire care servește nemăsuratelor noastre pofte, fără a pune întrebări asupra legitimității lor. Este invocată ca soluție miraculoasă, numai că este o soluție problematică.

Pe tot globul, democrațiile trăiesc de un secol încoace contracția domeniului interdicțiilor și lărgirea sferei libertăților. Această extindere, însă, nu poate fi lipsită de limite fără a provoca anarhie sau dezintegrare. Democrația este într-adevăr universul adevărurilor revocabile, dar numai până la un anumit punct. În regimul nostru democratic, licitul, cu excepția interdicțiilor fundamentale care sunt crima, incestul, violența, sclavia, ține numai de voința noastră, chestiune amețitoare întrucât deținem clipă de clipă puterea de a decide ce este admisibil și ce nu. Nu mai există un mântuitor suprem care să ne lumineze, ci o confruntare de idei mai mult ori mai puțin amabile. În fața cererilor nesocotite venind dinspre persoane ori grupuri private, important este să fie limitate zonele în care banii nu s-ar putea impune fără a provoca pagube: școală, justiție, politică, procreare, servicii publice, dar și oceane, pământ, spațiu extraterestru. Întrucât doar printr-o

decizie colectivă, care trebuie negociată și renegociată cu fiecare generație, poate fi stabilită granița dintre ce poate fi obiect al comerțului și ce nu. Dacă frontiera dintre ceea ce-și doresc unii și ceea ce societatea refuză e mobilă, înseamnă că respectiva frontieră e de importanță capitală, iar a o distruge ar însemna să ne sinucidem. Căci ea singură ne permite să hotărâm ce tabuuri trebuie menținute și ce rezistență trebuie opusă cererilor deseori demente ale unor indivizi ori grupuri de lobby. „E mai bine să-ți înfrângi propriile dorințe decât ordinea lumii" (René Descrates). Așa arată abisul libertății.

Evident că nu totul este de vânzare, că piața nu poate înlocui legăturile politice, educative, de dragoste, pentru a se aplica tuturor domeniilor vieții publice. Și se și dorește să nu reușească, deși utopia unui Hayek în această privință este la fel de naivă ca aceea a comuniștilor. Numai că trebuie să știi să ierarhizezi amenințările și să nu pui pe același plan practica autorizațiilor speciale obținute contra cost, spațiile publicitare din toaletele publice sau lucruri mult mai îngrijorătoare, precum cumpărarea de voturi în timpul alegerilor ori coruperea unor judecători. Sau posibilitatea manipulării ori influențării puterii, ca în Statele Unite, unde Curtea Supremă a autorizat, începând din 21 ianuarie 2010, firmele și sindicatele să finanțeze liber campaniile electorale. Fără a uita industria nemuririi promise celor bogați care își rezervă spații de „parcare" pentru organe vitale clonate, criogenizându-și creierele în speranța că vor supraviețui contemporanilor lor. Incomparabile orgolii dintre care cele din urmă compromit ansamblul contractului social. Ce e șocant aici? Că multe lucruri se pot obține prin intermediul banilor zornăitori și atârnând greu la cântar sau că națiuni întregi rămân sub amenințarea mizeriei, înfometării și violenței? Că pe anumite autostrăzi din California, automobiliștii, pentru a putea trece pe banda din stânga, cu trafic mai fluid, recurg la serviciile prostituatelor bătrâne[22], întrucât sunt necesare cel puțin două persoane în mașină pentru a avea

respectivul drept, sau că o grămadă de tineri nu pot ajunge să facă studii serioase din lipsă de mijloace materiale? Iată problema moraliștilor: se simt ofensați de fleacuri pentru a nu fi indignați de lucruri abominabile. Intransigența li se oprește la niște detalii, pentru a nu vedea tot ce poate fi mai rău.

ANTICAPITALISMUL CA RENTĂ

Anticapitalismul actual reprezintă convergența a trei avantaje teoretice: clarviziunea, anatema și profeția. Ți se permite să explici totul, să critici totul, să prevezi totul. Cei care-l profesează beneficiază de o luciditate superioară cuplată cu o viziune strategică. Constituie un program de viață pentru mai multe generații, cu atât mai mult cu cât deja integrează noi cauze, printre care problema mediului. A putea să legi criza climatică de critica pieței înseamnă să dai o lovitură dublă, lărgind câmpul de prospectare la întreaga planetă. În demonologia actuală, capitalismului joacă rolul Satanei din Europa medievală. Iar lista crimelor sale e cu fiecare zi tot mai lungă. I se impută tot ce merge rău. Dar chiar și în tabăra dușmanilor lui, triburile sunt nenumărate, găsind acolo: nostalgici ai comunismului (Alain Badiou, Etienne Balibar, Jacques Rancière, în Franța), critici ai modernității (Slavoj Zizek, în Slovenia, Toni Negri, în Italia), conservatori antiliberali (Jean-Claude Michéa), mesianici catastrofiști (Immanuel Wallerstein, în Statele Unite), ecologiști radicali, partizani ai descreșterii economice (Naomi Klein, Nicolas Hulot sau Jean-Pierre Dupuy),

credincioși (papa Francisc, salafistul Tariq Ramadan), mișcarea roșu-brun (Frontul Național al lui Marine Le Pen, Frontul de Stânga al lui Jean-Luc Mélenchon, Noul Partid Anticapitalist al lui Olivier Besancenot). Totuși, ceea ce frapează la acești gânditori, economiști, oameni religioși este în ce măsură ura lor față de capitalism este însoțită de pasiunea pentru sistemul pe care vor să-l dărâme: căci sunt contra, absolut contra. Țin să-l mențină pentru a-și oferi plăcerea de a-l denunța. De două secole spiritele luminate ne tot bat la cap cum c-o să moară sistemul. „E aproape de sfârșit", încă mai zicea în iulie 2013 Immanuel Wallerstein într-un interviu din *L'Humanité*. Doar că sfârșitul acesta nu se mai sfârșește odată. I se așteaptă căderea cum alții îl așteptau pe Mesia și, dacă întârzie să se întâmple, nu e decât o amânare pentru anul următor. Toate dezmințirile devin tot atâtea mijloace de a reanima credința în certitudinea dispariției. Să nu avem încredere în cuplul strâns legat capitalist-contestatarul său: furia îi lasă lipiți unul de altul, cel de-a doilea întărindu-l pe cel dintâi prin criticile violente. Radicalismul este întotdeauna o dovadă de neputință și este îmbrățișat atunci când toate speranțele au murit.

Dictatura banului era mai rea pe vremuri

Iată un clișeu colportat de cele mai importante personalități: istoria modernă va marca înfrângerea gratuității. Încă din

secolul al XVIII-lea, observând influența bancherilor și a noilor îmbogățiți ai Angliei, s-a născut îngrijorarea de a vedea banul devenind „o legătură mai durabilă decât onoarea, prietenia, relația dintre părinți și copii ori dintre rudele de sânge sau unirea sufletelor" (Bolingbroke)[23]. Încă din acea perioadă, teoreticienii liberalismului în frunte cu Adam Smith au dezvăluit, contrar lui Montesquieu și a teoriei sale despre „blândul comerț", slăbirea spiritului marțial, diminuarea inteligenței, disprețul față de educație[24]. Pe scurt, a clădi o societate numai cu ajutorul comerțului, a-l impune ca terț în toate relațiile, însemna pe vremea aceea a construi castele din nisip. Poate că pare supărător dacă reamintim un număr de banalități: nici în ziua de azi, la fel ca mai demult, nu pot fi cumpărate iubirea, prietenia (poți închiria corpuri și ascultare, dar nimic mai mult), funcțiile publice, onorurile, dorința, stima celorlalți. Dictatura banului era mai rea în veacurile trecute: prin sclavagism sau căsătorie forțată, ființa omenească putea fi vândută în totalitate, fără posibilitatea de eliberare. În Grecia de dinainte de Solon, puteai fi luat în proprietate ca orice marfă, dacă nu-ți plăteai datoriile. Unii împărați și-au cumpărat tronul, precum Carol Quintul. Practica răscumpărării constituia, în Evul Mediu, principala sursă de venit a nobilimii, jaful și prada luată de la dușmani fiind punctul de atracție al bătăliilor, căci armurile și săbiile cavalerilor uciși erau revândute, iar familiile acestora întemnițate, eliberarea fiind condiționată de sume consistente. În sfârșit, existau ordine religioase specializate în răscumpărarea prizonierilor creștini din mâinile piraților barbari. În secolul al XIV-lea, regii Angliei Eduard al II-lea și al III-lea și-au trimis prietenii ca ostatici până când au putut plăti ce datorau. În 1340, arhiepiscopul de Canterbury a fost expediat în Brabant drept gaj pentru niște datorii ale suveranului său[25]. Cât despre regele Ioan cel Bun, învins în bătălia de la Poitiers, în 1356, nu a fost eliberat decât după achitarea unei răscumpărări de mai multe milioane

de scuzi, lucru care a ruinat regatul și a împins monarhul să creeze francul.

Chiar și Dante a lansat o diatribă împotriva rapacității nobilimii, preoțimii și burgheziei urbane în Trecento, secolul al XIV-lea italian[26]. Pasiunea jocurilor de noroc, denunțată de moraliști, ajunsese feroce în Amsterdamul secolului al XVII-lea: se paria peste tot, în tripouri, lupanare și palate, pe sexul unui copil care stătea să se nască, pe norocul unei expediții hazardate, pe moartea probabilă a unui mare nobil, pe propria speranță de viață, pe ravagiile ciumei, și asta în toate clasele sociale[27]. Tulipomania din Olanda, din aceeași vreme, un soi de ambalare erotică ironizată de La Bruyère când a cucerit și Franța, a împins grupuri întregi de populație la ruină din cauza câtorva bulbi ai acestei flori sosite din Orient și pe care toți țineau s-o colecționeze. A fost o toană internațională[28]. Deja orice obiect, până și un bulb, însă bulbul unei flori ridicate la rang de operă de artă și care valora mai mult decât aurul și diamantele, putea înnebuni lumea, putea genera comerț și entuziasm colectiv.

În prezent, tocmai în țările necapitaliste și nedemocratice bântuie formele cele mai degradante de dominare, care acționează inclusiv asupra copiilor. Să ne amintim că sclavia (și cele două înlocuitoare ale ei, iobăgia și contractul de angajare[29]) a fost abolită acum ceva mai bine de un secol, pe când intra în funcțiune economia de piață, și că a fost reluată în secolul XX, prima dată de Revoluția bolșevică din 1917, cu lagărele ei de reeducare și cu gulagurile în care au pierit milioane de oameni (imitate mai apoi maoist în China și polpotist în Cambodgia), o a doua oară de regimul național-socialist, după 1933, în Germania, prin lagărele de concentrare și exterminare unde deținuții munceau până la epuizare. În același spirit, Nicolae Ceaușescu, la sfârșitul anilor 1970, a „vândut“ Germaniei Federale mai multe zeci de mii de cetățeni români de origine germană, inițiind o afacere bănoasă care, la vremea respectivă, a

adus puterii comuniste mai bine de un miliard de mărci. Fiecare român de îndepărtată ascendență germană trebuia să plătească o taxă pentru a emigra, sub pretextul că rambursează educația oferită de stat. Statul islamic, la sfârșitul lui 2014, a restabilit sclavia pe teritoriile pe care le controlează, fixând următoarele baremuri: o fetiță creștină sau yazidită, de la unu la nouă ani, face 138 de euro, fată între zece și douăzeci de ani, 108, femeile de la douăzeci la treizeci de ani, 69 și așa mai departe, descrescător, pentru ca, după cincizeci de ani să nu mai valoreze nimic. Costă mai mult dacă au ochii albaștri[30].

Un factor de civilizație

Criticile aduse comercializării lumii sunt tot atât de vechi cât este și capitalismul. Banii reprezintă însă, incontestabil, și un factor de civilizație: de la *pretium doloris* din dreptul roman la reparațiile pentru crime de război sau crime împotriva umanității, plata despăgubirilor face evitabile ciclurile răzbunărilor sau vărsarea de sânge ca măsură de represalii. Unul dintre personajele lui Robert Musil, Arnheim, spunea, adresându-se lui Dumnezeu: „[Banii] sunt violență spiritualizată; o formă particulară, suplă, rafinată, creatoare a violenței. Afacerile se bazează pe înșelătorie și exploatare, pe șmecherie și constrângere, dar civilizate, transferate în întregime în ființa omului, travestite în libertate. Capitalismul ca formă de organizare a egoismului, conform unei ierarhii a capacității de îmbogățire, este ordinea perfectă a lucrurilor și totuși și cea mai umană pe care am putut-o alcătui întru slava Ta“[31]. Transformând datoria într-un număr, banii limitează și

despăgubesc în felul acesta pe cei lezați, constituind un factor de ușurare, având calitatea de a schimba dorința de răzbunare în poftă de remunerare. Fiind cu exactitate instrumentul care previne sacrificiul uman distilându-l într-o sumă de bani. Mai bine să plătești o amendă, fie ea și ridicată, decât să verși sânge. Tocmai prin statutul lor de echivalență, se pot aplica unor ființe și unor situații diferite prin natura lor. „Omenescul se naște în om pe măsură ce știe să reducă jignirile de moarte la litigii civile, pe măsură ce a pedepsi se rezumă la a repara ce se poate repara și la a reeduca pe cel rău“ (Emmanuel Levinas)[32]. Nimic nu poate acoperi perfect consecințele rănilor, invalidității și, mai ales, ale mutilării, nimic nu poate înlocui identic organele distruse. Însă o compensație financiară, chiar dacă nu înlocuiește un organ sau o funcție distrusă, oferă cel puțin un substitut. „În domeniul scopurilor“, zicea Kant, „totul are un preț sau o valoare. Ceea ce are un preț poate fi foarte bine înlocuit cu altceva, cu titlu de echivalență; din contră, ceea ce depășește orice preț și, prin urmare, nu admite echivalență, înseamnă că are o valoare“[33]. Numai că oamenii nu au preț decât dacă sunt dăruiți cu valoare. Una o condiționează pe cealaltă, nu o exclude. Doar pentru că noi considerăm că ființele omenești sunt egale în valoare putem fixa un preț vieții (chiar dacă asta nu pare moral). Cele care nu au preț sunt aruncate în servitute, dacă nu chiar distruse. La delegitimarea comerțului cu carne vie a contribuit și aboliționismul matematic: așa s-a întâmplat atunci când Pierre-Samuel du Pont de Nemours (1739–1817), un fiziocrat*, a comparat costul muncii prin sclavie cu acela al muncii libere, deducând că aservirea negrilor era mai oneroasă decât emanciparea lor, dacă nu pentru plantatori, cel puțin pentru națiunile coloniale. Sordidă contabilitate, dar care pune interesul în serviciul virtuții, însoțind o imensă mișcare antisclavagistă[34].

* Adept al unei doctrine economice burgheze apărute în secolul al XVIII-lea, în Franța, și care socotea că numai munca depusă în agricultură este o muncă producătoare de valori noi. (*N. red.*)

Există o frumusețe a numărului: la Platon, numerologia mistică permitea accesul la contemplarea Ideilor pure și întoarcerea spiritului nostru către abstracțiunile perfecte care, pentru el, erau cercul, pătratul și triunghiul, ce existau independent de lumea materială[35]. Numărul nu doar că face obiectele interșanjabile, iluminează, dar, de la Renaștere încoace, e modul de reprezentare a divinului întrucât „matematica este alfabetul în care Dumnezeu scrie universul", conform lui Galileo Galilei. Cavaleri ai inefabilului protestează împotriva încadrării matematice a lumii, uitând că aceasta aduce imense servicii. Dincolo de un anumit nivel, cantitatea se transformă în calitate, cum spunea Hegel, cantitativul fiind cel care ne rafinează în mod extrem percepțiile, permițându-ne să coborâm până la cele mai mici realități. Inventarea contabilității în dublă partidă, prin secolul al XIV-lea, cu ale sale coloane de active și de pasive, semăna pentru negustori, fie ei și ambulanți, cu un jurnal de bord[36]. Era o memorie portabilă a rigorii ori a modului lor împrăștiat de a lucra, aproape un manual de bună ori proastă conduită. Neutralitatea axiologică a banilor, convertibilitatea lor, le permite să îmbrățișeze întreaga lipsă de simetrie a situațiilor omenești și să coboare până la nivelul minuscul, căruia îi face astfel dreptate.

Neputința pieței

Luată în întregul ei, lumea occidentală este cea care a pus capăt construcției inechitabile de dinainte de Revoluția Franceză, cea care a hotărât că ființa umană nu e de vânzare, că trebuie să fie liberă și să dispună de drepturi fundamentale etc.[37]. În ceea ce o

privește, există însă o contradicție: vremea capitalismului integral este totodată și cea în care protejarea bunurilor inalienabile se dezvoltă, chiar dacă asta declanșează discuțiile privind prerogativele sferei comerciale care impietează asupra altor domenii. Prin urmare nu este adevărat că „piața ne regizează viața mai mult decât oricând în istorie“ (Michael Sandel). Am putea spune că lucrurile stau exact invers, că teritoriile comerțului involuntar nu au încetat să se micșoreze de un veac încoace: comerțul cu carne vie a fost abolit în secolul al XIX-lea, în Occident căsătoria a încetat să mai fie obiect al tranzacțiilor comerciale, devenind act de iubire (chiar dacă încă mai păstrează o dimensiune economică), nicicând altcândva marile virtuți, solidaritatea, caritatea, demnitatea nu au fost celebrate ca în vremea noastră. Peste tot cerința de autenticitate, de sinceritate, de respect prevalează asupra jocului social al măștilor sau al servituții. Contrar unei teze mult prea răspândite, societățile moderne au consolidat cercul sacralității, exact invers decât societățile de dinainte de Revoluția Franceză, care poate că erau credincioase (mai degrabă ritualizate), dar bazate pe deprecierea anumitor categorii: sclavi, populații colonizate, femei, copii, servitori, țărani. Reprobarea care continuă să apese asupra prostituției, dezbaterile aprinse despre purtarea pentru altcineva a unei sarcini, rușinea care acoperă cumpărătorii și vânzătorii de bebeluși, acțiunile drastice întreprinse împotriva traficanților de organe umane, care pun corpurile celor mai săraci în serviciul celor mai bogați, împotriva călăuzelor care se îngrașă pe seama disperării emigranților dovedesc că viziunea comercială asupra lumii e departe de a fi triumfat. Sigur că poți încerca să-ți vinzi sufletul pe internet: riscul este să nu-l vrea nimeni.

Existența unei dimensiuni economice în fiecare eveniment asociat omului nu ne dă dreptul să plasăm economia deasupra

celorlalte activități. După cum o arată foarte bine sociologul american Viviana A. Zelizer, banii sunt în permanență apropriați de logica umană și socială, care îi pliază conform voinței lor[38]. Nu există decât bani specifici, șpaga, bacșișul, bonusul, salariul, furtul, moștenirea, fiecare categorie fiind marcată de utilizare ori de proveniență, exprimând relații sociale sau familiale. Iată de ce banii nu au valoare decât dacă administrează intimitatea, conflictele, dacă marchează schimbări de statut social sau întăresc o identitate colectivă[39]. Nu vorbim oare despre onorarii, gajuri, cadouri, tratamente, plăți, salarii, solde, tot atâtea denumiri ale unor activități diferite? Departe de a deziluziona, banii fac obiectul unei readaptări remarcabile, în fiecare societate, în fiecare grup. Nu încurcă nici culturile locale, nici utilizările speciale, pliindu-se cu suplețe după personalitatea fiecăruia[40]. Atât de temuta uniformitate lasă loc unei diversități de utilizări. Plasticitatea îi asigură mularea pe toate nuanțele sentimentului omenesc, fără a sărăci cu nimic viața socială. A crede că „finanțele" (cuvânt dubios, care adaugă atitudinii reprobatoare față de bani o dimensiune conspiraționistă) conduc planeta traduce nevoia panicată de claritate. Nu există o putere supremă pe acest pământ, ci o linie directoare alcătuită din puteri fărâmițate care negociază, se influențează, se înfrânează, inclusiv când vorbim despre companii multinaționale uriașe, despre GAFA (Google, Apple, Facebook, Amazon), de pildă, prea dependente unele de altele pentru a se putea distruge reciproc. Poate că banul este „cetățean al lumii" (Paul Jorion), dar a crede că poate fi monarhul ocult înseamnă să confunzi gândirea cu vrăjitoria.

Dacă ar fi putut conduce lumea, lucrurile ar fi fost simple: dușmanul ar fi avut chip și nume. Ar fi fost suficient să-l neutralizăm pentru a domni iarăși înțelegerea și iubirea. Trebuie să constatăm că, fie și dacă banii sunt peste tot, sub toate regimurile politice, în toate epocile, ei nu constituie totuși decât o foarte mică subdiviziune a pasiunilor omenești. Dacă ne uităm

la conflictele care, în ziua de azi, însângerează planeta, observăm multă ambiție imperială și fanatism religios, dar extrem de rar o motivație monetară care să poată fi izolată ca atare. Numai o perioadă ca a noastră, obsedată de economie, poate crede că banul domină omenirea: *Începem prin a ne pune în lucruri credința care locuiește în noi și apoi ne mirăm că o regăsim acolo*. Chiar și atunci când dorim să înțelegem fenomene atât de diverse, precum terorismul sau fundamentalismul[41]. Astfel, în Kenya, pe 27 noiembrie 2015, papa Francisc explica atentatele de la Paris prin „sistemul internațional nedrept care așază în centrul preocupărilor nu persoana umană, ci zeul ban". Evident, suveranul pontif manifestă o prudență iezuită față de islamul radical, numai că, din partea șefului spiritual al creștinătății, subterfugiul nu este la înălțimea mizei. Ura nu are motivație. A o justifica prin sărăcie, încălzire a climei, deșertificare sau mai știu eu ce altă cauză dovedește o incapacitate reflexivă. Piața are această proprietate perfidă de a-și obliga adversarii să-i răspundă pe limba ei. A susține, cum o face extrema stângă, de exemplu, că dacă mărfurile și capitalul circulă liber, atunci și oamenii ar trebui să treacă liber frontierele, după bunul lor plac, este o modalitate de a reduce ființele omenești la statutul de mărfuri. Numai că oamenii nu sunt niște grăunțe pe care să le poți muta dintr-o cutie în alta, ci au o memorie, o cultură, vorbesc limbi diferite și împărtășesc credințe diverse. Iată de ce imigrația nu poate fi supusă doar criteriului altruismului. „Redutabilă ispita de a fi bun", cum scria Bertolt Brecht. Germania Angelei Merkel este pe cale de a învăța asta, pentru că a confundat ospitalitatea lucidă cu narcisismul compasional.

Să ne întoarcem pentru o clipă la o speranță a Epocii Luminilor: la ieșirea din perioada războaielor religioase care au îngenuncheat Europa, a fost conferit comerțului pacificator un

mandat dublu, acela de a exorciza violența și de a drena frământările printr-o activitate metodică. Filosofii vor afirma că tocmai interesul, undeva la jumătatea drumului dintre pasiune și rațiune, va constitui cea mai socială dintre voluptăți, întrucât pacifică moravurile și substituie comportamentelor agresive prudența contabilității, gustul pentru achiziții, instinctul proprietății. Credinciosul, cavalerul, soldatul voluntar trebuiau înlocuiți cu omul preocupat de nevoile lui, mai puțin glorios, dar, fără îndoială, mai pașnic. Înșelătoria istoriei a constat în aceea că interesul a devenit la rândul lui o pasiune omenească capabilă să antreneze popoarele în manifestări ucigașe[42]. De aici, o dublă eroare: credința că gustul pentru profit poate stinge apetența pentru conflict, că reușita economică transformă ființele cele mai războinice în mielușei contabili. De la monarhiile petroliere și până în Statele Unite, totul dovedește exact contrariul, și anume că prosperitatea nu are efect direct asupra culturii violenței. A doua iluzie: a pretinde, precum marxiștii, că pur și simplu capitalul poartă în el războiul, cum norii poartă ploaia, și că, abolind profitul, va fi stinsă orice sursă de conflict între oameni. Și asta este o lipsă de înțelegere a rătăcirilor omenești.

Secolul XX, ca să nu mai amintim de restul, a fost răscolit nu de puteri financiare, ci de ideologii totalitare, nazismul, fascismul și comunismul. Cele trei genocide pe care le-a cunoscut, comise împotriva armenilor, evreilor și populației Tutsi, au fost săvârșite din pură aversiune rasială sau religioasă. Și în ziua de azi, marile furtuni ale planetei sunt alimentate în primul rând de atrocitățile islamismului, șiit ori sunit, de iredentismul statelor paria (Coreea de Nord) și de retrezirea imperiilor. Barbaria este întotdeauna ideologică. Daech nu recrutează fiindcă este bogat, ci este bogat fiindcă recrutează mii de fanatici seduși de mesajul ucigaș și de o violență extremă. Miliardele pe care le obține din exploatarea petrolului, tâlhăriei și sclavagismului nu alcătuiesc decât unul dintre atributele terorii și forței sale.

Lucrul de temut în secolul XXI nu este extinderea irepresibilă a pieței, ci reversul fenomenului, abandonarea ei pentru lupta pe viață și pe moarte dintre concepțiile unei lumi ostile. Nu peste mult timp am putea ajunge să regretăm că banul nu mai este „stăpânul universului“.

Banul nu cumpără decât ceea ce poate fi [redacted]

Nu există decât un singur domeniu în care pare a predomina Vițelul de aur: lumea crimei, pusă în mișcare de o devoratoare cupiditate. Privite mai îndeaproape, lucrurile sunt mai complexe. Chiar și în sfera banditismului de înaltă clasă, banul este o trambulină pentru putere, reprezentând dominația unor familii preocupate să domnească fără concurență. Solidaritatea răufăcătorilor, atât de frapantă, trebuie să reziste închisorii, torturii, morții. Respectarea cuvântului dat, fidelitatea față de clan sau mediu valorează mai mult decât eventualele averi. Nimic mai rău decât un membru care se lasă „cumpărat“ de către o grupare dușmană sau de către poliție: tortura este singura pedeapsă cu putință. Înaintea sursei de îmbogățire, există o ierarhie nemiloasă, ascultarea orbească față de șef, respectul față de cei mai bătrâni, care amintesc de cele care înconjoară marii dictatori. Chiar și pentru gangsteri, există o lume promisă și un contract superior celui reprezentat de recompensa financiară (de unde și obsesia trădării, specifică în egală măsură universului spionajului). În sfârșit, universul crimei are stilul lui, vulgar și pus pe scandal, un fel de a se îmbrăca, de a merge cu automobile de mare putere, de a-și afișa reușita, ceasurile de lux, bijuteriile, femeile

trofeu, de a organiza petreceri colosale. O voință de a inspira frica și, în egală măsură, invidia. Între frații de sânge relațiile nu sunt comerciale, ci bazate pe onoare, pe când străinii de clan sunt extorcați fără milă. E o greșeală să se creadă că milioanele definesc spiritul răufăcătorilor: mai degrabă, este vorba despre a clădi un imperiu în jurul unui nume (uneori al unei familii din aceeași localitate sau cartier, precum familia Corleone și Toto Riina). Pegra își dorește să domine și, în acest scop, regulile sunt cvasi-militare. Milioanele însușite nu sunt decât semnul puterii. Cruzimea extremă a cartelurilor drogurilor, din America latină, torturile spectaculoase, capetele tăiate, corpurile spânzurate și făcute bucăți, gustul pentru masacrele în masă, neîncetatele războaie pentru supremație nu pot în niciun caz fi rezumate la simplul gust pentru profitul mai mult sau mai puțin licit. După cum spune Walter White, eroul seriei americane *Breaking Bad*, poveste a unui profesor de chimie care se lansează într-o afacere de producție de metadonă în New Mexico pentru a-și putea plăti tratamentul împotriva cancerului și care ajunge atât de bogat încât aruncă banii pe fereastră: „Am făcut-o pentru că mă făcea să mă simt viu". Pentru acești bărbați ori femei, chiar ajunși la o vârstă onorabilă, viața în afara legii, șantajul, atacurile armate, conducerea unei bande, adrenalina produsă de încălcarea normelor rămân rațiunea lor de a fi. Îi motivează viața în afara canonului, nu ticălosul metal galben. Tema recurentă, din thrilleruri, a ultimei lovituri, cambriolaj, răpire sau altceva, pe care banditul retras din afaceri o acceptă pentru a-și ajuta prietenii și care îl va face să cadă, dovedește că nu viața de rentier plin de bani este motivația de a fi a băieților răi. Aceștia vor să ardă într-o stare de permanentă excitație.

Că o oarecare relaxare materială este preferabilă lipsurilor o dovedesc și toate exodurile motivate de universala dorință a oamenilor de bunăstare și de năzuința de a scăpa de sărăcie. Dacă nu am aștepta de la opulență decât să ne facă viața mai bună, nu

am fi atât de alarmiști. Indiferența față de bunurile pământești este un sentiment admirabil, dar nu poate fi impusă tinerelor generații sub pretextul amăgitor că „petrecerea industrială a luat sfârșit“ (Hans Jonas). Să se vocifereze împotriva Vițelului de aur săptămână după săptămână, cum prea mult se practică în Franța, să suspectezi și cel mai mărunt succes industrial sau comercial de înșelăciune sau furt nu conduce decât la descurajarea tinerelor generații exact atunci când acestea ard de dorința de a inventa, de a crea. Și astfel, cei mai talentați sunt împinși să se exileze acolo unde talentele le sunt recunoscute și recompensate. Spiritul de a înfăptui, gustul inițiativei, ispita câștigului nu au în sine nimic rușinos. Chiar dacă sunt și bani murdari, există mai ales bani curați, atunci când sunt câștigați prin muncă, inteligență și îndrăzneală. Niciuna dintre problemele suscitate de bani nu egalează ca importanță și gravitate problemele puse de lipsa lor. Să ne întrebăm: *dacă de atâta vreme lumea este scoasă la vânzare, cum se face că încă au mai rămas lucruri de cumpărat*?

DESPRE ARTĂ CA MONEDĂ

Pentru Victor Hugo „orice mare scriitor marchează proza cu efigia lui. (…) Poeții sunt și ei ca restul scriitorilor. Trebuie să bată monedă. Trebuie ca efigia să le rămână pe ideile pe care le pun în circulație“[43]. La care Valéry răspunde sarcastic: „Hugo e un miliardar — nu un prinț“[44]. Curios lucru, același reproș îi va fi adresat autorului romanului *Notre-Dame de Paris* și de Paul Lafargue, ginerele lui Marx: închis la penitenciarul Sainte-Pélagie, în mai-iunie 1885, fulgeră împotriva poetului, renegărilor, dar mai ales împotriva

avidității acestui „reacționar care se dă om cumsecade (...) și care atât i-a iubit pe mizerabili și banii lor" (scrisoare către Engels)[45]. A scrie o carte, a picta un tablou, a turna un film înseamnă a emite niște titluri cărora numai publicul le va decide valoarea. Scriitorul este cel care lansează o nouă monedă lingvistică, dar și cel care vinde cuvinte pe bani: astfel, La Fontaine, remunerat de ministrul de finanțe Fouquet, schimba versuri contra pensie poetică. Până la urmă și opera de artă, la fel ca banul, stă pe acest soclu fragil: încrederea, certitudinea de a nu fi înșelat. O iei de bună în aceeași măsură în care banii jos îți asigură confortul unei certitudini. O operă născută moartă este una care nu circulă, o valută care se limitează doar la un cerc închis. De exemplu, cartea poate rămâne o piatră de mormânt pe care nimeni să n-o ridice câtuși de puțin, pe care niciun Lazăr să n-o dea la o parte, ori să aducă o adevărată avere, trecând printr-o mulțime de mâini. La fel stau lucrurile pentru tablouri, filme, muzică. Caracterul lor prețios constă în apropierea lor de către un număr cât mai mare de persoane, căci trebuie să acceadă la lumina publicului, să fie comentate, ascultate, adulate. Au pătruns pe piața cea mai instabilă cu putință, prin natura ei versatilă, piața opiniilor. Nu doar că ne sufocăm sub o avalanșă de romane, filme, cântece, expoziții, dar același public care te-a adorat cu o zi în urmă, te va șterge apoi din lista de preferințe cu o dezarmantă candoare.

Mallarmé vedea poetul ca pe un alchimist al verbului, căutând aurul filosofal, departe de cuvintele josnice ale bancherului, acest zeu lipsit de splendoare. În ochii lui, opera de artă scapă de „pactul salarial"[46]. Numai că acest poet ideal, refractar la sistem, nu-i

este tocmai confirmarea? Lumea artistică este cea mai darwinistă cu putință, prin eliminare și selecție. Acest mediu, în mod tradițional orientat către stânga, este și cel în care legile pieței se aplică necruțător. A fi pictor, muzician, actor, realizator sau scriitor înseamnă să-ți datorezi valoarea numai părerii celuilalt. Dacă aceasta cedează, iată-te calificat drept *has-been*. Cota unui artist se prăbușește imediat ce nu mai există încredere în el. Între generozitatea afișată de marile nume ale showbizului și ale intelectualității și cruzimea necruțătoare ce caracterizează antagonismele dintre creatori e o adevărată prăpastie. În cercurile boemei literare, ale avangardei, nu există securitate socială, plasă de protecție, ci doar aprobarea ori indiferența publicului. La fel ca un împărat roman în relația cu gladiatorii care luptau în arenă, publicul ridică degetul mare sau îl lasă în jos. Acesta este prețul care se plătește pentru alegerea libertății, imaginației. Valoarea unei opere se impune atunci când aceasta are autoritate, când sporește numărul celor care o citesc, o privesc, o ascultă, grație multiplelor sensuri pe care le acumulează. Moment în care scapă de alternanța entuziasm — abandon, intrând într-un soi de eternitate.

Capitolul 6

Opulența aduce nefericire?

„Dacă banii nu-ți aduc fericirea, dă-i înapoi!“
JULES RENARD

Ajutat de un polițist veros și de un casier fără scrupule, un gangster pune la punct, împreună cu complicii lui, o lovitură în timpul unei curse hipice. Hold-upul, perfect planificat, aduce un câștig de două milioane de dolari până când autorii, în momentul în care îi împart, se ceartă și se omoară între ei. Șeful bandei și logodnica lui vor să fugă cu avionul, cu prada îngrămădită într-o valiză din piele de proastă calitate, pe care trebuie s-o predea la bagajul de cală la aeroport. Numai că, în drum spre avion, transportatorul care duce bagajele la cală frânează brusc: un caniș, crudă intervenție a destinului, sare din brațele stăpânei sale și se aruncă sub roțile vehiculului. Valiza cu bani cade și încuietorile i se desfac chiar sub jetul de aer al motoarelor cu reacție[1]. Coregrafie patetică: plouă cu hârtii de o sută de dolari. Valiza care reprezintă promisiunea unei vieți noi pentru proprietarul ei ajunge de-acum înainte semnul pierderii sale.

O libertate răsunătoare și apăsătoare

La cel mai simplu nivel, *banii ne scapă de obsesia banilor, în rarele momente în care ne sunt oferiți din abundență.* Situație în care ne fac să fim lipsiți de griji, eliberându-ne de obligația de a sta să-i numărăm. Pentru a ne putea pune la punct tranzacțiile, trebuie să ținem cont de această închisoare de hârtie. Închisoare, însă, care ne este palat, casă de vacanță. Banii sunt despotul și eliberatorul nostru. Pentru cei sortiți exilului, constituie căminul mobil care poate fi luat peste tot după sine sub formă de bijuterii, teancuri de bani sau grămezi de aur. În fine, banii sunt o promisiune de posibilă proiecție a viitorului, îți permit să spui „mâine" fără nicio teamă, pe când pentru cei săraci nu se pune problema planificării unui viitor mai departe de o săptămână, maxim o lună.

Nimic nu e mai plăcut decât să te plimbi cu o anumită sumă de bani în buzunar. E o liniștitoare plasă de siguranță, permisul de liberă trecere către detașarea de griji. Banii lichizi sunt exact ceea ce permite fluidizarea existenței, petrecerea zilelor fără apăsări. Rotunjesc asperitățile, ne ajută să evităm calculele complicate și fără cine știe ce rezultat, tocmeala la virgulă. Banii sunt o libertate răsunătoare și apăsătoare, de neprețuit pentru un om lipsit de adevărata libertate", scria Dostoievski în *Amintiri din casa morților*, în 1862. Se spune că Sartre se plimba, în anumite perioade din viața lui, cu un milion de franci vechi la el, pe care îi dădea la întâmplare celor pe care-i întâlnea ori celor care-i cereau, bucurându-se de plăcerea dublă de a face un bine și de a-și manifesta disprețul față de lichidități, cheltuindu-le. Generozitate a aristocratului, pe de o parte, mărinimie a sufletului libertar, pe de alta. La sfârșitul vieții, Simone de Beauvoir, în *Ceremonia de adio*, îl arată epuizat de atâta risipă, îngrijorat

de lipsuri, de posibilitatea de a nu se putea îngriji așa cum ar fi trebuit[2]. Ne petrecem zilele împrăștiind mici sume de bani, la fel ca tot atâtea urme ale ADN-ului nostru. Acestea sunt echivalentul a ceea ce trebuie să abandonăm pentru a exista; viața își ia tributul, fie el cât de mic, minuscula hemoragie dobândind într-un final greutate.

Banii împlinesc bucuria de a trăi abia atunci când uităm de ei, căci nu sunt niciodată atât de prezenți ca atunci când par a lipsi. Cel care, la întrebarea „Cât costă?", răspunde: „Nu contează", dovedește doar că pentru el respectiva problemă, esențială pentru cei mai mulți dintre oameni, e deja rezolvată. Cu-atât mai bine. Legitimitatea banilor constituie o subțire linie de demarcație între serenitate și neliniște. La fel ca tăcerea organelor, atunci când vine vorba de sănătate, ea nu este corectă decât când nu se face auzită. Și solicită o discretă vigilență întrucât nu poate fi omisă complet, tot așa cum nu poți face abstracție mereu și cu totul de propriul trup. Iată de ce toată lumea socotește, chiar și, dacă nu mai ales, cei foarte bogați.

Pe credit: promisiune și datorie

Inventarea creditului în societățile moderne, începând din anii 1920, în SUA, și din anii 1950, în Europa, înseamnă, în primul rând, o nouă modalitate de manifestare a dorinței. Aceasta începe prin răsturnarea relației cu timpul. Până atunci, pentru a achiziționa un bun, familiile se supuneau regimului așteptării și economiseau ani de-a rândul pentru a-și putea cumpăra o casă ori alt obiect al visurilor lor. După apariția creditului,

împrumutăm viitorul, preferând satisfacția imediată frustrării consimțite. Totul, imediat: expresia motto, plecând de la revoltele din 1968, subversiv în aparență, a ajuns cuvântul de ordine al pieței. Și mă invită să iau ce vreau, când vreau. De teamă că nu aș putea să-mi doresc îndeajuns, își multiplică la nesfârșit tentațiile, se lansează într-un dans comercial din buric, pentru a preîntâmpina epuizarea apetitului meu. Deschizând o fereastră către viitor, creditul ne-a transformat în generații teribil de nerăbdătoare: cu el, tot ce e posibil trebuie să devină real. Până și cea mai neînsemnată dintre fanteziile mele este somată să existe, chiar cu riscul de a depăși limitele unei îndatorări rezonabile[3]. Și-aici e punctul nevralgic.

Mai mult: ne naștem pe credit, datori precursorilor noștri. A ne naște înseamnă a ne raporta la ceilalți: mereu a fost ceva înaintea noastră, ne datorăm altora existența. În această privință, avem două tipuri contrare de societate: cea tradițională, pentru care datoria este fără de sfârșit și trebuie transmisă din generație în generație; cea modernă, pentru care datoria de credință nu împiedică indivizii să-și ia zborul, să inaugureze o nouă istorie. Prin educație și muncă, oamenii își răscumpără nașterea și nu mai sunt obligați să ramburseze, la nesfârșit, comunității darul vieții. Individualismul s-a născut în același timp cu economia de piață, împotriva societății feudale și a muncii forțate. A început prin a despărți ființele care, mai apoi, aleg să se reunească din proprie voință, conform afinităților particulare: aproapele nu trebuie suportat, ci ales după buna noastră voie în relațiile de dragoste ori de prietenie. Să ai îndrăzneala de a-ți inventa o altă soartă, de a vorbi la persoana întâi (în loc să fii un simplu element al ansamblului) reprezintă o modalitate de a te desprinde de legăturile care te țin ca prins. Societățile clasice, holiste, sunt ale Răscumpărării, cele moderne, individualiste, ale Creditului. În primul caz rămânem debitori la nesfârșit, având garanția clanului, tribului, familiei, constrânși să dăm înapoi, în

permanență, ceea ce ne-a fost lăsat moștenire. În al doilea, noi suntem cei care ne trasăm viitorul, care ne eliberăm de tradiție acordându-ne avansuri.

De-acum, trebuie să ne câștigăm existența singuri, pentru a avea dreptul s-o trăim după placul nostru. În loc să rămână proprietatea altcuiva, fiecare trebuie să achite cu propria persoană dreptul de a deveni propriul stăpân. Grație creditului care este un pact faustian, îmi ofer alocarea timpului, trăiesc deasupra mijloacelor mele ipotecându-mi viitorul, făcând din el o obligație. Cea mai mare parte dintre studenții americani își încep viața cu zeci de mii de dolari datorie, lucru care le permite să-și plătească școlarizarea. Unii dintre ei nu reușesc să achite datoria înainte de pensionare. Odată deveniți părinți, trebuie, la rândul lor, să facă economii încă de la nașterea copiilor, pentru a le putea plăti studiile. Marea promisiune a modernității a fost desființarea păcatului originar: să știi că *pentru fiecare individ care se naște pe acest pământ, existența este de acum un dar, nu o datorie*, iată minunatul privilegiu pe care-l putem folosi după propria noastră dorință. Omul clasic e împovărat de obligații, omul contemporan e un buchet de promisiuni.

În general, această promisiune e ținută, cu un amendament: din moment ce nu-mi mai pasă de dispozițiile testamentare ale înaintașilor, devin contemporanul absolut al propriei mele persoane, alunecând în mitul autogenerării. Unic stăpân pe soarta mea, pentru a mă putea apăra mai bine mă divid, creditorul și debitorul alcătuind în mine o singură ființă. Încă din copilărie, din familie, din școală suntem invitați să ne „punem în valoare“, să nu ne subapreciem, să nu facem „eforturi suplimentare“ pentru cineva care „nu merită“. Ambiguă expresie: gândim despre noi ca despre o monedă al cărei curs variază și nu ne pierdem speranța că vom valora mai mult în viitor. Acest *a priori* este un progres: a simți că meriți mai mult este o formidabilă invitație la autodepășire. Destinul nădăjduit, care contracarează destinul

impus constituie ceea ce se numește libertate. Îmi doresc o existență mai amplă, mai frumoasă. Numai că mecanismul emancipării e cu dus-întors: dincolo de faptul că nu te poți împlini fără ceilalți, eul ajunge el însuși propria-i datorie. Trebuie să nu ne pierdem stima de sine nicio clipă, să trezim și să căutăm respectul celorlalți, să le dovedim faptul că suntem „cineva, nu un nimeni" (Isaiah Berlin). Iată-l astfel intrat în ordinea unui ipotetic fără de sfârșit în care e obligat să acumuleze dovezi de curaj, de aptitudini, de inteligență pentru a se convinge pe sine, dar și tribunalul opiniei publice. Te poți simți părăsit de trecut, dar niciodată de idealul propriei ființe, ideal pe care ți l-ai stabilit de la bun început. Fiecare pătrunde în viață fără garanții, încercând să-și facă un alt (re)nume decât cel al părinților și al celor din jur. Dacă apăsarea colectivității este coșmarul omului tradițional, indecizia asupra propriei identități este cel al omului modern. Independența îi este inseparabilă de nevoia de recunoaștere și apartenență. Așteaptă de la ceilalți să-i confirme progresele sau talentele, cu riscul de a nu-și putea acoperi niciodată lipsa ontologică de siguranță.

Împrumuturile bănești sunt, aparent, cel mai greu de rezolvat, chiar dacă multă lume din societatea noastră este dopată cu datorii și nu se pune în mișcare decât împovărată de credite cu mai multe zerouri, cu prețul inventării unor improvizații financiare care mai de care mai încurcate. Autorul de romane polițiste Petros Markaris relatează că băncile grecești, înainte de criză, trimiteau clienților cărți de credit pentru orice fel de evenimente: căsătorie, plecare în vacanță, cumpărarea de automobile sau de locuințe. Credite pe care consumatorii nu se mai considerau obligați să le restituie, cu orice preț. Beția cheltuielilor a primit urgent dușul rece al scandalului achitării datoriilor. Statele Unite sunt la fel de prodigioase în acordarea de credite diverse, care invită clientul să jongleze cu ele, cu avantajele aferente, oferta ținând cont de nivelul de risc reprezentat de fiecare persoană[4].

Atâta vreme cât o astfel de construcție nu a atins plafonul, se poate opera fără menajamente: rușine e să nu ai datorii. A face economii e un fapt recuzat, ba chiar ridiculizat. Unele organisme de creditare acordă libertatea unor „întreruperi de plată" ținând cont de antecedentele fiecărei persoane. Dobânzile la sumele neachitate din datorie sunt pentru ele mai interesante decât dacă ați plăti integral soldul[5].

Din acest punct de vedere, Franța e țara de la coada clasamentului, căci își păstrează bunurile bine puse deoparte: economiei bazate pe cheltuieli de dincolo de Atlantic îi este opusă la noi economisirea. Acolo, creditul este un mijloc nu doar de a accede la proprietate, de a contracara scăderea salarială, dar și de a face banii să circule, de a scoate din ascunzători și cea mai neînsemnată clientelă rămasă în ațipire. Este vorba despre a lăsa să se creadă, până și de către familiile cele mai modeste, că-și pot oferi totul fără grijă, cu riscul ca o întreagă națiune să intre într-o febră a cumpărăturilor fără legătură cu veniturile reale, după cum a dovedit-o criza *subprimelor*, din 2008. Criză care, fără îndoială, va reîncepe odată ce amintirea precedentei se va fi estompat. Accelerare frenetică prin care banii se înmulțesc fictiv, fără legătură cu munca, prin care fermecătoarea zi de mâine va ajunge spațiul unei implacabile pocăințe. Datoria care împrumută viitorul, îl poate și distruge, atunci când ipotechează generații întregi, sacrificate pentru poftele noastre subite.

ULTIMUL SFANȚ

Jean Mermoz, pilot de aviație legendar al Companiei Generale *Aéropostale*, a cunoscut în 1924, după demobilizarea din armată, o perioadă de sărăcie

lucie. Povestea spune că și-a aruncat în mare ultimul bănuț pentru a lua totul de la zero. După cum am văzut, Unchiul Picsou nu se despărțea niciodată de fetișul lui, cel dintâi salariu câștigat pe când începea meseria de lustragiu. Jucătorul lui Dostoievski, după ce a pierdut totul la ruletă și nu i-a mai rămas în buzunar decât un singur gulden, cu care și-ar fi putut plăti o cină, a ieșit din cazinou, apoi s-a întors și a mizat totul pe o carte. Peste douăzeci de minute a ieșit din nou, de data aceasta cu o sută șaptezeci de guldeni: „Ce s-ar fi întâmplat dacă m-aș fi lăsat doborât, dacă nu aș mai fi îndrăznit?“ Trei atitudini în fața mizeriei: dispreț, superstiție, risc. A lua totul de la capăt, a fi precaut în fața hazardului sau a te arunca în gol. De fiecare dată o modalitate de a curta norocul, disprețuindu-l ori sfidându-l.

Confuzia dintre fericire și bunăstare

În 1974, într-un studiu celebru, cercetătorul american Richard Easterlin demonstrează absența corelării dintre creșterea produsului național brut și senzația de bunăstare[6]. Nu doar că veniturile ridicate nu produc nicio satisfacție, dar chiar o prejudiciază. Bunăstarea își face apariția „chiar în situația în care vorbim de mai puțină bogăție economică“[7]. Progresele fabuloase înregistrate de societățile noastre nu aduc un surplus de fericire. Rousseau avea dreptate criticând luxul: nici ieri artele și știința, nici azi computerele, smartphonurile, automobilele

nu sunt suficiente pentru a ne garanta o calitate superioară a vieții[8]. Am suferi de o „foame spirituală în epoca abundenței“ (David Myers)[9].

Dovada? Cei bogați ar fi nefericiți, dacă e să ne luăm după un clișeu perpetuat de-a lungul veacurilor. Mai ieri se spunea despre ei că se plictiseau: obligați la lipsa de activitate, făceau degeaba umbră pământului și nu știau cum să-și mai omoare timpul petrecut în căutarea neîncetată de noi voluptăți. Sucombând pătrunși de sila de o asemenea scandaloasă avere, se simțeau în egală măsură disperați de abundență și vinovați că se bucurau de ea în mijlocul unei populații ce suferea. Trândăvia de care ar fi trebuit să fie mândri — numai oamenii de rând erau sortiți pedepsei de a munci —, ajungea blestemul lor. Acei „regi fără distracții“ mureau încetișor de-atâta deșertăciune, sub aur și fast. S-o mărturisim, e o viziune comodă, care permitea celor sărmani să-și suporte condiția, cea a stăpânilor lor fiind cu mult mai grea. Nu avea niciun rost să-i fi invidiat sau răsturnat de la putere, doar deja erau în iad.

Și astăzi mai ține acest basm: spirite admirabile ar dori să ne dovedească faptul că bogații bat pasul pe loc în ghearele disperării. Chestiunea e cusută cu ață cam prea albă, dar funcționează pe timp de criză, pentru ca fiecare să fie mulțumit cu soarta lui. Pe de o parte, bogații nu sunt nefericiți și nici vorbă să se căiască. Ați văzut vreodată un milionar cerându-și în genunchi iertare la jurnalul de la ora 20? Pe de altă parte, plictisul, ignorând barierele de clasă, s-a întins pe spații largi în zilele noastre și în universul muncii, făcând și pe cel activ și pe șomer să nu fie nici unul, nici celălalt, feriți de urât și de înfricoșătoarea monotonie. Poate că bogații s-or fi plictisind de viața lor de lux, în care trec din avionul personal pe iaht, numai că și cei săraci lâncezesc la fel prin blocurile în care stau ori în locuințele pentru persoanele cu venituri minime. În 1968 se spunea că viața nu trebuie pierdută chinuindu-te să-ți câștigi pâinea cea de toate zilele. Chiar să fi

fost convinși cei ce-o ziceau că ar fi fost mai bună în lipsa câștigului? În sfârșit, dispreţul aristocratic faţă de muncă pare a fi coborât, în ziua de azi, până la clasele cele mai modeste, în timp ce clasele avute se afundă în surmenaj, desemnând ca semn al superiorității săptămâna lor de lucru de 60 până la 80 de ore. În timp ce clasele muncitoare aspiră tot mai mult la timp liber, cei din sferele înalte îmbrățișează cu delectare sclavia laborioasă, rezervată cândva poporului de rând. Dacă robotica va înlocui nu peste multă vreme oamenii și va aneantiza serviciile, dacă revoluția digitală va duce la apariția unei întregi populații de perdanți în favoarea unei elite tehnologice cu salarii mirobolante, vom avea un risc dublu: va fi subminat contractul social și va fi distrus sensul muncii înțeleasă ca răbdătoare maturizare și transformare de sine. O majoritate a cetățenilor, lipsită de numitul avantaj, va fi redusă la statutul de servitori continuu beneficiari ai divertismentului. Pentru unii va fi liber accesul la dăltuirea lumii, pentru alții la consumarea ei, așadar la a nu mai fi constructorii, ci subiecții respectivei lumi. Iată riscul venitului universal minim garantat, promovat și de marxiști și de liberali: alocarea monetară se dorește salariu primit încă de la naștere. Simpla mea prezență pe fața pământului merită să fie recompensată. Dar mai suntem în felul acesta, încă, pe teritoriul liberei dezvoltări ori doar al unei supraviețuiri discrete, agrementate cu pâine și circ oferite unei plebe asistate?

Așadar, o întreagă și prolixă literatură se întreabă cu seriozitate dacă banii aduc fericirea. Întrebarea e inutilă: nici măcar un singur autor dintre cei care semnează respectivele studii nu ar fi gata să renunțe la salariul lui pe motiv că asta l-ar face mai înfloritor[10]. Aceste dezbateri confundă două elemente diferite: bunăstarea și fericirea. Cea dintâi este un indice statistic care se referă la politică, economie, situația locuințelor, sănătate, transporturi, protejarea naturii. Cea de-a doua este un sentiment subiectiv care ține de temperamentul fiecăruia. Să urmărești fericirea prin

abundența materială înseamnă să fii prins în aceeași confuzie și să amesteci două categorii distincte. „Cum să înțelegi paradoxul unei societăți care își propune fericirea drept scop, un țel pe care, de altfel, îl ratează de fiecare dată?", se întreabă Daniel Cohen[11]. Și conchide, după un îndelungat parcurs istoric, că fericirea nu a fost niciodată așteptată cu mai multă nerăbdare decât în prezent, în ciuda abundenței materiale în plină expansiune. Obiecția e bizară, întrucât poate fi întoarsă pe dos ca o mănușă: tocmai fiindcă societatea noastră și-a propus drept orizont de așteptare fericirea, ajunge la exasperarea de a nu o atinge vreodată[12]. Un univers al beatitudinii obligatorii nu poate decât să se prăbușească în depresie, într-atât de absurd este un astfel de scop.

Banii atenuează șocurile provocate de adversități

Nu este adevărat că toată lumea caută fericirea, iluzie occidentală, toată lumea caută să evite nefericirea, ceea ce este cu totul altceva. Dar, mai ales, să ne fixăm drept unic scop a ne feri de orice problemă ar însemna să ne facem de netrăit clipele de suferință și imposibilă voința de a le depăși. Iată-ne, așadar, nefericiți din cauză că nu putem fi tot timpul fericiți, nebunie specific modernă. Este, prin urmare, greșit să tot acuzăm logica de natură comercială, când eroarea nu constă în economie, ci în spiritul vremurilor. Oare consumerismul, abundența nu ne vor mai satisface[13]? Dacă înțelegem prin aceasta sentimentul unei plenitudini absolute, suntem nevoiți să admitem că, în afară de

iubire, și ea deseori de scurtă durată, puține lucruri ne aduc o satisfacție totală: nu putem fi fericiți, Aristotel a spus-o, decât exact atât cât poate fi o ființă omenească, adică intermitent.

Să explicăm, de pildă, că suntem mai împliniți la șaptezeci de ani decât la patruzeci, fiindcă ne-am eliberat de lucrurile materiale, este un argument destul de superficial[14]. Este postulată corelarea dintre încetarea activității, muncii și liniștea spirituală, dar sunt uitați cel puțin doi factori: manifestațiile pensionarilor împotriva tăierii pensiilor și senzația de gol care urmează pensionării, constituind marea problemă a societății noastre, care îmbătrânește. Într-adevăr, nimic nu este mai rău decât combinația dintre a ajunge la o vârstă înaintată și lipsurile materiale. Chestiune și mai bizară: unii economiști[15] alunecă în ceea ce denunță, propunând să facem din fericire noul indice financiar. Ar trebui deci să emitem „monede ale fericirii" pentru a ne dovedi „fericirea interioară brută". Lucru care amintește de „Fericirea națională brută" preconizată de regele Bhutanului, în 1972, înainte ca o criză economică să facă să se prăbușească voioșia concetățenilor lui.

Supărați că nu au prevăzut crahul din 2008, numeroși economiști par gata să-și calce în picioare propria disciplină, s-o arunce la gunoi. Prin urmare, am fost mințiți. „Homo economicus este un comerciant care nu-și atinge niciodată țelul." (Daniel Cohen), „Economiștii sunt complicii unei imense amăgiri de sine", presupusă drept mijloc al satisfacerii nevoii noastre nelimitate de recunoaștere (Jean-Pierre Dupuy)[16]. De ce nu? Numai că acestei discipline i se impută o insatisfacție care este pur și simplu o caracteristică a condiției umane. Ce e viața dacă nu o magnifică iluzie, o nesăbuită aventură? Dacă ar fi să ne luăm după dezamăgiți, ar trebui să ne întoarcem la valori mai autentice, la prietenie, cooperare, solidaritate. Cu ce face asta perimată știința economică? Se pretinde, așadar, să fie stabilit un alt cadastru mental, să urcăm pe culmile speculației idealiste, unde omul

ar trăi cu apă proaspătă și idei minunate. Vechi refren ascetic care nu mai păcălește pe nimeni. Când pe *homo economicus* îl apucă sfârșeala, întreaga societate cade la pat. Lucru exprimat foarte bine de Elias Canetti atunci când explica faptul că inflația din Germania anilor 1920 făcuse oamenii inutili: „Devaluarea e un sabat al vrăjitoarelor în care oamenii și unitățile de măsură au unii asupra altora cele mai stranii efecte. Unii se substituie celorlalți, iar oamenii se simt la fel de «rău» ca banii lor; și această stare se accentuează în sens negativ. Cu toții sunt la bunul-plac al devaluării, cu toții simt că nu mai sunt buni de nimic"[17].

Or, tocmai de fericirea văzută ca imperativ este important să ne debarasăm, de această căutare nebună care ne constrânge să pendulăm între frustrare amară și speranță imbecilă. Mitologia greacă ne-o amintește. Oscilăm între Tantal și Midas. Unul, cunoscut pentru bogăția lui, se face vinovat pentru că, din răzbunare, le-a servit zeilor, la un banchet, chiar pe propriul fiu, fiind condamnat de Zeus să-și petreacă eternitatea în Tartar, pe marginea unui fluviu care seacă imediat ce dă să bea din apele lui și sub un pom căruia vântul îi îndepărtează ramurile atunci când vrea să-i culeagă fructele. Deasupra, o stâncă aflată în echilibru precar amenință neîncetat să-l strivească. Lui Midas, regele Frigiei, un bătrân beat și obez pe care l-a primit în palat, pe nume Silen, îi propune să-i îndeplinească cea mai scumpă dorință. Regele cere ca tot ce atinge să se transforme în aur. Imediat, apa pe care vrea s-o bea, carnea pe care vrea s-o mănânce se preschimbă în pepite. Lumea din jur împietrește și, pentru a scăpa de blestem, Midas trebuie să se purifice în apele râului Pactol, ale cărui unde încep să poarte cu ele prețiosul metal. Să nu-ți poți îndeplini dorințele e o nenorocire. Să ți le-ndeplinești, tot așa. Și lipsa este o capcană tot atât de periculoasă ca sațietatea.

Banii nu „aduc" fericirea, în sensul strict al termenului (de altfel, nimic nu o face, nici o rețetă, nici o tehnică), dar atenuează virulența nefericirii și permite ca aceasta să fie ținută la distanță.

Banii sunt o armă de apărare împotriva loviturilor sorții. Să poți fi tratat medical, să poți face studii de calitate, să locuiești în condiții decente, iată ce permit banii, printre altele. Îndepărtează latura fatală a adversității, oferindu-ne mijloacele de a o combate. Și, din acest punct de vedere, sunt de neînlocuit.

SPECTRUL TRADERULUI POCĂIT

Epidemiei de fraude în cascadă care punctează viața financiară de treizeci de ani încoace, băncilor care lucrează împotriva intereselor depunătorilor (mai ales Goldman Sachs)[18], vânzându-le credite neperformante, le răspunde apariția unui nou personaj: intermediarul care se pocăiește. A jecmănit, și-a tâlhărit clienții ca un bandit, cu consimțământul fără cuvinte al șefilor ierarhici, fiind personajul dominant al „capitalismului sălbatic". Acum se întoarce înfășurat în dimia penitentului. În principalele cartiere financiare domnește o atmosferă de sfințenie. Păi nu este London Stock Exchange situată în Paternoster Square? Viața unui agent de bancă e destul de asemănătoare cu aceea a unui călugăr și implică, mai întâi, ruperea legăturilor de familie și de dragoste: program demențial, utilizarea timpului la milimetru, limitarea spațiului la cel al pieței cu toate serviciile la dispoziție — club de gimnastică, sală de sport, medic, dietetician.

Uneori, asceza derapează către contrariul ei, iar sclipitorul funcționar decade în abuz: scelerat cu chip omenesc, seducător cu mii de promisiuni, vă presează

să veniți lângă el pentru a realiza profituri spumoase. Prinși cu mâna băgată până la umăr, unii escroci au bunul-simț de a se sinucide, de a se arunca din vârful zgârie-norilor de pe Wall Street[19]. Fiecare escroc are retorica sa, modul său de a face fraierii din vorbe, utilizând abrevieri obscure. Toate modalitățile de a înșela sunt bune, de pildă cea numită „fierbătorul“: se ridică artificial cursul acțiunilor unei societăți, pentru a încuraja investitorii, după care sunt vândute în grabă: aceasta era specialitatea lui Jordan Belfort, cel care l-a inspirat pe Scorsese pentru filmul *Lupul de pe Wall Street* (2013), trader care a tâlhărit mai bine de 1 500 de clienți. Sau *spoofing*, care permite, grație unui algoritm anume, să fie plasat un număr enorm de ordine de cumpărare sau de vânzare înainte de a le anula în ultimul moment, ceea ce împinge piața în sus ori în jos, în funcție de poziția inițială. Iar diferențele sunt băgate în buzunarul operatorului.

Ambianța de la bursă ține de isterie: fanfaronadă de *golden boys*, de *Big Swinging Dicks*, flăcăi care se rup în figuri (Robert Goolrick)[20], macism eruptiv, cultura cocainei, a amfetaminelor, a avioanelor particulare, a prostituatelor. Tinerii aceștia sunt cuprinși de o monotonă surescitare, mereu în alertă, înfierbântați 24 de ore din 24. Înregimentarea este conjugată cu o totală loialitate față de firmă. Unii sunt obligați să muncească douăzeci de ore pe zi, câte trei zile-n șir, fără a slăbi ritmul[21], lucru care le accelerează uzura și-i transformă în rebuturi pe la treizeci și cinci de ani, ca pe atleți ori pe manechine. E un joc care dă o puternică dependență. Șmecherașii aceștia cu bretele se cred regii universului: dispunând, prin „tranzacționarea de înaltă frecvență“, de un instrument care

controlează instantaneu mii de ordine de plată și care poate detecta și cel mai mic freamăt al pieței, se bucură de o nelimitată putere de a face rău. Fiind ei înșiși condiționați și măcinați, îi macină la rândul lor pe cei mai slabi cu operațiunile lor anonime, provocând prăbușiri fără să clipească. Crahul este purjarea unui sistem îndopat de un preaplin al fluxului.

Paradox suprem: în momentul în care computerele atotputernice parcurg ordinele de vânzare și de cumpărare în câteva nanosecunde, pur și simplu banii nu mai au valoare. Se intră în panică matematică. Milioane, miliarde sunt măturate dintr-o mișcare, în *flash crashs*, Waterloo-uri bursiere, transformându-se, cum zicea Mallarmé, în armate de „cifre grandilocvente". Sunt naufragii sub soarele strălucitor al tehnologiei dezlănțuite, pe care nimeni nu le stăpânește, dar pe care toată lumea ține să le accelereze. Traderii vor fi peste puțin timp înlocuiți de roboți care vor vinde și vor cumpăra într-o miime de secundă. Vor fi oare atunci inculpate acele supercomputere pentru fraudă și încălcare a obligației de confidențialitate? Profitul se transformă în dezastru: împinsă până la limită, cupiditatea extremă se preschimbă în delapidare.

Toată această tensiune excesivă este însă compensată prin cure de dezintoxicare, seminarii de etică, yoga, budism zen, meditații, ba chiar prin rugăciune. Nu chema oare, în octombrie 2014, arhiepiscopul de Canterbury, Justin Welby, cu ocazia unei întâlniri a FMI, tineri bancheri din toată lumea să se alăture timp de un an unei comunități de rugăciune și etică, pentru a se consacra celor sărmani? Dintr-odată, omul banilor vorbește despre morală și despre solidaritate. Pentru el, remușcarea este la fel de ambiguă

precum păcatul. Odată cu Jérôme Kerviel, traderul se transformă în martir. Inculpatul ajunge un miel care mântuie păcatele finanțelor. Trebuie să-i recunoaștem lui Kerviel geniul regiei și o acută intuiție a mecanismelor simbolice. Știe că în lumea catolică păcătosului care se căiește i se iartă mai multe decât celui care nu a păcătuit niciodată. *Felix culpa*. Pelerinajul lui la Roma, audiența papală, tripla învestitură oferită de extrema stângă, Frontul Național și Biserică prin persoana monseniorului Di Falco, cel care a condus comitetul de susținere a traderului, fac din acesta un mare artist. Am greși dacă ne-ar apuca râsul: tot astfel cum poliția și justiția dezmembrează bandele mulțumită tâlharilor pocăiți, și aici este nevoie de acești transfugi pentru a demonta ticăloșiile caracatiței; un exemplu, informaticianul Henri Falciani, fost crupier, șantajist, manipulator, mitoman a furat în 2008, din Geneva, de la sediul The Hongkong and Shanghai Banking Corporation listingul informatic care dovedea fraudele respectivei bănci. Sau foștii bancheri delincvenți ajunși jandarmi, cunoscând mai bine decât oricine altcineva tainele profesiei lor. În orice organizație a răufăcătorilor, chiar și printre jihadiști, există trădători. Uneori contra cost, ca în SUA, de la *Dodd Frank Act* (2011), lege prin care se permite celor care dau informații despre delicte în domeniul financiar să primească între 10% și 30% din amenda încasată de autorități. Banii pun stavilă banilor, cu prețul de a transforma vânătorii de recompense în delatori remunerați. În Franța sunt prevăzute măsuri similare. Sperjurii sunt invitați să sabordeze din interior corupția. Au greșit, dar sunt dispuși să-și răscumpere păcatul în schimbul obținerii iertării și al unui venit.

Aceștia sunt tâlhari morali. Foștii hoți sunt cei mai buni polițiști.

Invidia, boala egalității

Invidia este suferința resimțită în fața spectacolului oferit de fericirea celorlalți. Ceea ce lor le face bine nouă ne face rău. Acest mizerabil păcat era înfrânat, până la Revoluție, de statutul social. *Burghezul gentilom* putea mima liniștit noblețea, oricum era exclus din joc de condiția lui de joasă extracție. Universul aristocratic menținea o distanță de netrecut între ființe. Revoluția franceză, decretând egalitatea între oameni, va generaliza concurența tuturor împotriva tuturor. Într-o astfel de societate, reușita unei minorități și marasmul celorlalți sunt intolerabile. Promițând fiecăruia bogăție, fericire, plenitudine, modernitate, se legitimează și războiul de catifea la care se dedau oamenii, rând pe rând necăjiți ori fericiți, după nivelul averii. Lucru care, adăugat otrăvii comparației, ranchiunei care se naște din reușita spectaculoasă a unora și din stagnarea altora, atrage pe fiecare într-un ciclu al poftelor și al decepțiilor. Ce exasperează la această boală atât de omenească este vecinătatea celor la ale căror fizic, salariu, viață amoroasă, eleganță râvnim. A trăi în permanență alături de persoane mai avute, mai dinamice, care îți subliniază propriile limite nu poate decât să adâncească rănile. „Să fii sărac la Paris“, zicea Zola, „înseamnă să fii sărac de două ori.“ Sărăcia ne-ar fi mai suportabilă dacă nu am observa în permanență fericirea celor bogați care se umflă-n pene. Totul alimentează invidia: beatitudinea altora, averea lor,

poziția socială, ba chiar și nefericirea lor, bolile care-i fac mai interesanți decât noi.

Există două tipuri de societate: cea a disparităților stimulatoare și cea a disparităților descurajatoare. Când ființe din medii diferite ajung aproape unele de altele, uimirea, dar și furia pot țâșni din confruntarea lor. „O casă“, spunea Karl Marx, „poate fi mare sau mică; câtă vreme casele din preajmă sunt de aceeași dimensiune, locuința ta răspunde cerințelor pe care societatea le așteaptă de la un cămin. Dar când, lângă o căsuță, este ridicat un palat, iat-o coborâtă la rangul de bordei.“ Invidia este o patimă a proximității, nu a distanței. Iată de ce, în Franța, succesul este adesea atribuit conivenței, complicității elitelor, pe când în Statele Unite întreprinzătorii merg în malluri pentru a-și relata drumul parcurs și a-i încuraja pe cei care-i ascultă să le urmeze exemplul.

Se dă următoare situație tipică: un port de agrement, vara, în care mulțimea de persoane venite în vacanță, în șorturi și șlapi, vine să-i admire pe cei prosperi, care trăiesc pe picior mare pe iahturile lor. Telescopare brutală care poate trezi mai multe reacții: voi face totul pentru a fi și eu într-o zi ca ei; sau: mă voi bate pentru ca nimeni să nu aibă dreptul să-și expună averea cu o asemenea obscenitate; sau, variantă mai înțeleaptă: mă bucur pentru acești fericiți, dar nu consider că măreția vieții constă în etalarea bunurilor materiale. Cei bogați sunt și ei prinși în mecanismul insațiabilei pofte la vederea celor mai bine înzestrați decât ei: alături de bogătașii obișnuiți există marii satrapi, cei de o generozitate al cărei fast îi ofensează pe ceilalți și care ridică standardele la o înălțime inaccesibilă. În clipa în care revoluțiile americană și franceză au deschis cutia Pandorei, unde stăteau închise egalitatea și dreptul la fericire, au eliberat și monstrul comparației, așadar, al concurenței.

Prin mecanismul ostracizării, anticii sacrificau ființele valoroase, pentru a vindeca invidia și a întrerupe dezacordurile.

În secolul al XVI-lea, Thomas Wolsey, coborât de Henric al VIII-lea înapoi la rangul de arhiepiscop de York, de la cel de cardinal și lord cancelar, apoi, în secolul al XVII-lea, intendentul finanțelor, Fouquet, condamnat la închisoare pe viață de Ludovic al XIV-lea, au fost proscriși și pentru că, printre altele, au vrut să rivalizeze în strălucire cu suveranii. Aceeași societate care naște invidia creează, totodată, și mecanismele capabile să o înfrâneze. Bucuria perversă pe care o resimțim la vederea suferințelor altora, de exemplu la jurnalele de știri, le compensează pe ale noastre, care astfel par mai suportabile. Dacă mass-media ne aduce sub ochi oameni frumoși, bogați și bronzați, înregistrează totodată, cu un anume sadism, și lenta degradare a starurilor, cearcănele, ridurile, problemele lor în dragoste, eșecurile lor profesionale. Exaltă splendoarea ființelor omenești tot atât cât și slăbiciunile acestora: zeii în carne și oase domnesc astfel despotic câțiva ani după care, într-o bună zi, se-alege praful de ei. Până la urmă, nu am de ce să fiu gelos pe soarta lor. Bucuria celorlalți mă rănește atunci când este prea ostentativă, prea demonstrativă. Când aud hohotele de râs ale cuiva prea vesel, mă trezesc trimis direct în singurătate, în starea mea melancolică. Aforism al lui Jules Renard din *Jurnalul* său: „Nu ajunge să fii fericit: e nevoie, în acelașși timp, ca ceilalți să nu fie și ei la fel". Fericirea reprezintă un bun al cărui preț este dat de faptul că nu-mi aparține decât mie. Invidia pândește cu o lăcomie perfidă căderea modelelor și concurenților. Din care va extrage o bucurie posomorâtă, vecină resentimentului, așteptând să descopere noi ființe pe care să le curteze și să le deteste în același timp.

Din infernul invidiei nu se iese decât prin admirație. Celălalt nu este doar un rival a cărui strălucire ne rănește, dar și un sufleor, în sensul pe care l-a dobândit acest termen în lumea teatrului. Ne inspiră, ne suflă mii de modalități de a trăi altfel, de a ne trasa noi căi. Bufeurile înveninate ale geloziei pot astfel să se transforme în emulație, în curiozitate, celălalt devenind o călăuză

a dorințelor în locul obstacolului de nesuportat. Ne scoate din noi înșine, ne sporește capacitățile.

Spectrul sațietății

Dacă este imposibil și să disprețuiești banii, și să-i venerezi, aceasta se întâmplă și fiindcă sunt ceva abstract. Ne așază în postura lui Dumnezeu de după crearea lumii, punându-ne la dispoziție toate bunurile imaginabile. Aproape că ne oferă darul ubicuității, lărgesc spațiul, lungesc timpul. De aici și faptul că bucuria de a-i câștiga e superioară celei de a-i cheltui. Excitația scurtcircuitului: a aduna de foarte tânăr o sumă frumușică, arzând etapele, fără a-ți fixa limite. A-ți câștiga pâinea cea de toate zilele este o povară, a te îmbogăți rapid e un joc asemănător vârtejului erotic. A ajunge milionar la treizeci de ani e o încercare care te poate lăsa la fel de înfometat, dacă faptul nu este prelungit către alte obiective. Desigur, nu este vorba despre vreo disperare specifică numai celor bogați, ci despre un potențial pericol general: spectrul sațietății. Banii devin un obiect atât de dezirabil, încât fac ca orice altceva să fie insignifiant. Nimic nu poate rivaliza cu potențialul nelimitat pe care-l încarnează. Și-atunci ce mai contează munca, frumusețile pământului, relațiile afective sau carnale? Când totul ți-e posibil, habar nu mai ai ce vrei. Banii anulează alte dorințe, fiind autosuficienți. Te poți bucura de ei fără să mai ai nimic altceva. Pe măsură ce se dematerializează par a-și pierde brutalitatea, dar tocmai în acest moment devin mai periculoși, întrucât capătă puterea ideii pure.

Fiecare dintre noi își poate scrie o autobiografie a fericirii, în care să facă legătura dintre nivelul veniturilor și sentimentul de înflorire resimțit în fiecare perioadă. Nu e sigur că ar coincide cei doi factori, nici că ar fi diferiți, într-atât intră în calcul și alți parametri: sănătatea, vârsta, recunoașterea publică, viața amoroasă și familială. O anumită dificultate materială în tinerețe nu este același lucru cu o problemă financiară la cincizeci de ani. Astfel este resimțită bogăția: tot ce ai, minus ce datorezi, plus ce speri. La douăzeci de ani poți trăi într-o maghernită ca un prinț, la șaptezeci, într-un palat, ca un sărăntoc, țintuit de boli și singur. Sunt cunoscute acele figuri caraghioase de bogătași care nu mai au timp să cheltuie ce au adunat. Banii vin în valuri peste ei, ca o calamitate. Până și atunci când își închipuie că pierd, tot strâng[22]. Sunt sătui de lume înainte de a o fi degustat și, în plină abundență, trăiesc o penurie a plăcerilor. Mai că-și doresc ca lucrurile să stea exact pe dos, pentru a o lua de la zero, pentru a reîncepe palpitanta odisee a ascensiuni sociale. Bogăția nu-i exaltă decât cu condiția să nu se fi concretizat niciodată.

„Mor de sete lângă izvor“, zicea genial François Villon. Preluând metafora, Schopenhauer compara bogăția cu apa mării, care-ți sporește setea pe măsură ce o bei.

Până la urmă ajunge să-ți lipsească tocmai lipsa, sursă vie a dorinței, pătrunsă perpetuu de curiozitate. Cum avem de ales dintre prea multe posibilități, nu mai există loc pentru surpriză. Adevărata spaimă este aceea de a vedea slăbind fervoarea care ne leagă de lumea în care trăim. Despre bogatul abulic s-ar putea spune ceea ce Chryssipus zice despre omul prost, și anume că nu are nevoie de nimic, deși îi lipsește totul[23] și, mai ales, esențialul: facultatea de a dori, de a fi hotărât să obțină roadele acestui pământ. Teribilă ambivalență: banii sunt calea de acces către plăcere și zidul care o anulează. Frison febril, ne privează de capacitatea de a transfigura cotidianul, lucru care constituie adevărata poezie a existenței.

Banii ilustrează de minune următorul paradox: toate procedeele puse la treabă pentru a duce la fericire pot la fel de bine s-o alunge. Sau, mai degrabă, s-o facă să dea înapoi pe măsură ce ne închipuim că am putea-o atinge. Ne imaginăm că ni se va așeza pe umăr ca o pasăre, dincolo de un anumit nivel al venitului: falsă totalitate care nu încetează să se dezintegreze pe măsură ce este elaborată. Pentru a ne bucura de fericire trebuie să acceptăm că ne vizitează și ne părăsește ca o trecătoare favoare, că se evaporă când abia de-am recunoscut-o, pe cât de fulgerătoare, pe-atât de fugară. Există oameni mai dotați pentru bani decât pentru fericire, care preferă să multiplice cifrele decât să sesizeze tandrețea unduitoare a fiecărei clipe. Nu cumva au ales să facă bani tocmai pentru că nu știu să facă nimic altceva?

Cum să stingi nemăsuratele pofte

Detașarea de bunurile materiale, acesta este laitmotivul dintotdeauna al moraliștilor care privesc pasiunile noastre ca pe niște rătăciri și exclamă ca Socrate în fața etalării bogățiilor din aur și argint: „Ce de lucruri pe care nu mi le doresc“[24]. Pledând pentru disprețul față de ambiții, deșertăciunea averilor, nebunia iubirilor înflăcărate, filosofii își îndeplinesc rolul de stricători de chefuri. Totuși, înțelepciunea lor este celălalt nume al renunțării. Dacă toată lumea ar adopta-o, societatea ar aluneca în neurastenie. Nu cumva adevărata sărăcie a oamenilor constă în stingerea poftelor mai degrabă decât în explozia apetitului?

Banul este seismograful dereglat al psihicului contemporan, conținând contradicția societăților democratice: voința de a

accesa pe loc orice bucurie, urmată de teama că lucrul acesta s-ar putea întâmpla prea repede. Există mai întâi ceva care lipsește întotdeauna, fie că este vorba despre bogați ori despre săraci. După ce se recunoaște un milionar? După faptul că se plânge că niciodată nu câștigă suficient și că s-ar simți mai în largul lui dacă ar avea măcar de două ori mai mult. Dacă ar beneficia de o avere de 5 milioane, și-ar dori 10, dacă ar avea 10 și-ar dori 20. Nimic nu-i poate potoli îngrijorarea[25], nimic nu-i poate calma sentimentul subiectiv al bunăstării[26]. Dacă stai să-l asculți, viața e prea scumpă, prețurile restaurantelor prohibitive, costurile în imobiliare dincolo de orice închipuire, iar plafoanele de active pentru accesul la anumite bănci sunt atât de ridicate încât îi descurajează pe cei interesați. Fiecare se uită mai sus de nivelul lui pentru a măsura ce-i lipsește, nu ce are. Banul este un ser al adevărului care accentuează defectele și angoasele fiecăruia. Legat de nevoi, de teama de moarte, vine să compenseze la modul imaginar toate defectele existenței. Adaugă condiției umane o iluzie tenace: certitudinea de a ne ridica deasupra turmei și conștiința dureroasă că nimic nu este adevărat în anteriorul enunț și că și bogații mor ori suferă la fel ca toți ceilalți oameni.

Lucrul cel mai rău care se poate întâmpla oricăruia dintre noi este ca belșugul să ne înăbușe poftele. În materie de alimente, de exemplu, America de Nord este țara tipic persecutată de propriile bogății, în care abundența de hrană târăște cetățenii într-un ciclu al consumului în exces și al obezității. În loc să învețe cumpătarea, consumatorul de alimente nord-american își întinde sistemul digestiv până la limită, atacând cu vitejie, încă din zori nemăsurate cantități de mâncare. De aici două strategii care se desfășoară în fața excesului: restricția sau supralicitarea. Pentru a ne îmbogăți, spunea Epicur, nu trebuie să strângem mai mulți bani, ci să ne restrângem dorințele, să ne ridicăm o casă liniștită, fără spaime și fără mâhniri[27]. Cu adevărat șireată strategie: să fie vorba despre abstinența pură sau despre, mai subtil,

relansarea aspirațiilor printr-o provizorie secătuire? A doua cale: deconectarea tentațiilor. Ne displace că trebuie să reamintim o realitate evidentă: civilizație nu înseamnă diminuarea dorințelor, ci multiplicarea și sofisticarea lor extremă. Obiectul dorinței nu e de preț decât atâta vreme cât e de neatins, tot așa cum sentimentul iubirii nu epuizează tot ce înseamnă ființa iubită. Pasiunii pentru bani, care secătuiește, trebuie să-i fie opusă moneda pasiunilor ca un fluid care le permite să se dezvolte și să se multiplice. Pasiunile nu sunt o maladie care trebuie învinsă, ci șansa de a ne înfrumuseța trecerea pe pământ și de a scăpa de povara plictiselii. Geniul unei mari culturi înseamnă, în primul rând și înainte de orice, punerea în valoarea a frumuseții, sentimentul unei exuberanțe fără sfârșit de care nu ne-am putea lipsi decât cu prețul unor mari prejudicii. Iată secretul unei vieți bune: să nu încetezi niciodată să te minunezi. Să nu stingi setea decât pentru a o deștepta mai bine.

ANTISEMITISMUL, DE LA STÂNGA LA DREAPTA

Descriind, pentru ziarul *L'Humanité* din 17 iunie 1967, defilarea trupelor israeliene, după victoria asupra armatelor arabe, liderul sindical și comunist francez Benoît Frachon scria: „Prezența anumitor personaje de la vârful lumii finanțelor a conferit ceremoniei un alt sens decât cel al fervorii religioase (...). Nici măcar Vițelul de aur nu a lipsit, mereu în picioare, ca în opera lui Gounod, contemplând, la picioarele lui, în sânge și în abjecție, rezultatele diabolicelor

mașinațiuni. Într-adevăr, informațiile ne indicau că asistaseră la acele saturnalii doi reprezentanți ai unui trib cosmopolit al bancherilor, bine cunoscuți în întreaga lume: Alain și Edmond Rothschild. La picioarele lor, morții încă sângerând..."

Ce sunt banii, conform clișeului în vigoare? Viciul evreiesc prin excelență. Clișeul este atât de pregnant încât își face apariția la persoane pe care nu le-ai putea bănui de asemenea gânduri. În ianuarie 2006, „banda barbarilor" răpește, la Bagneux, pe Ilan Halimi, „întrucât a fi evreu înseamnă a fi bogat", cere o răscumpărare și îl torturează trei săptămâni, până când îl omoară. Alt caz: pe 10 septembrie 2015, de la microfonul postului de radio France Inter, realizatorul francez Philippe Lioret imputa în parte Israelului și, în general, tuturor celor care „au bani" criza emigranților din Siria și Războiul de șase zile din 1967. Léon Bloy spusese deja despre evrei: „Din cauza lor această algebră a turpitudinilor numită Credit a înlocuit definitiv vechea Onoare care le era îndeajuns sufletelor cavalerești pentru a duce orice la bun sfârșit[28]". În anii 1930, Bernanos înfiera „cucerirea evreiască", evocând „stăpânii aurului" care „se impun prin viciile lor chiar dacă acestea i-au pierdut de atâtea ori pe vremuri, prin frenezia de a sclipi pentru a lua tuturor ochii, prin imprudența, cruzimea de satrapi. Și asta încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, când pentru primele locuri în administrație, bănci, magistratură, căi ferate ori mine, în sfârșit peste tot unde moștenitorul marii burghezii, politehnicianul cu ochelari a luat obiceiul de a găsi astfel de omuleți bizari care vorbesc dând din mâini ca niște maimuțe, trimițând nonșalant către

coloanele de cifre și către cotele acțiunilor priviri de căprioară îndrăgostită... Aceștia, cu părul lor negru, cu trăsăturile cizelate de o angoasă milenară, cu pruritul sălbatic al unei măduve uzate încă de pe vremea domniei regelui Solomon, împrăștiată prin toate paturile nerușinatei Asii“[29]. Excluși în Europa din toate domeniile, evreii, după cum se știe, s-au făcut bancheri, au împrumutat bani, fiind cu atât mai urâți cu cât erau mai indispensabili. În timp ce Inchiziția, la sfârșitul secolului al XV-lea, urmărea convertiții, bănuindu-i că practică iudaismul în taină, regele Ferdinand al Spaniei tempera înflăcărarea anchetatorilor amintind că evreii „sunt sipetele noastre și aparțin patrimoniului nostru“[30]. Cât despre Marx, acesta, evocând „naționalitatea himerică“ a poporului evreiesc, care și-a ales domiciliul în abstracțiunea pieței, nu-i promite emanciparea decât odată distrus capitalismul. Biblioteci întregi vor fi umplute recenzând antisemitismul monetar, simplu departament al antisemitismului global. Înclinația iudaică spre rău se înscrie în forța demonică a aurului. Evreul este încarnarea păcatelor noastre și vectorul mântuirii. Iată de ce Léon Bloy, antisemit paradoxal, va scrie, în 1892, și *Mântuirea prin evrei*, carte în care vede Israelul ca fiind crucea pe care Isus e veșnic bătut în cuie, dig ce ridică nivelul fluviului omenesc al întregii planete. Evreii trebuie deci eliminați pentru propria noastră mântuire.

Pasiune proteiformă, imemorială, în plin avânt în zilele noastre în lumea arabo-musulmană și în extrema stângă europeană, mai ales de la înființarea statului Israel, antisemitismul include în spectrul lui

numeroase dimensiuni. Numai că disprețuirea banilor, atât de prezentă în mișcarea socialistă, riscă neîncetat să se transforme în detestarea evreului fantasmatic, purtător al păcatelor noastre, țap ispășitor și paria al națiunilor în același timp.

Capitolul 7

Să fi ucis calculul sordid iubirea sublimă?

„Dragă mătușă, ai putea să-mi spui care este diferența dintre venalitate și prudență? Unde se termină una și unde începe cealaltă?“

JANE AUSTEN[1]

„Când sărăcia bate la ușă, dragostea fuge pe fereastră.“
Proverb african

În vara lui 2014, o femeie din America scrie unui cabinet de consiliere în investiții. Vrea să se căsătorească cu un bărbat bogat, cu un venit anual de peste 500 000 de dolari. Iată scrisoarea ei: „Sunt o tânără frumoasă, de douăzeci și cinci de ani, bine-crescută și rafinată. Doresc să mă mărit cu un bărbat care câștigă cel puțin o jumătate de milion de dolari pe an. Aveți cumva în fișierele dumneavoastră adresele câtorva celibatari (văduvi sau divorțați) care câștigă 500 000 de dolari sau mai mult? Mi-ar putea cumva oferi câteva sfaturi și soțiile celor bogați? Am mai fost logodită cu bărbați are câștigă între 200 000 și 250 000 de dolari, dar nu mai mult… numai că 250 000 de dolari nu ajung

pentru a putea trăi în cartierele elegante ale New Yorkului. La cursul de yoga am cunoscut o femeie care s-a măritat cu un bancher. Locuiește în Tribeca și totuși nu este nici la fel de frumoasă, nici la fel de inteligentă ca mine. Și-atunci, ce a făcut ea și nu am făcut eu? Cum pot atinge standardul ei de viață?"

Un consilier, bancher ca profesie, i-a răspuns: „V-am citit cu mare atenție scrisoarea și v-am studiat îndelung solicitarea, după care m-am dedicat atent analizei financiare a situației. În primul rând, nu vă fac să pierdeți timpul, întrucât eu însumi câștig mai mult de 500 000 de dolari pe an. Permiteți-mi să sintetizez simplu datele: dumneavoastră veniți cu minunatul dumneavoastră fizic și eu pun banii. Din păcate pentru dumneavoastră, este o afacere proastă. Cu certitudine, frumusețea dumneavoastră va păli și într-o zi va dispărea, pe când, în același timp, veniturile și averea mea vor continua foarte probabil să crească. Astfel, «în termeni economici», sunteți un pasiv care este supus deprecierii, pe când eu sunt un activ care produce dividende. Suferiți deci o depreciere, însă cum aceasta este progresivă, valoarea dumneavoastră scade din ce în ce mai repede! Să calculăm cu precizie: aveți acum 25 de ani, sunteți frumoasă și, fără îndoială, veți rămâne așa pentru următorii cinci sau zece ani. Dar cu fiecare an ceva mai puțin, iar când vă veți compara cu aceea dintr-o fotografie făcută acum veți constata în ce măsură ați îmbătrânit. Asta înseamnă că acum sunteți în «faza de creștere», așadar e momentul oportun pentru a fi vândută, dar nu și pentru a fi cumpărată. În termeni economici, cel care vă posedă acum are interesul să o facă în *trading position* (poziție de vânzare) și nu în *buy and hold* (cumpărare și conservare). Totuși, de oferit, aceasta vă este oferta.

În consecință și tot în termeni economici, căsătoria (care este un *buy and hold*) cu dumneavoastră nu este o afacere bună pe termen mediu și lung. În schimb, închirierea ar putea fi, în limbaj comercial, o afacere rezonabilă pe care o mai putem discuta. Consider că dacă oferiți garanția de a fi «bine educată, rafinată și

de o fermecătoare frumusețe», aș putea foarte probabil să închiriez acest «produs». Cu toate acestea aș dori, conform unei practici obișnuite în afaceri, să fac o probă“[2].

Cu alte cuvinte, frumusețea omenească ar fi asimilabilă unei *monede care se topește* — conform termenului inventat în 1916 de economistul german Silvio Gesell —, deci care se depreciază cu timpul. Gesell, discipol al lui Proudhon, a fost comisar al finanțelor în efemera Republică Sovietică Bavaria, în 1919, ostilă și dreptei naționaliste și bolșevicilor. Profund marcat de anularea rentelor, economistul sublinia că o monedă care își diminuează valoarea poate circula mai rapid și se poate dovedi mai productivă decât o monedă tezaurizată: „Trebuie, deci, să facem din bani o marfă mai puțin reușită, dacă ne dorim să ajungem la un mai bun mijloc de schimb.“ Gesell propune ca bancnotele să fie ștampilate la poștă, înregistrându-se astfel în mod regulat scăderea valorii lor pe perioada deținerii (SSL, sistemele de schimb local, ar aplica, după acest principiu, dobânzi negative și ar emite bancnote cu valabilitate limitată)[3]. Revers al vechiului adagiu: de-acum banii înseamnă timp, risipindu-se în același ritm. Trebuie să-i cheltui de frică să nu-i vezi evaporându-se. În aceeași ordine de idei, antropozoful austriac Rudolf Steiner imaginase, în 1923, „monede care îmbătrânesc, cu valabilitate restrânsă“, în așa fel încât împrumuturile să se transforme încet-încet în donații, pentru a nu conduce debitorii la ruină. Astfel, toate datoriile ar fi trebuit anulate la o dată fixă, pentru a reamorsa un ciclu moral.

Cum să-ți vinzi trupul la Paris „păstrându-te îmbrăcată în rochia de burgheză cinstită și măritată“?, se întreba Balzac în *Verișoara Bette*. Sunt necesare mult talent și noroc, un oraș mare plin de leneși bogați și blazați, maniere elegante și inteligență, plus aparența de fidelitate de nezdruncinat, garantată de un soț

complice. Aceste „Machiavelli în fustă“ alcătuiesc specia cea mai josnică de curtezane: cele „cu chip nevinovat, a căror inimă e un seif“[4]. Experte în contrafacere, ele fac să treacă falsa monedă a simpatiei lor drept tandrețe autentică. Femeilor acestora le faci declarații de dragoste șoptindu-le: „Te iubesc ca pe un milion“[5]. La fel, seducătorul profesionist trebuie să fie dotat cu un fizic avantajos, volubilitate, rezistență, capacitatea de a ochi moștenitoarele, precum Bel-Ami al lui Maupassant, înainte de a le ușura conturile bancare. Capitalul estetic al bărbatului sau al femeii este însoțit de capitalul erotic care îi permite să ardă etapele. În același registru, Zola explică faptul că soția unui personaj din înalta societate a celui de-al doilea Imperiu se dădea amanților pentru 100 000 sau 200 000 de franci, câștigând „valoare de raritate“, ceea ce o apăra împotriva reproșurilor de prostituție[6].

În anii 1970, Pierre Klossowski, declarându-și filiația în linia lui de Sade și Fourier, ținea și el să instituie o „monedă vie“ conformă potențialului erotic al ființelor omenești, mai ales al femeilor care ar putea fi schimbate liber ca tot atâtea neprețuite fantasme[7]. Fiecare „sclavă industrială“, adică fiecare angajată ar avea o valoare direct proporțională cu emoțiile pe care le trezește în ceilalți. Pentru Charles Fourier, dorința este în același timp motorul și moneda „noii lumi amoroase“, iar plăcerea, salariul mereu recompensat însutit al carburantului pulsional. „Greșeala noastră, zicea el, nu este că dorim prea mult, ci prea puțin.“ Pe același drum, Klossowski denunță ignorarea caracterului mercantil al pasiunilor[8]: emoția carnală nu a fost niciodată dezinteresată, din contră, presupune evaluare, licitare și, în consecință, un preț de plătit. Dorința este, în realitate, materia primă a întregii societăți și nimic nu se opune mai serios bucuriei decât gratuitatea. Astfel de enunțuri eludează, totuși, problema vârstei: ce e de făcut cu cei și cele care se trezesc, după o vreme, în afara fermecătoarei sfere a dorinței? Trebuie considerați inapți pentru apariția pe scena socială? Ca de foarte multe ori, propunerile

cele mai subversive apar din zona unei aristocrații a tinereții și a frumuseții care ignoră imensa majoritate a populației. Această utopie pan-monetară aduce laolaltă dorința și banii, fără a-și mai pune cea mai prozaică întrebare legată de sentimentele obișnuite.

Cele trei axe ale căsătoriei contemporane

Romantismul a pus multă vreme în opoziție două categorii: pasiunile nobile, elanul, fervoarea, poezia și pasiunile ignobile, calculul, prudența, evaluările complexe. Pe de o parte, mari sentimente, pe de alta, meschinărie. Pentru Robert Musil, lucrurile stăteau invers, toate relațiile dintre oameni, încă de la începutul secolului XX, împrumutaseră deja limbajul economiei politice: „În ziua de azi", explică unul dintre personajele principale din *Omul fără însușiri*, nababul Arnheim, „putem exprima toate legăturile intelectuale și de iubire prin logica pură, prin limbajul cererii și al ofertei, prin scont și provizion, cel puțin la fel de bine cum o facem în termenii psihologiei și ai religiei"[9].

Economia politică nu a ucis puritatea sentimentelor noastre, ci ne-a permis să înțelegem anumite mecanisme ale iubirii și ale religiei. Banii sunt un translator general: totul poate fi exprimat prin limbajul lor, chiar dacă nu totul se reduce la bani. Naivitate a secolului al XIX-lea: să subordonezi inima veniturilor, în care să vezi *ultima ratio*. Naivitate contemporană: să subordonezi cuplul dorinței, uitând de bătrâna consolare financiară. Ambele capcane: una a materialismului grosolan, cealaltă a

idealismului triumfător. Până la jumătatea secolului XX, căsătoriile se stabileau din rațiuni financiare ori dinastice, valoare unei soții fiind calculată în funcție de zestrea de care dispunea. De atunci, numai sentimentul și libera alegere sunt factorii deciziei. Pasiunea e însoțită, după al doilea război mondial, de o dimensiune sexuală, indispensabilă dezvoltării cuplului. Greșeala noastră, încă de prin anii 1960, este să credem că problema financiară poate fi eliminată din relațiile conjugale. Fie și fulgerați de Eros, soții nu încetează să se analizeze reciproc, să descopere motive pro și contra, să oscileze între seducție și reticență. Să spui vorbe dulci înseamnă și să calculezi.

Altfel spus, mariajul contemporan aduce laolaltă trei dimensiuni: Interesul, Dragostea și Dorința. Niciuna dintre acestea nu vrea să depună armele. Considerațiunile financiare, înăbușite la început, reapar deseori după despărțire, când cuplul practic e degradat. Prăbușirea amoroasă poate să se transforme în acel moment în speculație dezlănțuită. Cronica juridică e plină de magnați ori oligarhi care cedează soțiilor, în clipa separării, mai multe milioane de dolari, fostele aducând împotriva lor dosare solide, detectivi și cabinete de avocatură. Și ce e valabil pentru cei bogați este și pentru oamenii de rând. Dacă divorțurile au ajuns câmpuri de bătălie financiară atât de dură, aceasta se întâmplă întrucât constituie o afacere în toată puterea cuvântului, al cărei scop este să convertească tristețea în bănuți zornăitori, care-atârnă greu la cântar. La fel ca în secolele trecute, căsătoria se dovedește o afacere bună, iar divorțul un plan social menit să asigure pensia. Dragostea este o ceață pe care o risipesc indemnizațiile. În felul acesta, deși fusese evanescentă, nesigură de propria intensitate, își ajunge și sieși transparentă.

Îndrăgostiții se comportă uneori ca niște utilizatori care își împrumută inimile pe credit, capitalizând erori ori griji. Atașamentul le e un dar care, într-un fel sau altul, pretinde restituirea. Compensația solicitată este o modalitate de a-l face pe

celălalt să plătească în sensul concret al termenului, fiindcă trebuie să panseze narcisismul rănit al celuilalt care se simte înșelat și reclamă arierate. Și atunci viața în comun, chiar dacă a durat douăzeci de ani, seamănă cu o carieră dusă umăr la umăr alături de soț, în care au fost cumulate puncte pentru pensie, pe care judecătorii și avocații le vor recapitula odată ajunși în fața tribunalului. Banii, cu toată ariditatea lor, simbolizează teama de a nu fi furat de mine însumi: celălalt a pătruns prin efracție în mine, mi-a dat viața peste cap, deci trebuie să mă recuperez sub formă de ofrandă, de salariu. Contractul prenupțial are cel puțin meritul de a clarifica lucrurile: fixând, înainte de căsătorie, nivelul compensațiilor pe care cel mai bogat le va trece în contul jumătății sale, în caz de divorț, se evită amestecarea categoriilor. Negocierea favorurilor nu este totuși exclusă: astfel, greva sexului este utilizată de femei încă din negurile antichității (apare, de pildă, în piesa de teatru *Lysistrata*, a lui Aristofan, pentru a opri războiul dintre Sparta și Atena). Această formă de abstinență militantă constituie o modalitate de presiune asupra bărbaților pentru a obține diverse avantaje. Feministele au propovăduit plata în numerar a „datoriei conjugale“, considerând că era vorba despre un act de exploatare din partea soțului-patron[10], iar anumite mame de familie din lumea bogătașilor din Upper East Side-ul newyorkez primesc bonusuri din partea soților, drept recompensă pentru eforturile domestice. De unde se vede că mentalitatea de tip prostituție triumfă în surdină la cele care vor să elibereze femeile, dar practic se mulțumesc să extindă comercializarea la nivelul celor mai intime relații. Vechile atitudini persistă: pentru majoritatea femeilor, tot bărbaților le revine datoria de a plăti, chiar și după „eliberare“, pe când mulți bărbați cred că este degradant să fie invitați de o femeie și umilitor ca aceasta să câștige mai mult decât ei. Banii sunt și medicament și otravă, dispunând de putere emancipatoare ce se poate transforma în maladie mortală. Când cei care s-au iubit devin

acționari dezamăgiți de propriul cuplu, intrând într-o sarabandă a portmoneelor, ajung în stare de tot ce poate fi mai rău, mergând până la a-l ruina pe celălalt pentru a-i da o lecție pe care s-o țină minte. Dragostea aceea care nu are timp de calcule, își revine imediat ce a încetat să mai fie dragoste, proiectând asupra relației lumina necruțătoare a notei de plată.

Multă vreme, în Franța, de exemplu, până prin anii 1960, când femeile au căpătat în sfârșit dreptul de a utiliza conturile bancare și carnetul de cecuri, tranzacțiile importante erau apanajul soților[11]. Cu toate acestea, economia familiei era în sarcina soțiilor, mai ales în familiile muncitorești (cum ar fi fost în bazinele miniere din Nord), bărbații lăsându-le parțial sau chiar în totalitate salariul pentru a putea face cheltuielile curente și a avea grijă de casă și de copii. Totodată, se evita astfel cheltuirea banilor la cafenea sau pe băutură. Bătălia pentru decizia asupra cheltuielilor a devenit un important subiect al dezbaterii publice atât în Europa cât și în Statele Unite, banii casei ajungând „o valută controversată pe la sfârșitul secolului al XIX-lea“[12]. Femeia, paznic al afectelor, a fost nevoită să devină și gestionar al bugetului familial, învățând să cheltuie fără a risipi. Dacă ajungea să câștige ceva suplimentar, suma era asimilată banilor de buzunar pentru achiziționarea „mofturilor ei“[13]. Când consumerismul a oferit tinerelor soții toate ispitele marilor magazine, pretențiile lor pecuniare au luat foc. Este și tema romanului lui Zola *La paradisul femeilor*, contemporan cu deschiderea magazinului parizian Bon Marché, ajunsă de atunci subiectul a nenumărate comedii de moravuri. Multă vreme contase numai remunerația bărbatului, acel *breadwinner* (cel care câștigă pâinea cea de toate zilele), protector și furnizor în același timp, în mâinile căruia femeia își încredința destinul[14].

Totul se schimbă în momentul în care ambii soți muncesc și începe împărțirea resurselor. Compararea câștigului poate da naștere unei cooperări fericite sau unei rivalități mocnite. Fie

soții pun totul în pușculița comună și iau când e nevoie, fie își administrează separat veniturile, fiecare cu contul lui, ajungând la aranjamente provizorii în funcție de achizițiile efectuate[15]. Moment în care viața în doi devine un calcul permanent, în care și pentru cea mai mică cheltuială este negociată cota-parte conform mijloacelor fiecăruia[16]. A ține socoteala: nu există cuplu, cât de îndrăgostit ar fi, care să nu fie constrâns să facă respectivul exercițiu. Nu e nimic degradant aici, din contră, este o necesitate vitală. Într-un mariaj fericit, sentimentele și interesele sunt convergente. Banii nu întrerup nici solidaritatea, nici caritatea, nici iubirea. Cupiditatea și concupiscența pot face foarte bine casă împreună, o putem constata privind unele cupluri care seamănă cu niște mici afaceri, chiar dacă erotismul este deseori articolul care iese cel mai repede din termenul de valabilitate. Interesul, prin natura sa previzibilă, poate întări un cuplu, chiar dacă stările sufletești sunt schimbătoare. Viața conjugală modernă seamănă cu acel du-te-vino diplomatic de la o ambasadă: sub aparența perpetuei improvizații, totul este negociat, încontinuu, de la orele de somn la cumpărături, sarcini casnice, supravegherea copiilor, pauzele erotice. Înțelegerea nupțială implică și un anume *prozaism pasional*, capacitatea de a coborî până la cele mai neînsemnate detalii. Se pune problema delimitării teritoriilor, a asumării continue de reglaje pentru evitarea fricțiunilor. Fără asta, reproșurile s-ar acumula ca tot atâtea vase murdare în chiuvetă.

Celor care acuză „funesta și invizibila mână a marelui Moloch Baal Mammon" care ne zdrobește cuplurile în scopul de a câștiga bani și de a spori creșterea economică[17], li se poate obiecta că divorțul este, pentru multe familii, sinonimul prăbușirii nivelului de trai, mai ales pentru femei: dacă numai interesul material ar fi în joc în cazul despărțirilor și nu autenticitatea sentimentelor, nimeni nu și-ar dori să compromită capitalul familiei, părăsindu-și jumătatea. Departe de a fi agentul de corupere care devorează afectivitatea, banii sunt aliatul timpului, permițând

cuplului s-o ducă împreună încă multă vreme. Dovadă *a contrario*: cuplurile prea sărace pentru a se despărți și care rămân sub același acoperiș, măcinate de ranchiună. Viața materială e humusul din care existențele noastre își extrag amplitudinea și regularitatea. *Eros nu face casă bună cu sărăcia.* Iubirile noastre sunt compromise de la natură, fără însă a fi cinice, ci moștenirea unor tendințe compozite, iar a vrea să izolezi un element deplângându-i dispariția ori preeminența înseamnă să nu vezi întrepătrunderea patimilor care ne locuiesc. Nu suntem „romantici decăzuți" (Pierre Manent), ci romantici prudenți, mult prea conștienți de vulnerabilitatea sentimentelor pentru a le înjosi într-o contopire necugetată. Tandemul contemporan este un aliaj cu totul deosebit de ardoare și meschinărie: mărturisiri poetice, nebunie carnală, conversații înfierbântate și trivialitate menajeră.

SĂ SIMULĂM SĂRĂCIA?

Marc Aureliu, împăratul filosof (121–180), inițiat încă din copilărie într-ale stoicismului, obișnuia, pentru a se căli, să doarmă pe o rogojină pusă direct pe jos. Într-adevăr, stoicii practicau un exercițiu spiritual special, *praemeditatio*, simularea sărăciei, a foamei, a suferinței fizice. Era vorba să „reziste atracției bucuriilor vieții" (Cicero), descoperind plăcerea prin ochii durerii, abundența prin cei ai penuriei, forțându-se să înghită pâine tare și cenușie, întinși pe un pat mizerabil, purtând haine din materiale aspre pentru a nu-i îndurera pierderea lor. „Vom fi bogați ducând mai puține griji dacă vom ști că nu e atât de grea sărăcia" (Seneca)[18]. Să ne amintim că acesta era extraordinar

de bogat, din moment ce patrimoniul lui era estimat la a șasea parte din bugetul Imperiului.

În cazul dat, intenția e dublă: de a dovedi că o bucată de carne de bună calitate ori veșmintele frumoase înseamnă un lux de care ne putem lipsi, dar, mai ales, de a sfida adversitățile. Caracterul artificial al acestor practici e flagrant: a te priva de hrană, a ține dietă o dată pe săptămână, a te dezintoxica după mâncăruri prea grele este o pauză pentru a putea continua să trăiești relaxat. Oare nu recomanda Nicolas Hulot, în iunie 2014, înconjurat de reprezentanți spirituali ai tuturor confesiunilor, să postim o dată pe lună în beneficiul climatului și al dezvățului de consum? Maimuțăreli aproape tot atât de utile ca dansul care cheamă ploaia.

Cei care s-au născut cu avere rezistă mult mai greu la loviturile sorții decât cei născuți în sărăcie și care au cunoscut prea puțină relaxare materială, scrie Schopenhauer[19]. Cei din urmă au câștigat o încredere dublă, atât în șansă, cât și în capacitatea lor de a răzbi. Pentru ei, sărăcia nu este o prăpastie fără fund, ci un punct firesc de plecare. Există oameni care, și beneficiind de confort, tot au păstrat obișnuința din vremurile ghinioniste, precum cei fără adăpost, care continuă să doarmă pe jos chiar și atunci când li se oferă un pat, sau ca scriitorul Jean Genet care, ajuns celebru, ținea să locuiască tot prin hoteluri de proastă calitate, având cu el doar o valijoară. Rezistența psihică este un capital care se erodează în prezența luxului. Tocqueville susținea, nu fără fanfaronadă, că un nobil își poate râde într-o asemenea măsură de latura materială a vieții încât ar putea trăi și o viață plină de lipsuri. „Toate revoluțiile care au răvășit ori distrus aristocrațiile au

arătat cu câtă ușurință oamenii obișnuiți cu superfluul au putut să treacă peste absența celor necesare, pe când cei care au ajuns muncind din greu la relaxarea materială cu mare dificultate au putut supraviețui pierderii bunurilor“[20]. Chiar așa să fie? Nu treci de la statutul de mare duce la cel de șofer sau de muncitor — vezi exemplul rușilor albi din Franța de după 1917 — fără senzația de degringoladă. Este doar o presupunere să te crezi imunizat în fața tuturor relelor doar prin puterea obișnuinței.

Orgoliul este păcatul stoic prin excelență, a pretinde, așadar, precum Cicero, că poți trece peste orice, că te poți arăta indiferent la nașterea ori la moartea propriilor copii, că poți fi fericit și dacă ești orb sau surd[21], dar și schingiuit, torturat, ars pe rug, cu condiția să fii un adevărat înțelept, „mergând umăr la umăr cu măreția sufletească, cumpătarea, curajul, răbdarea“.[22]. Un asemenea om nu este un înțelept, este un monstru! Problema acestui gen de afirmații este aceea că sunt pronunțate de persoane cărora nu le-a lipsit niciodată nimic (chiar dacă un Cicero și un Seneca au murit eroic, demni de filosofia lor, cel dintâi întinzând gâtul, pe tăietor, în fața călăului pe care-l privea în ochi, al doilea tăindu-și venele la ordinul lui Nero)[23].

Remușcare a sibaritului, *praemeditatio* trădează voința de a controla toate etapele vieții, chiar și momentele în care norocul dispare. Trebuie să-ți imaginezi tot ce poate fi mai rău pentru a putea înfrunta astfel de situații fără să clipești. Este, totuși, o mare naivitate să-ți închipui că poți sfida moartea, boala, privațiunile, fie și pregătindu-te zi și noapte pentru ele. Nenorocirile ne ajung, ruina ne lovește, bolile ne cuprind întotdeauna pe nepregătite, chiar dacă

presupunem că le putem dezamorsa anticipându-le. Chiar și ceea ce am prevăzut reușește întotdeauna să ne ia prin surprindere.

Căsătoria ca închisoare și ca evadare

În secolul al XIX-lea, căsătoria era incontestabil o tranzacție în care femeia aducea zestrea în contrapartidă cu protecția pe care i-o datora bărbatul. O putem vedea în romanele anglo-saxone ori franțuzești: femeia era prinsă între cele patru stări, de femeie salvată, fată bătrână pierdută, văduvă suspectă și prostituată blestemată. Fiind supusă autorității tatălui sau a fraților, legătura nupțială, garanție a bunăstării, era ceea ce-i putea asigura dezvoltarea, iar cum serviciu pentru femei nu exista altfel decât în mod excepțional, trebuia să reușească în căsnicie, marea afacere a existenței ei. De unde și importanța vânării unui soț, pe cât posibil prevăzut cu un venit confortabil. „Femeile celibatare au o abominabilă propensiune de a fi sărace, argument foarte serios în favoarea mariajului“ (Jane Austen)[24]. Pentru această romancieră, căsătoria e un examen redutabil, căruia era necesar să-i fie cunoscute legile și resorturile pentru a te bucura de partea sa cea mai convenabilă. Autoarea însăși se considera condamnată întrucât nu era măritată la douăzeci și trei de ani și nu dispunea de niciun capital. Așa că s-a apucat să scrie, în pofida reprobării sociale, pentru a contribui la cheltuielile casei și a nu fi o povară pentru familie[25]. Cu o minuțiozitate de menajeră, în 1817, cu câteva luni înaintea morții, a recapitulat veniturile obținute din vânzarea romanelor, respectiv 684 de livre și 13 șilingi, sumă

modestă în comparație cu renumele ei în posteritate[26]. (Francis Scott Fitzgerald a făcut un adevărat gen literar din caietul de venituri și cheltuieli, întrucât o parte dintre nuvelele sale sunt simple registre contabile în care datoriile depășesc profitul.)

Trei personaje se arată refractare bunului mers al afacerii: ademenitorul, care ține să seducă fără a se însura[27], vânătorul de zestre, atent să cucerească o moștenitoare aparținând micii nobilimi și tânăra idealistă, care visează la o partidă mai romantică decât pretendentul oficial. Acest gen de aranjamente trebuie să fie călăuzit de siguranță, nu de căutarea fericirii, chiar dacă soții, odată instalați în instituția mariajului, pot cunoaște o bucurie sinceră. Întreg ritualul — curtea, flirtul, cererea oficială — se face sub privirile celorlalți și într-o transparență a patrimoniilor reciproce. Valoarea ființelor aflate pe piața matrimonială ține în primul rând de averea lor. Fetele par uneori elementele unui șeptel scos de părinți la licitație. Cuplurile cele mai potrivite sunt cele care au acceptat o întovărășire amicală, bazată pe respect reciproc și interese comune. Numai fetele bogate și intrigantele pot, în mod excepțional, scăpa de acest gen de comerț. Un bărbat cinstit nu trebuia să curteze o fată fără intenția de a se căsători cu ea. Pentru Jane Austen, fiecare familie, mai ales dacă are drept progenituri multe fete, formează o comunitate de candidate la măritiș: fiecare, la rândul ei, participă la nunțile celorlalte, le comentează, le anticipează, face pariuri. Se întâmplă chiar ca una dintre ele, precum Emma, „frumoasă, inteligentă, bogată, cu un caracter minunat și având o locuință foarte confortabilă“ să-și descopere talentul de intermediară și să se amestece în problemele sentimentale ale vecinelor mai degrabă decât să-și caute soț[28]. Bucuriile iubirii, pentru Jane Austen, înseamnă arta de a țese legături între suflete și trupuri: potrivirea de cupluri, studiul compatibilității caracterelor, înfiriparea de legături delicate între prieteni. Dragostea ține cu totul de prefațarea sa, cu atât mai mult cu cât o relație potrivită va fi în beneficiul familiei și va garanta securitatea casei. Să

adăugăm că aceste manevre se derulau în Europa „vârstei de aur a siguranței“ (Stefan Zweig), care va dura până la Primul Război Mondial, pe vremea când monedele erau stabile, inflația aproape inexistentă, stabilitatea garantată, încrederea de nezdruncinat[29].

Jane Austen își aruncă eroinele în capcanele unei imense agenții matrimoniale, cu finalitate fericită ori dezastruoasă în funcție de avantajele de la start și de oportunitățile întâlnite pe parcurs. Te poți sufoca în aceste romane carcerale care întind curse tinerelor, le modelează speranțele și transformă harta Tărâmului Tandreței* în cadastru notarial, însă tot aici poți respira aerul libertății și al inteligenței, o libertate condiționată, care își croiește drum prin labirintul convențiilor. În felul ei delicat, Jane Austen îl prefațează într-o oarecare măsură pe Gary Becker, laureatul american al Premiului Nobel pentru economie, care definește căsătoria ca pe o investiție în capital uman, rezultat al competiției pe o piață matrimonială imperfectă în care costurile întâlnirii și educării copiilor sunt compensate de un satisfăcător randament al investițiilor[30]. Chiar dacă Austen, rămasă și ea fată bătrână, condamnă mariajele de conveniență, pur mercenariat, nu are totuși încredere în exploziile pasionale. Pe cât posibil, rațiunea, inima și averea trebuie puse de comun acord. În mod asemănător, romanciera americană Edith Wharton va explica faptul că, pentru o tânără frumușică de la sfârșitul secolului al XIX-lea, fără bani și fără o vocație anume, în Statele Unite „numai căsătoria era ceea ce o putea împiedica să moară de foame, dacă nu cumva cunoștea vreo bătrână care să aibă nevoie de cineva pentru a-i plimba câinele ori pentru a-i citi buletinul parohial“[31]. Mariajul, deci, era poarta raiului.

---

* Hartă a unui ținut imaginar, din secolul al XVII-lea, care indică traseul către Dragoste. (*N. red.*)

De cealaltă parte a Canalului Mânecii, Balzac nu avea nici el o viziune mai puțin realistă. Să notăm recomandările pe care i le face Rastignac unei tinere: „Draga mea, (...) mărită-te. Pentru o fată, măritișul înseamnă să oblige un bărbat să-și ia angajamentul să o facă să trăiască o viață mai mult ori mai puțin fericită, dar cu situația materială asigurată. Cunosc eu bine lumea: tinere, mămici și bunici, toate sunt niște ipocrite când te bat la cap cu sentimentele când vine vorba de căsătorie. Niciuna nu se gândește la altceva decât la o avere frumoasă. Când își mărită fata convenabil, mama zice că a făcut o afacere excelentă"[32]. Diferența este că romancierul francez deplânge această stare de lucruri, cinismul lui fiind un idealism decepționat, pe când Jane Austen i se conformează, considerând-o inevitabilă. La Balzac, pasiunile dărâmă ordinea socială și distrug conveniențele. La Austen, conveniențele înfrânează pasiunile și le civilizează. Balzac propune o viziune consternată asupra respectivelor tranzacții, Jane Austen, una liniștitoare. Citindu-i pe cei doi romancieri, putem măsura imensul progres reprezentat, pentru omul european, de generalizarea slujbelor pentru femei și emanciparea moravurilor. Femeile au scăpat de dependență prin munca salariată, care le-a eliberat, chiar dacă în cea mai mare parte a lor câștigă încă mai puțin decât bărbații.

Ceea ce și Balzac și Jane Austen evidențiază este *endogamia patrimonială* care guverna mariajele în Europa, lucru care încă nu a dispărut, în pofida a ceea ce a fost numit revoluție sexuală (ai cărei câștigători rămân bărbații, întrucât încă dispun, printre altele, de posibilitatea de a-și reface viața cu o femeie mai tânără decât ei, pe când reversul e mai puțin frecvent). În mare majoritate, căsătoriile au loc în mediul din care provin ambii membri ai cuplului, iar inima, cu toate capriciile ei, rămâne supusă ordinii prestabilite. Pentru femei, faptul că au un serviciu a rupt relația de aservire care lega odinioară soția de soț, permițând purificarea sentimentului și departajarea a ceea ce ține de afectivitatea

autentică de necesitatea economică. A accelerat și procedura divorțului în caz de neînțelegere, întrucât femeia are posibilitatea de a zbura cu propriile-i aripi. Independența financiară e garantul libertății.

SCOTT FITZGERALD SAU DISPERAREA CELUI CARE NU S-A NĂSCUT NOBIL

Există o neînțelegere în privința lui Fitzgerald: scriitorul a fost numit heraldul vremii jazzului, al surprise-party-urilor, al insolenței, al Coastei de Azur, atins de alcoolism și de sentimentul decăderii. Numai că e prea puțin erotism în opera sa, călcarea în picioare a legilor rămâne banală, iar prăbușirea îi este previzibilă încă de la primele cărți. Scott Fitzgerald e un scriitor calvinist care trăiește într-o țară democrată: „ochelarii roz ai beției" abia dacă ascund credința lui în predestinare, certitudinea că bogații alcătuiesc o castă a luminilor căreia îi aparțin printr-un drept inalienabil toate frumusețile acestei lumi. Nu sunt oameni, ci un trib de semizei pe care ai voie să-i admiri, dar nu să te și apropii de ei. Iar printre aceștia, tinerele cu voce *full of money* alcătuiesc o paradigmă a unui univers care nu tolerează nicio mezalianță, în care tuturor marilor Gatsby din lume li se mulțumește că au distrat galeria. Să râvnești să te afli printre ei este un sacrilegiu. Fie și bipolară, preafrumoasa moștenitoare îl abandonează până la urmă pe medicul care a salvat-o și care a luat-o de nevastă, pe care-l dă la o parte ca pe o cochilie goală, preferându-i un bărbat din casta ei (*Blândețea*

nopții). Fericirea este o comoară apărată de o ușă grea, pe care toată lumea vrea s-o întredeschidă. Cei care apucă să strecoare un picior dincolo de ușă sunt cel mai brutal loviți. Întrezăresc paradisul și sunt alungați ca niște intruși. „Băieții săraci nici nu trebuie să viseze să se însoare cu fete bogate (...) când scoți oamenii din mediul lor, lucrul acesta le sucește mințile, oricare-ar fi fost șmecheria pe care au folosit-o." Numai nababii au dreptul exclusiv asupra voluptății, ceilalți sunt sortiți mediocrității muncii, vârtejului himerelor.

Toate cărțile lui Fitzgerald trădează chinul declasatului, prea ambițios pentru a accepta femei de condiție modestă, prea modest pentru a ajunge la femeile visate, constrâns să facă pe excentricul neputând sfâșia convențiile. Cele mai bune romane ale lui sunt dovada unui vesel dezastru în care prăbușirea sosește sub auspiciile luxului și ale petrecerii, în care alcoolul și boala seceră ființele în plină lumină. Își duce viața plătit per prestație de diferite ziare ori studiouri cinematografice, adunând ceva bani cât să-și acopere datoriile. Nici tinerețea, nici eleganța, nici umorul nu pot rivaliza, în opinia lui, cu acele dinastii de *tycoons* pe care nimic nu le mișcă. Nici măcar averile câștigate la repezeală nu te pot face să aparții acelei rase cu totul deosebite, cu atât mai mult cu când banii în discuție s-au dus odată cu criza din 1929. Pentru autorul *Diamantului mare cât Hotelul Ritz*, barierele sociale sunt tot atâtea opreliști sacre pe care niciun cutezător nu ar trebui să îndrăznească să le treacă. Unii (Cioran, Deleuze) au văzut în el dovada falimentului existențial, literar, o „noapte a sufletului". Numai că „scrânteala" lui constă, în primul rând, în convingerea puerilă că banii sunt semnul celor aleși.

Fapt pentru care nu are nicio legătură cu romantismul, mișcare de protest împotriva domniei producției și contabilității. Fitzgerald suferă întrucât împărtășește valorile celor care-l resping și-l alungă. Întreaga lui operă este o alegorie a ceea ce se cheamă *American way of life* și a cultului lui frenetic pentru bancnotele verzi. Epigonii moderni ai lui Fitzgerald (Jay McInerney, Bret Easton Ellis, Robert Goolrick), fascinați la fel ca el de cinismul celor bogați, însoțesc respectiva fascinație cu o critică feroce la adresa acestora. Între timp, au trecut prin toată povestea și anii 1960. Îți poți spune că ar fi fost îndeajuns o nimica toată, un pas lateral, și anume emanciparea moravurilor, pentru ca Fitzgerald să scape de teologia glacială a dolarului, această pecete divină care îi desparte pe cei aleși de cei condamnați la lipsuri, și să-și regăsească libertatea de acțiune. Numai că, fără acea reverie de om sărac, fără acel biet vis care conține înfrângerea, nici vorbă de tragedie și, prin urmare, de operă, de capodoperă.

Iubim mereu într-un fel impur

Despre cei bogați se spune că nu sunt niciodată iubiți pentru ceea ce reprezintă ei ca oameni, că relaxarea materială le parazitează prieteniile. Poate că este adevărat, dar cam asta se întâmplă cu toate relațiile interumane. Sentimentul nu intră în joc decât în anumite situații, în funcție de proiectele împărtășite

ori de gusturile comune. Atașamentul față de cineva este generat de unele dintre trăsăturile sale de caracter sau de anumite calități fizice. M-ai mai iubi dacă m-aș îmbolnăvi, dacă m-ar desfigura dintr-odată lepra, dacă aș sărăci? Eternă contrarietate materialistă: în chestiunile sufletești, lăsăm ultimul cuvânt în seama interesului. Clarificând afectele ambigue, banii își arogă privilegiul lucidității: acolo unde ajungem să credem în efuziunile sentimentale, domnește, de fapt, legea nemiloasă a dolarului și a monedei euro. Totuși, această clarviziune nu este decât o nălucă. Lucru pe care îl demonstrează și filmul lui Adrian Lyne, *Propunere indecentă* (1992), în care unei tinere frumoase, căsătorită și îndrăgostită de soțul ei, strivită de povara datoriilor, i se propune să petreacă o noapte cu un bărbat bogat, pentru un milion de dolari. Punându-se de acord cu soțul ei, consimte, chiar dacă nu și-ar dori deloc așa ceva. Ulterior, cuplul se destramă, pentru a se reface printr-un *happy ending*. Și nu fiindcă și-ar fi pierdut „sufletul" prin acceptarea tranzacției, ci fiindcă s-a simțit îndrăgostită de bărbatul care a închiriat-o. Așadar, nu banii au ucis iubirea, ci aceasta din urmă a deturnat sensul afacerii, pentru a o prelungi la modul ilegitim.

Sentimentul ridică problema valorii. Dacă celălalt mă iubește, mă salvează de accidental, îmi răscumpără păcatul de a exista. Dacă mă părăsește, iată-mă împovărat de gratuitatea propriei mele ființe. Nu *valorez* decât prin justificarea dată de dorința altei persoane. Metafora poate fi dezvoltată asupra tuturor momentelor unei relații. Evaluarea unei persoane care ne place, punerea în balanță a listei ei de defecte și de calități seamănă uneori cu un interviu pentru angajare, în care se încearcă maximizarea oportunităților sau, cel puțin, minimizarea pierderilor. Cât despre formula „Te iubesc", minunată mărturisire, aceasta este și un pact prin intermediul căruia încercăm să-l îmblânzim pe celălalt, pentru a ni-l face egal. Mărturisirea este o modalitate de sincronizare a sentimentelor, de a-l aduce pe celălalt pe

același fus orar cu noi. Revelația respectivă nu este pur și simplu o ofrandă: iubirea pe care o resimt solicită reciprocitate, conform vechii formulări din dreptul roman *do ut des*. Dau ca să-mi dai. Dacă asimetria se prelungește, declarația de dragoste riscă să se transforme în declarație de război ori în decepție.

Și îmbrățișarea carnală implică împărtășirea bucuriei. Oricât de dură ar fi, în realismul ei, formula kantiană „Căsătoria este luarea în proprietate a organelor genitale ale celuilalt" are însă în contrapartidă faptul că fiecare dintre cei doi are posibilitatea să profite de acest lucru. Dacă bărbatul se comportă egoist, nu va fi în stare să-și satisfacă partenera. În sexualitate, femeia instituie lentoarea, are nevoie să se trezească progresiv și își roagă iubitul să nu se cheltuie dintr-odată. Erotismul masculin e scurt și parcimonios, cel feminin complex și prodigios. Dragostea se poticnește atunci când încetează să dea fără a primi și începe să contabilizeze și cele mai neînsemnate greșeli, ca pe tot atâtea dovezi într-un proces.

Amintirea jignirilor supune și cea mai armonioasă legătură listării lipsurilor celuilalt. Încrederea face loc reproșurilor, creditul devine debit. Iar acest calcul este consecința directă a egalitarismului, principiu monetar prin excelență, care solicită simetria emoțională, educativă și erotică și triumfă în domeniul înalt simbolic al sarcinilor gospodărești, bucătărie, activități de întreținere, spălarea vaselor, tot atâtea activități epuizante care erodează zilnic peretele înflăcărat al pasiunii. Modelul economic este cu atât mai pregnant în cuplu cu cât este mai invizibil. Umbra suavă a tandreții se presupune că rezolvă totul. În viața de zi cu zi, dragostea este un schimb continuu de bune practici, de la pregătirea mesei și ordinea prin casă până la mărturisirile reciproce și comuniunea trupească. Grație ei nu rămâi niciodată dator. Un mariaj reușit nu este, de altfel, decât asta: templul reciprocității constant reînnoite, asemeni unui foc sacru. Mici atenții, săruturi, diferite cadouri se înlănțuie pe fondul acestui comerț

permanent fără de care nu există căsătorie reușită. Sentimentul de a nu fi fost plătit pe măsură (minunată expresie) în viața conjugală, teama de a fi înșelat minează un cuplu mai mult decât problemele financiare propriu-zise.

Pe scurt, vine o clipă în care banii ca metaforă sunt peste tot, mai puțin când vine vorba despre bani ca realitate palpabilă. Am dat totul, am sacrificat totul, spune îndrăgostitul decepționat: reproșul dovedește că nu a oferit nimic cu titlu gratuit, ci în speranța unei întoarceri a investiției, a unui profit. Darul era de fapt un împrumut în urma căruia ținea să recupereze dividendele. Logica de tip contabil are această latură de temut de a ne face viața afectivă imposibil de supus unor hotărâri prestabilite. Și, într-adevăr, e imposibil de spus ce ține, în cadrul cuplului, de devotament, de obișnuință, de vanitate ori de aritmetică: iubim mereu într-un fel impur, asta ne e soarta.

Dragostea venală, dragostea imorală

Plimbându-se prin Bois de Boulogne, printre cavaleri, magnați ai banului, ducese umflându-se în pene în caleștile lor, Georges Duroy, alias Bel-Ami, salută o „parvenită a iubirii“ care trece în trăsură cu „doi lachei așezați în spate“. Și admiră „luxul trufaș câștigat între cearceafuri“, simțindu-se apropiat de curtezana a cărei îndrăzneală contrastează cu ipocrizia celorlalți hoinari. Solidaritate firească dintre acest gigolo și femeie, mândri de reușita lor[33]. De unde vine, în societatea noastră, reprobarea iubirii venale? Din faptul că le transformă, zice înțelepciunea populară, pe cele ce o practică în sclave. Dar dacă e liber aleasă

ori se exercită discret, episodic? De pildă, când se ascunde în spatele unei căsătorii, pentru cei sau cele care mărturisesc a-și fi căutat siguranța financiară[34]? O tânără, o *sugar baby* care se mărită cu un cincantenar sau un sexagenar plin de bani, un *sugar daddy*, gata să-i plătească studiile, apartamentul, mașina — chestia asta cum se cheamă: tandrețe pură, pasiune nebună pentru carnea putredă sau plasament judicios? Dar europencele, canadiencele, americancele care pleacă în Africa de Vest, în Caraibe sau în Europa Meridională pentru a-și găsi amanți viguroși, a căror prestație o recompensează financiar, asta a ce seamănă? O să atacăm oare turismul sexual feminin întrucât femeia ajunge, astfel, clientă? Dragostea are mii de modalități de a fi salarizată, iar definiția stendhaliană a mariajului ca „prostituție legală" e departe de a fi dispărut. „Cu cât cumpără moșii dragostea", explica Balzac în *Strălucirea și suferințele curtezanelor*. Scriitorul compara creaturile care îi înnebunesc și îi lasă fără un ban pe bătrânii adoratori cu lăsările de sânge care liniștesc trupurile pletorice: o modalitate de a iriga comerțul cu sute de mii de franci, de a „corecta nedreptățile produse de Avariție și de Cupiditate"[35]. O redistribuire sălbatică operată în culcușuri și pe sofale.

Încă din secolul al XIX-lea, socialistele și feministele așteptau de la dispariția familiei burgheze erodarea prostituției. Sexualitatea liberă și dreptul de a alege în iubire ar fi trebuit să garanteze sfârșitul servituții erotice. Incontestabil, femeile se bucură de mult mai multă autonomie în zilele noastre, cel puțin în țările democratice, și totuși venalitatea continuă să bântuie. Sunt cel puțin două motivații ale acestei persistențe: necesitatea economică și accesul inegal al indivizilor la voluptate (din cauza fizicului neplăcut, a bolilor, a vârstei). Pentru aceștia, comerțul este un mod de a depăși nedreptatea. Dacă nu cumva considerăm o crimă asistarea sexuală a persoanelor cu handicap, impunându-le acestora abstinența obligatorie. Nu banii ucid iubirea,

ci lipsa lor grăbește unele ființe să accepte tranzacții și constrânge, printre alte exemple, unele fete din Kinshasa, Congo, să-și multiplice numărul amanților pentru a reuși să-și procure cele necesare. Acestea sunt gata să ofere clipe de plăcere pentru zece dolari și o masă bună. Ceea ce romanciera congoleză Marie-Louise Bibish Mumbu numește „cultura șic, cec, șoc", o combinație între relaxarea financiară, eleganța vestimentară și priceperea sexuală[36]. Să fie aceasta prostituție în sensul concret al termenului sau o stare intermediară care nu exclude nici sentimentele, nici sinceritatea?

Când niște *escort girls* (sau *boys*) își propun serviciile pentru o seară, când unele studente își vând farmecele pentru a plăti chiria sau a-și cumpăra cosmetice sau gablonțuri, sunt oare profesioniste ale sexului, care ar trebui amendate sau pur și simplu niște fete mai curajoase și care astfel atenuează dificultățile condiției universitare? Să luăm expresia: „Nu uita de micul meu cadou". Jucând un teatru care nu înșală pe nimeni, venalitatea ține să păstreze aparența ofrandei (Serge Koster)[37]. Sunt respectate astfel și demnitatea cumpărătorului și a vânzătorului. Banii dezinfectează schimbul sexual de orice aderență afectivă. Odată împlinit, participanții sunt chit. Contactul, în concizia sa, nu depășește anumite limite. Prostituția se propagă în societate și subliniază perplexitatea legată de relațiile erotice: devenindu-le parte, intrăm într-un univers al incertitudinii, în care totul se face într-un amestec complex de dezinteresare, dăruire și acțiune oblică. Banii se adaptează anarhiei dorințelor pe care le întăresc. Care este diferența dintre o femeie întreținută și o *call-girl*? *Permanența clientului*, obligația celei dintâi de a suporta douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru prezența „binefăcătorului" față de care să-și manifeste recunoștința.

Nu are rost să înfrumusețăm lucrurile: prostituția ca destin rămâne o meserie ingrată, sordidă, expunând pe cele ori pe cei care o practică la jignirile clienților, arbitrariul poliției, violența

proxeneților, compasiunea ucigătoare a sufletelor miloase ori blamul celorlalte. Drama acestei profesiuni este că banul câștigat cu ușurință face întoarcerea la „viața civilă“ mai dificilă și economisirea lui mai anevoioasă. Dar cum să te obișnuiești cu un biet salariu când poți câștiga până la 10 000 de euro pe zi, ca în cazul celor mai „tari“ dintre ele? Până nu demult descalificate în numele viciului, fetele acestea sunt acum niște victime rătăcite care trebuie salvate de ele însele. Cândva trecute în rândul criminalilor, sunt considerate în ziua de azi niște ființe infantile și nimeni nu vrea să le asculte revendicările pe motiv că ar fi manipulate. Faptul că prostituații, travestiții, *call-girls* se bat, cu ajutorul sindicatului „muncitorilor sexuali“, să-și amelioreze condiția, nu s-o desființeze, iată ce consternează conștiințele evlavioase.

Ce e de făcut atunci, din moment ce știm că nu există o soluție foarte bună? O alegem pe cea mai puțin dăunătoare: să acordăm persoanelor care exercită această meserie un statut oficial, care să le permită să se bucure de roadele muncii lor și să renunțe la ea când își doresc. Să alegem reglementarea care controlează și protejează, în locul aboliționismului care aruncă femeile de acest gen în clandestinitate, la bunul-plac al bandelor de răufăcători (cum se întâmplă în Suedia, țara „virtuoșilor“, care a alungat din stradă prostituatele, pentru a le împinge în ghearele mafiei și ale unor grupări criminale de motocicliști precum *Hell's Angels*[38]). Dacă grija este doar de a pedepsi clienții, aceasta este pentru a face prostituția și mai invizibilă, scutindu-i pe oamenii cinstiți de spectacolul său. Niciodată nu va fi complet anodin faptul de a-ți închiria trupul sau o parte din el, întrucât cei care se prostituează, indiferent de gen, nu sărută și delimitează cu exactitate zonele corpului pe care clienții au voie să le mângâie. Dar de aici nu decurge și obligația de a considera acest fapt o crimă, de a marca pe cei care practică prostituția cu niște „semne distinctive fatale“ (Balzac), de a-i arunca într-o

„umanitate periferică". Această activitate ar trebui detașată de orice asperitate simbolică, debarasată de mitologia ei înjositoare. Venalitatea înnebunește o societate care a crezut că și-a emancipat latura erotică și a constatat că, de fapt, nu a rezolvat nimic. Asupra femeilor „pentru relaxare" apasă un dublu blam: pe de o parte facem din zona genitală o metaforă pentru corpul feminin, pe de alta, luăm partea drept întreg. Bărbatul are un sex, în timp ce femeia este un sex. Dacă și-l oferă fără limite, e pierdută: iată de ce rușinea e mai redusă în privința unui gigolo decât a unei fete care se prostituează, deși, în definitiv, practică aceeași meserie.

După cum secolul al XIX-lea se temea de confuzia dintre femeia de lume și curtezană, dintre marea cocotă și fata de moravuri ușoare, cea dintâi dând tonul modei și al luxului, noi ne temem de „amestecul genurilor", dorind să delimităm iubirea pură de josnicul comerț. Or, prostituția ține de zona gri, în care sentimentele converg cu numerarul, în care cupiditatea oscilează între gratuitate și transfer monetar[39], fiind un catalizator care dezvăluie dedesubturile. Chiar și într-o societate ideală, fără inegalități majore, unii bărbați și unele femei ar alege să se dăruiască și pentru a obține anumite sume, din plăcerea de a aparține potențial tuturor și oricui (acesta este argumentul din *Belle de jour* a lui Kessel, aceasta este baza chiar a utopiei fourieriste). „De obicei alege să se vândă cel care nu a reușit să se dăruiască", spune genial Stendhal. Ființa care se propune, fie și o pocitanie, provoacă tulburare, se desprinde de ansamblul celorlalți într-o aventură unică, sugerând o posibilitate scandaloasă în universul codat al raporturilor sociale. În ospitalitatea amoroasă există o dezagregare a barierelor individuale care face din trupul fiecăruia, potențial, o proprietate a tuturor. Și ce sunt banii dacă nu curva virtuoasă prin excelență, care nu aparține nimănui, dar se dăruie tuturor?

JOCURILE, VERSIUNE SECULARIZATĂ A GRAȚIEI DIVINE

Nimeni nu joacă pentru câștig, spune Dostoievski, nimeni nu trebuie să cedeze „dorinței plebee de a câștiga“, „chiar și când și-a pierdut și ultimul bănuț“[40]. Ce motivează gentlemanul în fața talerilor și a ludovicilor de aur de pe catifeaua verde, „fierbinți ca jarul încins“? Voința de a trimite un gest disprețuitor destinului, „de-a scoate limba la el“, de a găsi martingala care să învingă necunoscutul chiar pe terenul lui. Nu au pus oare Pascal și Fermat, inventatori într-ale matematicilor previzionale și străbuni ai asigurărilor, descoperirea unei anumite ordini în neregularitățile istoriei și nu au subliniat ei riscul de a vedea un fenomen dăunător revenind la date fixe? Importantă e speranța de a găsi o recurență matematică la ruletă sau la zaruri. Chiar imposibilitatea proiectului este cea care seduce jucătorul lui Dostoievski, îl împinge înainte, împotriva oricărei rațiuni, în cazinoul în care se ruinează, în care jură să nu o mai ia de la capăt înainte de a reîncepe iarăși. Cu un bobârnac, își joacă existența: totul sau nimic.

La prima vedere, jocul de loto seamănă cu definiția dată căsătoriei de un romancier britanic: triumful speranței asupra experienței. Ceea ce-l motivează este ambiția de a-și îmbunătăți viața printr-o șansă fantastic de subțire: una la mai multe zeci de milioane. Poate tocmai fiindcă lozul cel mare e dincolo de așteptări, jucăm pe mâna lui. Pariorul ar putea spune la fel ca un credincios: cred tocmai fiindcă e absurd. Cu o mică diferență: pe Dumnezeu nu l-a văzut nimeni, pe când câștigători există și întrețin legenda. Sistemul

prevede, dincolo de *jackpot*, o întreagă baterie de câștiguri de consolare prin care se evită descurajarea și se ațâță nerăbdarea. Ce număr să joci? Data ta de naștere, a celor apropiați? Întrucât rezultatul este nesigur, te încăpățânezi să utilizezi cifre cărora le acorzi o personalitate anume. Să crezi posibil imposibilul numai fiindcă așa îți dorești: jocul de loto traduce noțiunea de denegare, bine cunoscută psihanaliștilor. Știu că e de necrezut să câștig, totuși încerc. Jocul permite relaxarea presiunii realității și ne lasă pe de-a-ntregul la mâna capriciilor fortunei, cu dublul său sens, de hazard și de bogăție. Dacă în toată această poveste există înșelătorie, îi suntem complici. Nu așteptăm de la loterie nici să schimbe repartiția socială a bunurilor, nici să corecteze inegalitățile. Și, oricum, pentru un stat este mai bine să adune câte puțin din milioane de venituri modeste decât să ia mult de la un mic număr de oameni bogați.

În plus, trebuie să distingem între două tipuri de jocuri: cele care depind de noi și presupun o anume competență — cărți, baccara, biliard, pariuri — și cele în care ne abandonăm anonimatului unor bile aruncate într-o mașinărie sau fanteziei aparatelor care afișează cifre. Cele dintâi ne pot ruina, celelalte sunt mai puțin nocive prin periodicitatea pariurilor și sumele modice de plată. Dacă e să pierdem, pierdem doar ce-am mizat, nu și cămașa de pe noi. Lucru care oferă ritualului de a trece pe la loterie, unde răzuiești lozurile sau bifezi căsuțele, un aspect în același timp înfierbântat și liniștit: câștig improbabil, pierderi minime. Democratizare a frisonului, dar fără vertijul prăbușirii, adicție *light*. Adevăratul resort al participării este ideea nebunească de a provoca destinul chiar pe terenul lui,

imaginându-ne că s-ar putea să fim noi aleșii, noi singuri dintr-atâtea milioane. Loteria este versiunea secularizată a grației divine.

Deseori există ceva mai rău decât să pierzi: să câștigi. Averea căzută din cer este cea mai periculoasă: ar trebui prins imediat beneficiarul și sfătuit. Devenit țintă a escrocilor, și-ar putea vedea norocul transformat în ghinion, s-ar putea trezi rapid ruinat. Minunăție a jocului: face parte dintre acele „eșafodaje de ajutor" (Theodor Fontane) care ne relaxează, ne eliberează de alternativa reușită — eșec. Nici moral, nici imoral, jocul este o modalitate de a întinde capcane sorții, de a fabrica îndoieli, pentru a avea apoi pe cine să conjuri. Jucătorul este un războinic al imponderabilului. În lumea obișnuită, zarurile nu se rostogolesc decât o singură dată: de ce să nu fie oferită permisiunea de a o lua de la capăt la nesfârșit? Din acest punct de vedere, a paria pe existența lui Dumnezeu este unicul joc în care nu se poate nici pierde, nici câștiga, întrucât răspunsul presupune decesul jucătorilor.

Partea a treia

Bogăția obligă

Capitolul 8

Să reabilităm valorile burgheze?

„Doi ruși, nouveaux riches, se întâlnesc. Primul zice: «Ia uite, mi-am luat o cravată nouă, m-a costat 500 de dolari!» Al doilea îi răspunde: «Imbecilule! Știu eu un loc din care-ți puteai cumpăra una la fel cu 800.»“
MARIE FREYSSAC[1]

Ducele Richelieu, ne spune istoricul Norbert Elias, i-a dat într-o zi fiului său o pungă plină ochi pentru ca acesta să învețe să cheltuie ca un mare senior ce se afla. La puțină vreme după aceea, tânărul i-a adus înapoi punga la fel de plină: furios, tatăl a aruncat-o pe fereastră[2]. A economisi reprezenta pentru nobilime un obicei al celor de jos sau al negustorilor ticăloși. Mai degrabă te ruinai dând petreceri strălucitoare decât să limitezi luxul ori să recurgi la muncă, soluție degradantă. „Ești cu atât mai mult un om de lume cu cât ești mai puțin un om al banilor“, scria Taine. Numai că acest dispreț provenea din jaf, din război, din extorcarea muncii țăranilor și a servitorilor. Aristocrația trebuia să risipească aurul pe care, de altfel, îl disprețuia. A tezauriza ținea de cea mai joasă vulgaritate. Iar când fondurile lipseau, erau nevoiți să se dea pe mâna creditorilor, chiar dacă nu înapoiau niciodată datoria ori îi aruncau pe aceștia în închisoare.

De partea cealaltă este ființa care lucrează, acumulează, caută să se îmbogățească prin muncă permanentă. Citiți toată literatura secolelor al XIX-lea și XX, care nu se dovedește a fi decât un lung rechizitoriu adresat de revoluționari, monarhiști, romantici noului tip de om: Burghezul. Pântecos, hidos, cu gândul numai la câștig, a fost și rămâne de trei veacuri încoace inamicul public numărul unu. Cine este acesta? O ființă lipsită de anvergură. Nemulțumit să parodieze aristocrația, să exploateze țăranii, proletarii — al căror nume, în latină, înseamnă cel care nu poate conta, pentru a supraviețui, decât pe copiii lui[3] —, impune un mod de viață în care monotonia își dispută întâietatea cu meschinăria. Prin comparație cu fosta feudalitate cheltuitoare și amatoare de lux, burghezul marchează triumful avariției. Un singur cuvânt îl caracterizează: e josnic. „Gras și trupeș, bine întreținut de propria-i prostie", cum zice Balzac despre al său Moș Goriot la începutul romanului eponim, înainte de a ne dezvălui sufletul sublim închis în acel corp. Burghezul ascultă cu totul de o economie a înfrânării. Nu-și stăpânește pasiunile, elanurile decât pentru a lăsa cale liberă unicului lucru care contează pentru el: să facă bani, singura formă de sânge care-i curge prin vene. Nu spunea oare Benjamin Franklin că a pierde un ac pe zi înseamnă a pierde cinci cenți pe an și tot profitul care ar putea decurge de aici[4]?

Ajunsă clasă dominantă, burghezia nu a încetat să maimuțărească nobilimea, distrugându-i, în același timp, valorile. Insistând prea mult pe nimicnicia omului, moraliștii secolului al XVII-lea au pregătit demolarea onoarei aristocratice și au facilitat izbucnirea Revoluției din 1789. Cu luciditatea lor răvășitoare, Pascal, La Rochefoucauld și janseniștii au anticipat, fără să știe, apariția omului contabil, mărginit ca orizont, dar propice dezvoltării capitalismului. Nu mai exista nimic măreț, nimic nobil pe firmamentul omenirii, doar exprimări ale egoismului, pe care freudismul le va coborî la nivelul pulsiunilor fundamentale ale

sexualității și analității. Burghezul însă este flexibil: prototipului afectat, rigid al secolelor XIX-XX, pe cât de ipocrit, pe atât de moralist, îi urmează, începând din anii 1960, burghezul new-look, „muncitor ziua, petrecăreț noaptea“ (Daniel Bell)[5], care adaugă economiei idealul plăcerii, moștenire a revoluționării moravurilor. Țelul nu mai este doar munca, dar și consumul la vedere al bunăstării. Noțiunii de prudență îi succede cea de risipă. Piața se pune în serviciul dezvoltării și satisfacției personale, iată inovația de după cel de-al Doilea Război Mondial. Ordinea capitalistă, vinovată de a fi alungat poezia din lume, era cea a decepției (Max Weber). În ziua de azi, îi succede ordinea divertismentului, convergența dintre etica muncii și hedonism. Apariția burghezului boem, și de stânga și de dreapta, care refuză despărțirea ambițiilor culturale de realitatea profesională. Burjuiul revoltat de stânga aspiră la viața de artist, păstrându-și însă prerogativele, simțindu-se la adăpost în cartierele lui bine apărate. Burjuiul de dreapta ține la frisonul unei libertăți dezlănțuite, fără a pierde însă ceva din respectabilitate. Și unul și celălalt doresc dreptate pentru toată lumea, fără însă a-și pierde privilegiile lor și numai ale lor[6].

Plăcinta uriașă

La începutul secolului XX, bancherul John Pierpont Morgan explica faptul că nu ar avea încredere într-o firmă al cărei patron ar câștiga de douăzeci de ori mai mult decât salariații săi. În zilele noastre, șefii își fixează singuri onorariile sau decid să și le sporească prin consiliile de administrație dedicate

interesului lor, încasând remunerații de cinci sute, de o mie sau de două mii de ori superioare celor ale angajaților. Fără vreo legătură cu meritele personale, veniturile în discuție exprimă mai degrabă conivența sau competiția cu cele ale altor aleși ai sorții, mai ales cu ale concurenților anglo-saxoni sau chinezi, față de care nu vor să rămână mai prejos. Figură recurentă a capitalismului modern: marele patron care dorește să înghețe salariile celor care muncesc pentru el, în timp ce bagă în buzunar averi considerabile sau, mai bine, să trimită în masă în șomaj, acțiune însoțită de o creștere a propriului profit. Cu astfel de pradă, nu mai suntem în logica competenței, ci într-o *logică a lăcomiei*: în ziua de azi, elita se măsoară în cifre stratosferice, care se declină sub toate formele unor denumiri uimitoare, demne de o gramatică dementă. Aceste „*package* de remunerare“, pentru a urma *frangleza* curentă în afaceri, includ bonusul anual, bonusul excepțional, bonusul multianual, *stock-options*, acțiuni gratuite, acțiuni-fantomă, prima de instalare, *golden hello*, prima de prezență, indemnizații de plecare, indemnizații tranzacționale, clauza de non-concurență, avantaje în natură, pensia privată, indemnizații tranzacționale. Îți vine să crezi că visezi în fața acestui nou lexic plin ochi de eufemisme. Se poate spune același lucru despre jargonul bancherilor, despre gongorismul marilor preoți ai banului, cu acronimele sale de neînțeles, inclusiv pentru cei care le-au născocit, barieră lingvistică menită să intimideze novicele și să întărească spiritul de castă. Și-atunci cum să te mire fronda acționarilor? Ar fi necesar un Molière care să expună cu muzicalitate noile moravuri tipice unui capitalism dereglat. Celor de mai sus li se adaugă transferurile de președinți-directori generali sau, în altă ordine de idei, de sportivi — fotbaliști sau altceva — de la un club la altul, vânduți ca „active umane“.

Să nu ne îndoim, există o mie de motivații valabile pentru care un mare patron își acordă asemenea sume, cerând, în același timp, de la ceilalți să strângă cureaua: în special competiția

feroce dintre marii manageri mondiali, care se raportează la ele ca la o pradă de război. Numai că a conduce înseamnă a avea în vedere coeziunea, a fi tu exemplul, nu a instaura o distanță de netrecut între tine și trupe. Mai mult decât oricând se verifică o axiomă a marchizului de Sade, conform căreia a fi bogat înseamnă, în primul rând, să te bucuri de ce nu au ceilalți. Ce vrea să spună „prea mult" în materie de salarizare? Sentimentul unei distanțe insuportabile între cei care câștigă cel mai mult și cei care câștigă cel mai puțin. O întreprindere, la fel ca o societate, trebuie să respecte o anume proporție. Când aceasta este alterată, nu mai vorbim despre o lume comună. Mai mult, informația despre respectivul ecart trebuie făcută publică, pentru ca proporția să fie validată. Și asta cu voce tare, chiar dacă ne temem de reacțiile negative ale persoanelor cu care greu se face casă bună. Acumularea de sume uriașe nu este motivată de clasica poftă de câștig, ci, pur și simplu, de gustul de a domina, de a trona în Olimp. Cum să te dedici unei cauze comune, într-o întreprindere, când diferențele de venit sunt uriașe? Pentru salariați, pentru funcționari — constrângerile efortului de a reuși, ale concurenței necruțătoare, univers obișnuit al capitalismului; pentru patroni — „socialismul pentru bogați", cooptarea între aleși, conivența dintre acționari și cetățenii administrați[7]. Pentru a-și justifica veniturile cu mai multe cifre, cei favorizați invocă legile pieței. „Liberalismul" lor este un alt nume al conservatorismului și trebuie să legitimeze inegalitățile prin recursul la o mână invizibilă care să cumuleze justiția imanentă și justiția redistributivă. În zilele noastre, aproape toate taberele au recurs la etosul egalitar care rămâne orizontul simbolic al societății. Orice inegalitate trebuie să fie justificată invocându-se o ordine ascunsă, dar echitabilă.

Dezechilibrul copleșitor al salariilor se transformă în simplu reflex al competențelor. Neofeudalismul contemporan ni se prezintă sub podoabele meritului: „Fiindcă merit", cum zice

reclama de la L'Oréal. Piața este un plebiscit care consacră cea mai bună dintre lumile posibile. Banii câștigați devin tribunalul calităților personale: cei aleși nu-și vor spune niciodată bogați, ci doar „într-o situație confortabilă", strânși în chingi de teama de ridicol în fața atâtor capete încoronate, mult mai dotate decât ei. Numai că pentru ca societatea să se schimbe este nevoie ca distanța dintre cel mai sus și cel mai jos să nu pară insurmontabilă. Un dezechilibru apăsător sfâșie orice speranță de ascensiune socială. Conform economiștilor de la FMI, în 2015 imensa avere a unui număr foarte mic de persoane va dăuna creșterii tuturor. La scară mondială, concentrarea bogăției e spectaculoasă: aproape jumătate din ea, cam 110 000 de miliarde de dolari, e deținută de 1% din populație. Altfel spus, „societatea corectă" sau „investiția corectă" nu este aceea care nivelează, ci aceea care sporește șansele tuturor, permițându-le să se dezvolte într-un orizont viitor.

Chiar dacă în majoritatea lor nu sunt moștenitori ai unor averi[8], bogații contemporani sunt dovada puterii avuției în întreaga ei brutalitate. Singurul lucru care îi desparte de ceilalți muritori e contul din bancă. Bucuriile lor, modalitățile de a-și petrece timpul liber sunt și ale noastre. Nu mai aspiră la culmile culturii, ci la cele mai obișnuite distracții. Se mulțumesc să caricaturizeze fără rușine poporul, să-l inveselească prin jocuri și petreceri. Distanța pe care o cultivă e pur spațială, nu mentală. Nietzsche presimțise respectiva evoluție, prezentând săracii și bogații vremii lui ca pe o populație identică de jos și de sus, aceeași pleavă având aceleași gusturi[9]. Subversiune a unora, măcinați de o „invidie înveninată", muncă înverșunată a altora, măcinați de o „lăcomie concupiscentă". Aceasta este lumea contemporană: o cursă umăr la umăr a plebei aflate în concurență, angajată în competiția sălbatică pentru recunoaștere.

CUPIDUL, EROU AL SIMPLITĂȚII

Ceea ce se numește cupiditate poate că nu este altceva decât soluția cea mai simplă. Banii oferă condițiile materiale pentru o viață mai bună, fără a-i impune prea mulți termeni, acordând o semnificație imediată existenței: e mai simplu să aduni milioane peste milioane decât să-ți împlinești destinul. Îmbogățirea materială ar trebui să prefațeze îmbogățirea spirituală: mulți nu sunt însă apți să treacă de cealaltă parte. Cupidul este omul unei singure pasiuni, dar una insațiabilă: râvnește cifre, adaugă zecimale cu o bucurie apropiată de beție. Operațiuni bursiere, răscumpărări, fuziuni, cumpărări masive de acțiuni pentru obținerea controlului asupra unor societăți, astfel trăiește în stare de efervescență, în ritmul descărcărilor de adrenalină. Banii sunt un pântec de o inepuizabilă fecunditate, care nu știe ce înseamnă „destul". Pentru fiecare risc asumat, cupidul resimte voluptatea înfrângerii ori a gloriei. Când o masă de oameni are o singură preocupare, este mișcată de un singur mobil, nu mai are timp nici pentru distracție, nici pentru alte subiecte imposibil de rezolvat sau dureroase. Dacă nu mai există „modalități mai nevinovate de a-ți petrece timpul decât utilizarea lui pentru a câștiga bani", zicea Samuel Johnson (1709–1784), eseist și poet englez[10], aceasta se întâmplă întrucât făcând-o, nu te mai gândești la nimic altceva. Lipsindu-i imaginația, cupidul a izolat, din toată complexitatea acțiunilor omenești, un singur element și numai unul, căruia i s-a dedicat.

Câștigarea averii urmează o cale ascendentă ce amintește de ascensiunea platonică a sufletelor, chiar

dacă, în sine, nu este decât o parodie. A avea, de pildă, numele asociat unui clasament al celor mai mari averi este o modalitate de a fi liniștit în legătură cu calitatea existenței tale. De aici decurg cel puțin două variante posibile: fie trăiești mai bine mulțumită banilor, fie câștigi maximul posibil fără de putea profita de ei. Fie te bucuri de diversitatea lucrurilor de pe acest pământ, mănânci și iubești cu bucurie, te cultivi, frecventezi literele și artele, te îmbraci elegant, umbli prin lumea largă, fie, din contră, îți sporești averea. „Epoca noastră nu știe ce altceva să facă nici cu banii, nici cu munca, decât mai mulți bani și mai multă muncă" (Nietzsche). În viață ai de ales între fluxuri și capitaluri: unele trec, altele se umflă. Primele oferă bucuria curgerii, celelalte, bucuria creșterii.

Artistul și tâlharul

Vechiul model, cel al burghezului frugal și puritan, ultim erou al capitalismului originar (poate o reconstrucție datorată talentului lui Max Weber), a devenit produsul unei scoateri în evidență prin efectul de profunzime. Omul bogat ar trebui să trăiască modest, spunea milionarul Andrew Carnegie, la începutul secolului XX, să evite luxul și extravaganța, să ajungă „simplul mandatar al fraților săi mai săraci, punându-și în serviciul lor înțelepciunea superioară, experiența și capacitatea de a administra mai bine decât aceștia ar fi putut ori știut s-o facă"[11]. În aprilie 2013, un ziar francez se mira că bancherii genevezi de școală

veche cinau până de curând „doar o zeamă chioară și o roșie umplută: un al treilea fel de mâncare ar fi însemnat lăcomie“[12]. Clasele dominante însă și-au schimbat mimetismul, consecință directă a revoluției hedoniste a anilor 1960, și s-au împăcat cu dușmanii lor dintotdeauna, tâlharii și artiștii: primii încalcă legile, ceilalți, formele și codurile. Formă înnobilată de hipioți capitaliști (cărora Richard Branson le va fi emblemă), miliardari cool în blugi și șlapi, toți sau mai toți exilați fiscal, duc o luptă înflăcărată împotriva încălzirii globale, a sărăciei, a SIDA. De acum, maeștrii lor sunt pictorii extrem de bogați, marii sportivi, uneori chiar figuri ale propriului mediu, aventurieri, ba chiar dictatori (vezi fascinația exercitată asupra elitelor noastre de Fidel Castro sau de Ramzan Kadîrov). Arta, prin definiție activitatea cea mai dezinteresată, a ajuns cea mai rentabilă. În zilele noastre, capitalul înseamnă opera de artă și valoarea valorii, un pătrat de pânză pictată. Aceasta devine un element al definirii poziției sociale, precum și demonstrația apetitului autentic pentru frumusețe. Pânze năucitor de scumpe ale maeștrilor sunt expuse pe suprafețe vaste, cu scopul de a le lua ochii musafirilor. Numele colecționarului este aproape la fel de important ca al artistului, cu condiția ca anteriorul proprietar să fi fost la fel de prestigios. Astfel, Liu Yiqian, șoferul chinez de taxi ajuns miliardar, și-a cumpărat de la Christie's *Nudul culcat* al lui Modigliani cu 170,4 milioane de dolari. Achiziționând un Picasso sau un Degas, cumpărătorul capătă o notorietate subliniată de dezvăluirea sumei lăsate la casa de licitații. Un fel de pradă de război care-i onorează. Tot așa, se vor plăti averi pentru produsele unui artist tânăr care-și face o intrare zgomotoasă pe piață. Mișcarea funcționează și invers: artistul dorește panașul insurecției plus venituri confortabile. Înțelege să câștige pe ambele câmpuri, și pe cel al subversiunii simbolice, dar și pe cel al contului bancar bine garnisit (Jeff Koons, Anish Kapoor, Damien Hirst). Oare nu se fotografia Salvador Dali cu câte o bancnotă de 10 000

de dolari pe fiecare obraz, după ce semnase o carte pentru casa editorială americană *Simon and Schuster*, în anii 1950? *Nec plus ultra* înseamnă să inviți artiști la masă, să-ți faci cadou un star al showbizului ori să-ți realizeze portretul unul dintre cele mai mari nume ale picturii, ca prinții de odinioară, pentru a ajunge și tu un obiect de artă: Kate Moss sculptată de Marc Quinn pe post de sirenă, în aur masiv de 50 de kilograme, într-o poziție complexă de yoga, sau Pierre și Gilles imortalizând-o pe cântăreața bărboasă Conchita Wurst cu o aureolă de lumină, ca o sfântă.

Viața era prea liniștită în cosmosul burghez, acum trebuie să fie excitantă. Sensibilă la critica artistică a capitalismului[13], o parte a elitelor va asuma exigența autenticității și a eliberării implicite în chiar respectivul mediu. Și așa burghezul se îngrozește, elimină meschinăria, elimină propriile moravuri și ține să simtă pe pielea lui punctul de vedere boem. E cucerit de o „foame devoratoare a experiențelor fără limite" (Daniel Bell)[14]: se uită cu jind la marii artiști cărora le admiră simțul inovației și îndrăzneala execuției, după cum bine și-a dat seama Luc Ferry[15]. Boemul dorește să se îmburghezească, iar burghezul să se plebeizeze. Acesta din urmă rămâne cu gura căscată în fața pieței de artă, visează să scape de orice lanț, ține să cunoască și el beția situațiilor limită. Criticat cândva pentru mediocritate, este acum arătat cu degetul pentru lipsa de măsură, pentru nebunia baroc. A terminat-o cu „zeița Cumpătare", a părăsit pentru totdeauna mediul corect, gestiunea de bun tată de familie.

Altă ispită: marele banditism care contaminează tot mai mult economia obișnuită și vede creându-se, în anumite țări, alianța dintre industrie și lumea interlopă[16]. Nu a propus Pablo Escobar, în 1989, după o campanie de teroare destinată să influențeze alegerile prezidențiale din Columbia, să plătească el datoria externă a țării[17]? Venezuela lui Chavez nu este oare deja un stat mafiot în care conducătorii se poartă ca niște șefi de bande? Căderea zidului Berlinului a permis înflorirea de noi mafii în

estul Europei, mai ales în Rusia, experte în jaf și pradă, continuatoare ale fostelor nomenclaturi comuniste. Jurnalistul Roberto Saviano a prezentat limpede penetrarea, de către Camorra napolitană, a marilor industrii din nordul Italiei și a sectorului turistic din Spania. Cât despre romanul polițist negru scandinav, acesta are ca temă principală deriva ucigașă a claselor conducătoare. Și astfel se creează „un sistem criminal care inervează societatea de sus până jos" (Jacques de Saint-Victor)[18], care mizează pe slăbiciunile regimului parlamentar. Cadrele, șefii de întreprindere, notabilitățile, bancherii fac „pacte secrete" cu crima organizată, îmbrățișează idealul de viață al încălcării legii, specific fiarelor umane, în timp ce gangsterul visează să se transforme în „bankster". Este aceeași mișcare ce însuflețește escrocii de la Bursă, care pun la punct sisteme piramidale Ponzi bazate pe naivitatea profanilor pe care-i storc prin toate mijloacele. Fapt caracteristic — marii tâlhari, amestec de animal de pradă și de minte sclipitoare, pot deveni modele pentru anumiți bogătași, preocupați să-și sporească puterea și dovedind o totală indiferență față de legile omenești.

Criminalul, personaj nietzschean prin excelență, este o ființă excepțională care nu se lasă intimidată de morala turmei. A fost încurajat de eliberarea moravurilor, intervenită în anii 1960, căreia îi contrazice optimismul antropologic. Dorințele noastre, oricât de excesive ar fi, se spunea pe atunci, sunt bune de la natură și nimic nu ar trebui să le limiteze; un singur lucru este îngrozitor, interdicția care reprimă. Și totuși e bine să mai scădem din pretenții: ipocrizia rațiunii, conform lui Hegel, constă în a atinge țeluri sublime prin intermediul unor pasiuni brutale. Șmecheria modernității constă în a crea situații dure prin intermediul unor pulsiuni care au reputația de a fi sublime. Hedonismul contemporan se întâlnește cu noua delincvență care îi deschide posibilitatea de a se desfășura, de a străbate noi teritorii ale încălcării legii. În viitor, pe acest teren se va juca, cel al opoziției dintre

burghezia mafiotă și cea virtuoasă. De la natură jucătorul este mai permeabil pentru perversiunea morală decât conservatorul, întrucât unicul lui criteriu este propria plăcere. Să ne amintim formula lui Hannah Arendt, scrisă într-un cu totul alt context, cel al ascensiunii nazismului: „Înalta societate se îndrăgostește de propria drojdie socială“.

SFÂRȘITUL BANILOR, SFÂRȘITUL ECONOMIEI?

„Se apropie ziua“, scria Keynes în 1945, „în care problemele economice vor trece în planul doi, adică acolo unde le este locul, iar sfera spiritului și a sufletului va fi ocupată sau reocupată de problemele noastre reale: cele ale vieții și relațiilor interumane, ale creației, comportamentului și religiei“[19]. Așadar, societatea va trebui să fie interesată de scopurile ultime, de fericire de exemplu, și să neglijeze mijloacele, tehnica, dezvoltarea, otrăvuri detestabile. Bizară propensiune a economistului care își decretează meseria pe cale de dispariție, odată produsă prosperitatea în mod automat, de mașinăria industrială. Ne amintește de promisiunea lui Karl Marx, din *Ideologia germană* (1845), care ne explică faptul că în sânul societății comuniste abundența va ajunge la un asemenea nivel și va fi atât de bine reglată de producție încât oamenii vor putea vâna dimineața, vor putea merge la pescuit după-amiezile și se vor putea deda criticii seara, fără a fi fost vreodată vânători, pescari ori critici. Uimitoare profeții din partea unor indivizi care și-au consacrat întreaga viață

problemelor materiale și care, dintr-odată, le privesc ca pe ceva superfluu. Specialiștii în curbe ciclice și în statistici visează la poezie și la iubire. Contra-exemplu: toți cei care sunt preocupați neîncetat să disprețuiască banii, în lumea literară și artistică, nu încetează să vorbească despre ei obsesiv, simptomatic.

Alții pledează pentru sfârșitul banilor cel puțin sub forma lor materială și pentru expansiunea versiunii electronice, „devizele megabit" reducându-se la un punctuleț strecurat după ureche ori sub piele. Ceea ce ar elimina contrafacerile falsificatorilor, furturile de bani lichizi, atacarea furgonetelor bancare și spălarea de bani de către mafie. Telefoanele mobile ar ajunge bănci portabile, lucru care ar permite oferirea de servicii financiare și celor mai defavorizați, în sate și în ghetouri[20]. Argumentele sunt exacte, deși frauda electronică este foarte răspândită. Termenii însă rămân imprecişi: nu la sfârșitul banilor asistăm, ci la metamorfozarea lor. Cum nu putem stinge patimile omenești, încercăm să abolim semnul blestemat care le pune în mișcare, în speranța că respectiva schimbare ne va curăța petele. Însă preferința pentru lichidități dovedește în ce măsură dematerializarea banilor rămâne o utopie. Pe alocuri dăm de aceeași aspirație a dezincarnării existenței umane. Numai că pentru a avea acces la acea stare sublimă încă mai este necesar să intrăm în îndelungi explicații economice, monetare, financiare și, deci, să resuscităm exact lucrul împotriva căruia ne-am ridicat. Și din nou Keynes, cu accent de profet: „Când acumularea de bogății nu va mai avea o importanță socială deosebită, atunci se vor produce marile schimbări în codul moral (...). Dragostea de bani ca posesie — pe care trebuie s-o diferențiem de

dragostea de bani ca mijloc de a cunoaște plăcerile și realitățile vieții — va fi considerată drept ceea ce și este cu adevărat, un act morbid și cam respingător, una dintre acele slăbiciuni semicriminale, semipatologice pe care le aducem tremurând la cunoștința specialiștilor în maladii mintale“[21]. Fie! Numai că invocarea viitorului ca loc al consolării este dintotdeauna un subterfugiu. O modalitate de a vedea omenirea nu așa cum este, ci așa cum am vrea să fie. Trebuie s-o mai terminăm odată cu ideea de sfârșit: n-o să vină niciodată nici sfârșitul lumii, nici al religiei, nici al națiunii, nici al istoriei. Poate fi doar sfârșitul unei lumi, unei viziuni asupra istoriei, unei forme de credință. Banul fizic nu este gata să dispară, cum nici morbiditatea omenească nu e.

Fericirile puerile

Într-o conferință susținută la Viena, în martie 1937, Robert Musil explică faptul că artistul, scriitorul au dreptul, invers decât oamenii obișnuiți, să fie proști cu toată inocența lor[22]. Lipsa de modestie le este îndreptățită ținând cont de poziția pe care o au. Își pot permite ceea ce anonimilor le este interzis: libera dezvoltare a narcisismului, sub formă de măgării sublime, receptate ca revelații. Acesta este și avantajul averii care face din aleșii ei copii cărora le este permis totul sau aproape totul. Au, de pildă, posibilitatea de a-și ridica micile necazuri la rang de tragedie. „Sărmanul este constrâns să facă economie de durere. Bogatul

și-o poartă pe a sa de la un capăt la celălalt." (Charles Baudelaire) În jurul celor plini de bani plutește o atmosferă de fervoare: alături de ei respiri aerul tare al reușitei (în timp ce, spontan, pe cei fără noroc îi tulbură). Știm astfel de indivizi, încremeniți de grandoarea lumii bune, care condiționează prietenia în funcție de prestigiul celor pe care-i cunosc, gata de orice lingușire pentru a fi admiși în cercul respectivilor. Periculos joc: a te freca de cel mai bogat decât tine, din mimetism, înseamnă a-ți asuma riscul de a deschide o rană care nu se va cicatriza niciodată. E calea sigură către amărăciune. Cum i se întâmplă lui Lily Bart, din romanul lui Edith Wharton, *La fericiții lumii*, încântătoare orfană fără bani din New Yorkul începutului de secol XX, atrasă ca un licurici de mediul de rang înalt al prietenilor ei, care sfârșește prin a fi respinsă chiar dacă le-a învățat codurile[23]. Cei favorizați par a fi mântuiți încă din timpul vieții. Sunt binecuvântați de zeița versatilă Fortuna, cu dublul ei sens de abundență și de hazard, cea care împarte plăceri, soră și a Sărăciei și a Fastului. Cei favorizați răspândesc putere de la distanță, mult chiar peste posibilitățile lor. Poate că, frecventându-i, vom beneficia și noi, prin tranzitivitate, de aura lor.

Cei bogați sunt monarhi ale căror fantezii ne distrează ori ne indignează[24]. Ignorând constrângerile obișnuite, se consideră de o altă rasă. Când se prăbușesc, în urma vreunui caz de corupție, pot exclama comic, precum Robert Diamond Jr., în 2013, pe când era fostul director general al băncii Barclays, dat afară în urma scandalului manipulării Libor (dobândă interbancară) în Anglia: „Nicicând nu am făcut această meserie pentru bani. Nu asta a fost ambiția mea. Pur și simplu ea a dat peste mine"[25]. Succesorul lui, Rich Ricci (nume predestinat), va explica faptul că este imposibil să trăiești la Londra sau la New York cu mai puțin de o sută de milioane de dolari. În 1951, magnatul William Hearst cerea să fie înmormântat într-un sicriu în formă de seif, pentru a-și putea duce mai departe, și pe lumea cealaltă, pasiunea

pentru bani. La sfârșitul secolului al XIX-lea, sociologul american Thorstein Veblen va postula că puterea financiară trebuie să fie legată de consumul ostentativ. „Încântător înseamnă onorabil pecuniar." Pe vremea aceea, familia Vanderbilt își ridica la New York palate uriașe (cel din Strada 57 avea nu mai puțin de 137 de camere). Marble House, „palatul de marmură" din Rhode Island, cu o valoare de 11 milioane de dolari, a fost dăruit de Cornelius Vanderbilt, în 1892, soției sale, Alva, la aniversarea acesteia. În aceeași perioadă, un maistru câștiga circa 1,25 dolari pe zi și un muncitor necalificat 2 cenți pe oră[26]. J.P. Morgan și-a cumpărat prima pânză de Vermeer nu fiindcă i-ar fi plăcut, ci fiindcă era scumpă și astfel îi putea impresiona pe cei asemenea lui[27]. La bordul iahtului personal, defunctul Aristotel Onassis, angajat într-o bătălie a cheltuielilor cu rivalul lui, Stavros Niarchos, îmbrăcase, se pare, prin anii 1970, scaunele din bar cu piele din preputț de cașalot, montase robinete din aur masiv și o piscină escamotabilă, care se putea transforma în ring de dans, pavat cu mozaic[28]. Așa arată *big boys toys*, jucării pentru băieții mari, după cum ne spun revistele dedicate vieții de lux.

În ziua de azi, la fel ca mai demult, plutocrații alunecă, în materie de mașini, nave, case, într-o competiție de natură falică: iahturile devin pacheboturi cu piste de aterizare pentru elicoptere, piscine interioare și exterioare, minisubmarine, locuințele sunt gigantice, ca să nu mai punem la socoteală avioanele particulare ce supraaglomerează aeroporturile și provoacă ambuteiaje aeriene[29]. Trebuie satisfăcute toate extravaganțele: să-ți măriți fiica în Franța, ca indianul Lakshmi Mittal în 2004, invitând 1 000 de persoane, transformând în spațiu privat palatul Tuileries și castelul de la Versailles pentru 70 de milioane de euro. (În 2013, un industriaș indian foarte bogat își va mărita fata la Cannes, fără a obține însă dreptul de a face o paradă pe Croisette, călare pe elefanți.) *Peer pressure*, presiunea din partea celor asemenea, este necruțătoare și conduce la escaladarea excesului. Acești *tycoons* se

împart între cei 1% cu venituri uriașe și 0,1% cu venituri incredibil de uriașe: limbajul nu mai este suficient pentru a descrie respectiva ierarhizare. Superlativele înnebunesc. Trebuie lăsată mult în urmă haita de aspiranți înstăriți, împotmoliți în „luxul de masă“, și pentru asta trebuie cheltuit mai mult, aruncați dolari cu sutele de mii, cu milioanele, pentru a se putea păstra locul și rangul. Banii fac din deținătorii lor avocați ai propriului statut. Ce mai contează că această cursă trage după ea și clasa de mijloc, pe cei „aproape bogați“, care încearcă să rivalizeze în cumpărături somptuoase cu clasele superioare, chiar cu riscul alunecării în îndatorare[30]. Opulența materializează dorințele noastre cele mai infantile, nevoia de a ne stupefia contemporanii printr-o aiuritoare risipă. O știm încă de la Adam Smith: a căuta bogăția înseamnă a căuta recunoașterea și simpatia celuilalt, înseamnă a-ți dori să fii iubit și invidiat. Capriciile nu au sens decât prin relație cu alți oameni, față de care nu trebuie să te lași mai prejos.

Numai că banii nu doar eliberează, dar și aservesc, împing „dizidenții“ fiscali să se expatrieze și pe cei bogați să trăiască doar între ei, precum marea burghezie sud-americană ori cea rusă, baricadate cu grilaje și în turnuri de observație, închise în fortărețe de lux. Blestemul este că sunt condamnați să trăiască numai printre cei asemenea lor, într-un spațiu rarefiat. Închid ușa în fața neașteptatului și nu profită absolut deloc de amestecul urban, de minunata porozitate a marilor orașe care fac atât de exaltante frecventarea cafenelelor, hazardul întâlnirilor, plimbările fără țintă. Evocând sala de mese de la Grand Hôtel, din imaginarul Balbec, Proust o descrie drept un imens acvariu dincolo de care se înghesuie muncitori, pescari, mic-burghezi pentru a admira „festinul animalelor fermecătoare“, adică ducii, contesele, bancherii care iau cina. Nu e sigur că acest „festin al animalelor fermecătoare“ ne mai face să salivăm, nu e sigur că fericirea, surpriza și-a făcut casă exclusiv în lumea bună din societatea noastră, sortită în felul acesta închiderii. Banul, divinitate malițioasă,

nu circulă decât pentru a-i împietri mai bine pe cei care îl posedă, încremenindu-i sub formă de statui de sare.

AVARUL ȘI RISIPITORUL

„Angela Merkel", a spus la un moment dat Sigmar Gabriel, președintele Partidului Social Democrat German, „este ca o mătușă bătrână care-și ține geanta pe genunchi ca să nu-i fure cineva banii, însă germanilor chestia asta le place." Există o diferență între spiritul de economisire, amprentat de filosofia moralistă, și avariție, care este o maladie de retenție. A mai da drumul cu prudență gologanilor este, totuși, o modalitate de a-i repune în circulație. Avarul are particularitatea de a-și transforma aurul în organe de substituire. A-i ceda ar însemna să se dezmembreze. Banii sunt nici mai mult nici mai puțin decât pielea, nervii, mușchii lui: și-a construit un trup din materie inertă și atemporală, care-i va supraviețui. Calicul trădează dorința de nemurire. Mai degrabă se identifică cu propria avere decât o posedă, din ea e construit. Nu o acumulează decât pentru a-și interzice să profite de ea: nicio bucurie nu ar putea egala faptul de a o avea.

Uitați-vă la Harpagon: în același timp odios și naiv, se trădează în momentul în care își îngroapă caseta cu 10 000 de scuzi în grădină. Șiret, împrumută bani cu dobânzi exorbitante; cinic, vrea să-și mărite fata cu un babalâc de cincizeci de ani care o acceptă fără zestre. Mai e și fanfaron, dorind să se însoare cu o tânără de douăzeci de ani care este îndrăgostită de fiul

lui. Posedat, încearcă prin proliferarea scuzilor o cură de rejuvenare, tot așa cum vrea să se regenereze unindu-și destinul cu cel al unei mlădițe feminine. Avarul lui Molière trăiește prin disprețul față de celălalt. În mod clasic, *avaritia*, de unde vine cuvântul „avid", era asimilată, în Evul Mediu, cupidității, mamă a profitului. Pe vremea aceea însemna o pasiune lacomă de viață și de ființe, nu meschinăria răutăcioasă pe care o înfierăm de la Molière încoace. Până și în infern, în iconografia Judecății de Apoi, avarul își ține punga cu bani sub cap, chiar și în mijlocul chinurilor, venerându-și în veșnicie sacul cu scuzi[31].

Zgârcenia celor bogați este un fenomen uluitor, de parcă ar ține să acumuleze toate stările, și modul de a risipi al celor avuți și parcimonia dezmoșteniților sorții: Paul Getty, miliardarul petrolist californian, se pare că-și instalase în casa lui de la Londra un telefon cu fise pentru musafiri și nu pleca niciodată primul de la vreo întâlnire pentru a nu trebui să plătească el taxiul. Poate că-și dorea să evite efectele lehamitei celor bogați, purtându-se de parcă abia ar fi debutat în afaceri și ar fi avut nevoie să numere ban cu ban. Avariția este o matematică a scăderii, o banchiză a inimii. Avarul își dă seama terorizat că banii nu sunt niciodată cu adevărat ai lui, că reprezintă o entitate care-ți scapă, labilă, căreia trebuie să-i opui barajul cărpănoșeniei. Poate că aici este pertinentă metafora freudiană a erotismului anal, prin gustul retenției. Însă a explica, precum Ferenczi, că banii „sunt bălegar deshidratat și fără miros pe care-l fac să strălucească"[32] sau că dragostea de profit relevă instinctul morții prezent în materiile fecale (Norman Brown) este o exagerare. Ia puneți mâna, uscați excrementele și frecați-le! Tot n-o

să obțineți nici ludovici, nici bani de aur, nici măcar un singur euro!

Risipitorul este antonimul lui Harpagon, tot așa cum banul beat se opune banului sobru. Nu încetează să evidențieze, cheltuind dezlănțuit și la vedere, în ce măsură îi este indiferent numerarul. Nu-l oprește nicio petrecere, niciun banchet sau vreo cumpărătură costisitoare. În clipa în care își aruncă ultimii bani pe fereastră, pândește extaziat privirile celorlalți, care-l consacră ca mare senior. Cheltuitorului îi place să stigmatizeze zgomotos avariția congenerilor lui. Când Serge Gainsbourg arde în public, la televizor, pe 11 martie 1984, o bancnotă de 500 de franci, pentru a protesta împotriva fiscului, sfidează legea și își afișează disprețul față de Vițelul de aur. Insistența risipitorului de a cheltui atât de mult dovedește că nu e complet detașat de obiectul disprețului său. Generozitatea lui e înșelătoare, întrucât e angajat într-o interminabilă reglare de conturi cu bogăția.

Avarul și risipitorul sunt două fețe ale aceleiași medalii, după cum observase și Aristotel. Acesta le opune omul liberal, care dă atât cât trebuie, când trebuie și cu plăcere[33], sub egida dublă a virtuții și a distracției. I se adaugă magnificul, care excelează prin noblețe și măreție, cheltuind considerabil, încât nimeni nu-l poate întrece. Cu toții oscilăm între zgârcenie și generozitate: ni se întâmplă să ne târguim pentru sume derizorii, să ne înflăcărăm făcând ceva necugetat, să ne apuce pandaliile pentru te miri ce. Legătura corectă cu banii este aceea de a avea destui, căci pe seama lor punem incertitudinile noastre, într-atât par de plini de puteri considerabile.

Impozitele sunt doar pentru săraci?

Prin refuzul regulilor sociale și, în primul rând, al plății impozitului, noile oligarhii își manifestă tendința de a ieși în afara lumii obișnuite. Experți în evaziune fiscală, în schimbări competitive de domicilii, întrețin oștiri de fiscaliști și de avocați pentru a scăpa de obligațiile ce lovesc cetățenii de rând. Unii preferă să nu investească în țările lor: astfel, 9 000 de expatriați americani au ales să renunțe la cetățenie după votarea, în 2011, a legii Fatca (*Foreign Account Tax Compliance Act*) care obligă bancherii străini să comunice la IRS (*Internal Revenue Service*), fiscul american, toate informațiile privind conturile cetățenilor Statelor Unite. Spălarea banilor în paradisuri fiscale, optimizarea prin constituirea de mari societăți au ajuns regulă inclusiv în țări în care presiunea fiscală e mai puțin dură. (În medie, în Europa marile companii, precum Amazon, Google, plătesc impozite cu 20% mai mici decât micile societăți, 19% contra 35%)[34]. Astfel încât Warren Buffett și alți miliardari au lansat în 2011, prin *New York Times*, un apel adresat președintelui Obama: *Stop pampering the filthy rich*! („Nu-i mai răsfățați pe ticăloșii de bogătași!"), solicitând guvernului să mărească impozitele oricărei persoane care câștigă mai mult de un milion de dolari pe an. Prin opoziție cu „generoșii" miliardari, casta posesorilor își manifestă indignarea utilizând o practică arhaică, specifică oamenilor din popor. „Credeam că impozitele sunt doar pentru săraci", scria cu o delicioasă ingenuitate, în 1989, Leona Helmsley, regină a domeniului hotelier newyorkez urmărită pentru fraudă fiscală și condamnată la închisoare[35]. Minunată formulare ce adună în ea întreg spiritul unei epoci. Unii membri ai claselor avute ar dori să rămână ei între ei, să întrețină ficțiunea unei robinsoniade a

spiritelor fermecătoare care trăiesc undeva, deasupra oamenilor obișnuiți. Sigur că presiunea fiscală excesivă poate fi discutată, însă refuzul unor privilegiați de a vărsa în contul societății o fracțiune din ceea ce aceasta le-a acordat, sub formă de educație și îngrijiri medicale, are în ea ceva șocant. Ce înseamnă îmbogățirea personală care nu contribuie la îmbogățirea tuturor și nu se traduce prin fundații, școli, spitale, acte utile colectivității? Ceea ce se joacă aici, în mod dramatic, este nici mai mult nici mai puțin decât supraviețuirea clasei mijlocii prinse între ciocanul proletarizării și nicovala opulenței, constrânsă să-și plătească taxele și impozitele corect și la timp.

Vine o clipă în care trebuie să apărăm banii chiar de cei bogați, care se protejează și se cooptează între ei, exercitând un adevărat monopol, în disprețul oricărei concurențe (Joseph Stiglitz). Dacă există o distrugere creatoare a pieței, conform celebrei formule a lui Joseph Schumpeter, există și, mai prozaic, o distrugere demolatoare. Unele sectoare financiare, cu fondurile lor de genul cametei, cu operațiunile rapide, cu agențiile de rating surprinse în flagrant delict de falsificare și ruinarea unor companii care mergeau foarte bine, se înverșunează să lichideze sistemul pentru profitul unui grup restrâns[36]. Ceea ce face ca responsabilitatea lor să fie zdrobitoare în criza pe care am traversat-o, întrucât au fragilizat economia, au distrus producția, au interzis accesul tuturor pe piață. În această epidemie a devastărilor dispare burghezul clasic, meschin poate, dar responsabil, cel despre care Milton spunea, în secolul al XVII-lea, că e singurul care încă mai poate ține cont de virtute[37]. Capitalismul nu înseamnă gustul pentru demolare, ci pentru fuziunea dintre calcul și îndrăzneală, voința de a reinvesti câștigul în inovație (Max Weber). Nu ar fi oare vremea să fim iarăși interesați de competențele lui? *Inter esse* înseamnă, etimologic, a rămâne între oameni, a construi împreună cu ei o societate, a combina dragostea rezonabilă de sine cu grija față de celălalt. Adam Smith observase corect: bogăția

și măreția merg împreună, implică o bună reputație, moralitate, aptitudinea de a conduce, posibilitatea de a te da pe tine exemplu celorlalți. La ce e bună bogăția în lipsa virtuții, a simțului civic, a voinței de a ajuta comunitatea? „Banii", zicea Balzac, „nu înseamnă putere decât atunci când există în cantități disproporționate." Banii civilizează, dar numai până la un anumit punct. Dincolo de acesta, devin aliatul barbariei, atunci când pun în serviciul lor mijloace considerabile într-o epifanie a violenței, după cum o demonstrează epopeea bandelor și a teroriștilor.

Vechea burghezie nu înceta să distrugă clasa dominantă pentru a se hrăni din bunurile ei, conform formulei lui Fernand Braudel — nobilii vindeau „titlurile lor ruginite fetelor bancherilor" (*Bel Ami*)[38]. Poate că nu avea panaș și nu evita întotdeauna ridicolul, dar măcar rămânea, mai mult sau mai puțin, fascinată de cultura de bună calitate și resimțea nevoia de a o invoca, de a o propaga; măcar se simțea răspunzătoare de această lume, știind „să exceleze în util și agreabil" (Voltaire), în care descoperea o anumită formă de apostolat. Burghezul, descris drept antierou (Huizinga), ființă meschină (Bataille) impulsionată de spaimă, a știut să-și amelioreze condiția. S-a dovedit capabil să gândească la destinul său, să participe la demolarea propriului stereotip. În așa fel încât adevăratul burghez, în zilele noastre, este acela care se disprețuiește pe sine și își face un titlu de glorie din a se autodeprecia în permanență. Așadar, burghezia constituie, cum zicea Thomas Mann în *Casa Buddenbrook*, „noblețea meritului", interesată de progres și de bunăstare. Noblețea nu mai este calitatea care revine de la natură, prin naștere, ci aceea care se obține prin consecvență, muncă și talent.

Exuberanța puerilă a elitelor noastre nu trebuie să ne facă să uităm că oamenii bogați, din toate timpurile, au încarnat și dus înainte arta de a trăi exemplar. Ceea ce ar trebui să li se reproșeze în ziua de azi nu este că vor să conducă lumea, ci că le lipsește ambiția, că au dat o misiune vastă pe bucurii efemere.

„O civilizație extrem de evoluată nu poate fi separată de lux și de avuții“, spunea Oswald Spengler. Rolul marilor mecena, ca odinioară familiile Medicis ori Rothschild, Camondo, Pereire, Onassis și Niarchos în Grecia, sau, în ziua de azi, Bernard Arnault și François Pinault în Franța, Jeff Bezos și Elon Musk în SUA, în domeniul cuceririi spațiului, Adrian Cheng și Liu Yiqian în China, Tata sau Azim Premji în India, este să-și pună averea imensă în serviciul oamenilor, să transforme ticălosul metal galben în frumusețe și generozitate. Numai astfel elita va putea evita ariditatea oamenilor care fac bani, care au sacrificat totul unui idol matematic.

O LALEA NUMITĂ FALIMENT

Sultanii de la Constantinopol, pasionați de flori și de grădini, obținuseră în secolul al XVIII-lea o varietate de lalele în culori marmorate, pe care au botezat-o „Sahipkiran“, ceea ce înseamnă „Faliment“[39]. Nimic nu dovedește mai bine în ce măsură speculația își dorește deseori propria ruinare. Crahul este o voluptate a abisului. A ajuns o entitate de prim rang, deținând chiar și o proprie geografie simbolică. Wall Street nu poate fi despărțită de New York, citadelă a exuberanței prin excelență, pe când Silicon Valley, leagăn al noii tehnologii, este situată în California, într-o zonă de intensă seismicitate. Bursa a fost descrisă drept circ, un cazinou al pasiunilor iraționale. Ceea ce frapează este mai degrabă monotonia cu amplitudini previzibile, care permite punerea la punct a afacerilor curente, investițiile, împrumuturile. Totul ar fi mult mai simplu dacă

finanțele nu ar fi indispensabile sănătății unei țări, dar și unei familii, lipsa banilor sugrumând economia tot atât cât un război.

Crizele au fost denumite „creaturi ale rutinei", conform expresiei lui Nouriel Roubini, singurul înțelept care a prevăzut prăbușirea din 2008. Cum a fost oare posibil ca oameni care credeau că-și urmăresc interesele să provoace un asemenea dezastru? Într-o epocă în care planeta finanță a ajuns mai mare decât planeta Pământ (Niall Ferguson), banii sfârșesc întotdeauna prin a ne readuce la adevărul calculelor. Faptul că trebuie reglate practicile financiare, puse sub control politic, garantat accesul tuturor la credite — la fel de necesare pentru viața noastră ca sănătatea — este evident. Marea masă a banilor lăsată în mâinile unui mic număr de aventurieri se transformă rapid în apetit al dezastrului. Capitalurile excesive trebuie purjate cu orice preț. Îmbrățișând banii, omenirea a îmbrățișat progresul, dar, în același timp, și-a lipit de tâmplă țeava unei arme de distrugere în masă.

Capitolul 9

Nu e o crimă să te îmbogățești, nici să sărăcești nu-i o virtute

„Dacă vezi un bancher elvețian sărind pe geam, sari după el, cu siguranță sunt bani de câștigat."
VOLTAIRE

„O bancă este o instituție care vă împrumută bani dacă reușiți s-o convingeți că nu aveți nevoie de ei."
BOB HOPE, umorist american (1903–2003)

Europa și America de Nord trăiesc cu obsesia revenirii la pauperizarea care le-a marcat istoria încă din primii ani ai capitalismului; suntem copiii răzgâiați ai unei creșteri economice care pe înaintașii noștri i-a costat suferințe înfricoșătoare. Continuă să ne bântuie acei vagabonzi, acei proletari a căror dezrădăcinare, începând cu secolul al XVIII-lea, o descrie Karl Marx în operele sale, sau din care Jack London, Émile Zola, Charles Dickens, Victor Hugo au făcut eroii romanelor lor, acel popor spoliat, smuls din sânul vechilor solidarități rurale, din viața bine așezată de la țară, din anticele cantoane ale bătrânei Europe. Ne tragem din atât de puțin, iată care ne este spaima.

Cele patru stări ale săracului

Patru tipuri de memorie a săracului coabitează în noi: în Evul Mediu, învestit cu sacralitate, e pelerin al Domnului, care trece prin lumea de parcă n-ar avea nevoie de ea. Începând din Renaștere, când ordinele de călugări cerșetori au devenit suspecte, e leneșul care trebuie reformat cu prețul unor pedepse dintre cele mai crude. Se transformă într-un pierde-vară care trebuie reeducat cu brutalitate[1]. Nu mai este un trimis al Domnului, ci „drojdia societății, rebut al Republicii". Odată cu timpurile moderne și cu Revoluția, o nouă transformare: devine popor insurgent, actor al propriului destin, fondator al națiunii sau proletar revoltat, cântat de literatură. Mișcarea comunistă s-a străduit să nu asimileze vreodată clasa muncitoare săracilor, aceștia alcătuind o grupare dezordonată de lumpenproletariat, mereu gata să se vândă cui dă mai mult. Proiectul revoluționar nu putea porni de la proasta reputație legată de cei defavorizați. Amărâtul a ajuns mai apoi, în retorica vizând lumea a treia, un *guerrillero*, țăranul exploatat, colonizat, bucurându-se mereu de un coeficient de simpatie datorită suferințelor sale. Christ al națiunilor, este adus ca ofrandă pe altarul istoriei la fel ca Mântuitorul său.

În zilele noastre, omul sărac e semnul eșecului modernității. Condiție comună cândva, prin contrast cu o mână de nobili — „pentru un om foarte bogat era necesar să existe cel puțin cinci sute de săraci", spunea Adam Smith —, a devenit sinonim cu ratarea de când s-a constituit clasa de mijloc, undeva la jumătatea drumului dintre lipsuri atroce și opulență extremă. Dezmoșteniții sorții au ceva dezolant în reproducerea lor, chiar dacă, în Occident, unde au fost luați în grijă de Statul-Providență,

condiția lor nu mai are nimic de a face cu omologii din secolul al XIX-lea. Dacă sărmanul era încă menit răscumpărării veșnice grație mesianismelor progresiste, iată-l acum redus doar la supraviețuirea ce a rezistat valurilor de prosperitate. O astfel de încăpățânare ține de un material de proastă calitate. Nu mai e decât trândavul care persistă în sărăcie și pe care proiectele sociale, organizațiile umanitare, marile instituții îl analizează an de an, jurându-și să-l elimine. Chiar dacă sărăcia absolută a dat înapoi peste tot în lume grație extinderii pieței, obiectivul de a transforma condiția existențială a celei mai de jos pături sociale rămâne un țel deocamdată nerezolvat. Nu vom vedea niciodată sărăcia eradicată și asta dintr-o motivație matematică: chiar dacă cei aflați în nevoie și-ar dubla nivelul de trai, distanța dintre ei și cei mai bogați va rămâne evidentă, veniturile celor din urmă continuând să crească. În secolul al XIX-lea, celor ce aveau și celor ce nu aveau li se spunea „grași și slabi". Pântecele revărsat, obrajii dolofani erau semnul prosperității. În zilele noastre, tocmai săracii, sortiți *junk food*-ului, suferă de obezitate, bogații având grijă să rămână zvelți. În fine, dezvoltarea demografică, progresele medicinii multiplică automat gurile de hrănit, făcând rezolvarea problemei încă și mai dificilă.

Există nenumărate soluții propuse pentru a pune capăt acestui flagel: creditul gratuit sau cvasigratuit; facilitarea accesului la proprietate, la instituții financiare sigure mai degrabă decât la unele lipsite de scrupule, cu dobânzi foarte ridicate[2]; încurajarea femeilor întreprinzătoare (Hernando de Soto)[3]; extinderea educației și pentru băieți și pentru fete; acordarea de burse de studiu copiilor din familii defavorizate; punerea la punct a unor instituții care să aibă ca sarcină școlarizarea, vaccinarea și transportul, după cum o face statul în țările dezvoltate[4]. Ar fi totuși o greșeală ca sărăcia să fie redusă doar la parametri economici, fiind exclusă de aici, în primul înțeles al termenului, persoana pentru care munca, oricât de istovitoare ar fi, rămâne doar un

mijloc de subzistență, dar și cea care e „săracă-n lume“, pentru a utiliza o noțiune a lui Heidegger, căreia îi lipsesc relațiile, care nu cunoaște pe nimeni și pe care nimeni nu o cunoaște, care se trezește exilată într-un loc fără a putea schimba această situație, constrânsă să-și diminueze permanent ambițiile. (În acest sens, multe țări așa-zis subdezvoltate au constituit, în pofida sărăciei, rețele de întrajutorare ce nu lasă pe nimeni pe dinafară, bucurându-se de o comunicare bogată.) Sărăcia este în primul rând simbolică și înseamnă privarea de capacități, pentru a relua retorica lui Aristotel (reformulată de Amartya Sen). Iată de ce comunismul, instituind o egalitate a privațiunilor, trezește nostalgia multora. În primul rând, a tăiat aripile unei pasiuni virulente a modernilor: invidia. Dacă suntem cu toții scufundați în lipsuri, e inutil să doresc ce are celălalt întrucât, la fel ca mine, nu are nimic.

Totuși, opoziția sărăcie — bogăție e reducționistă. Nuanțele, degradeurile sunt infinite, iar statistica eșuează vrând să le definească. Confruntarea lor se atenuează exact în crearea clasei de mijloc, ca *modalitate sociologică de protecție aflată la jumătatea drumului dintre mizerie și abundență*. Doar aceasta, dotată cu uși și antene, capabilă de deschidere și de toleranță, alcătuiește centrul gravitațional al democrațiilor. Elogiată de Aristotel și de Milton ca emblemă a intermediarului, clasa de mijloc împiedică societățile să fie divizate în două categorii ostile și antagoniste. Dacă ar dispărea, lucrul acesta ar reveni regimurilor politice, amestecului special de drept și de prosperitate care caracterizează Europa (în Statele Unite, clasa de mijloc, pe cale de pauperizare, și-a pierdut deja rolul de stâlp demografic și economic). De manihеism ne salvează tot structura triunghiulară: tot așa cum inventarea purgatoriului ne permite să scăpăm de opoziția infern — paradis, clasa de mijloc ne salvează de ostilitatea dintre cei înstăriți și cei defavorizați. Pentru mulți dintre noi, ceea ce predomină este incertitudinea: nu ne simțim neapărat săraci în cazul în care

câștigăm puțin, și nici cu buzunarele pline dacă salariul e bun. Cum spunea și Aristofan, o anume stare de adversitate e indispensabilă. Dacă ne-ar fi dat totul de la bun început, nimeni nu și-ar mai dezvolta ingeniozitatea. Nu e rău că lucrurile ne costă: în felul acesta, banii devin metafora perfectibilității umane, invitându-ne să ne autodepășim.

O idealizare perversă

Mai rămâne ca, în zilele noastre, atât în Europa cât și în Statele Unite, să se afișeze un nou pauperism ca „valoare a bunăstării". Cum sărăcia nu poate fi eradicată, dintr-odată încep să i se descopere calități. E o tentație foarte franțuzească să transformi eșecul, șomajul, creșterea economică lipsită de vlagă în model și să-l mai și propui tuturor popoarelor. Nimic nu e mai pervers decât elogierea mizeriei, întreprinsă de anumiți doctrinari ca și când ar constitui o calitate superioară. Una e să optezi pentru cumpătare din motive de ordin personal sau spiritual, alta să impui tuturor înghețarea ambițiilor. Există un narcisism al sărăciei spectaculoase care, deși vopsit în culorile bucuriei de a trăi și ale veseliei, trădează sentimentul decepției care pune stăpânire pe anumite națiuni europene căzute pradă crizei.

În timp ce economia politică urmărește să ofere unui număr cât mai mare de oameni o viață decentă, o nouă orientare radicală de gândire ar vrea să fabrice săraci pe bandă rulantă. E ceea ce propune, de exemplu, Jonathan Crary, critic de artă și universitar american. Pentru a rezista perioadei devastatoare a capitalismului, ferment, în opinia lui, al insomniei de masă și al stresului,

recomandă „refuzul caracterului distructiv al culturii milioanelor, refuzul toxicității tuturor imaginilor și fantasmelor bogăției materiale. Pentru aceia dintre noi care avem copii, lucrul acesta presupune abandonarea tuturor speranțelor imposibile și disperate proiectate asupra carierei lor profesionale, pentru a întreprinde reversul, adică a le propune viziunea unui viitor locuibil și împărțit cu ceilalți“[5]. Ar trebui deci să-i învățăm pe cei mici resemnarea, să le interzicem să aspire la profesiuni de prestigiu, la obținerea de diplome. Ar trebui să-i facem pe oameni să se simtă vinovați de ambițiile pe care le nutresc, retezându-le de la rădăcină dorința de a tinde mai sus. Argumentul îl amintește pe cel al lui Charles Péguy, care regreta dificultățile materiale de odinioară, când omului „cel puțin i se garanta sărăcia (...) Era o fortăreață, era un azil. Și era sfântă“[6]. Numai că lumea modernă și-a ieșit din țâțâni, aruncând masele în sărăcie. „Starea ideală“, spunea Stuart Mill la mijlocul secolului al XIX-lea, „este aceea în care, nemaifiind niciun sărac, nimeni nu mai dorește să fie bogat, nimeni nu se teme că poate fi lăsat în urmă de eforturile altora de a ajunge în față“[7]. Ataraxie a poftelor, atonie a dorințelor, istoria omenirii ar trebui să se oprească, ajungând la un nivel staționar pe care nimic nu ar trebui să-l perturbe. Oricine ar da să se ridice ar risca să cadă chiar mai jos.

Lucrul acesta înseamnă să uiți că săracii chiar își doresc să devină ceva mai bogați și că nu e nimic rușinos în asta[8]. Viața poate fi mai bună, un pat de trandafiri, nu o grămadă de spini, nu e de niciun folos nici să te chinui, nici să te împovărezi. Să aureolezi călugării dăruiți cu o anume sfințenie este o modalitate de a-i scufunda până în adâncul condiției lor, pictând-o în culorile Edenului. A dori, de exemplu, cum o face Comisia Națională Consultativă pentru Drepturile Omului, să introduci în Codul penal delictul de „discriminare motivată de condiția socială precară“[9] ar însemna crearea unui nou delict de opinie, a unei noi poliții a cuvintelor. A-i vorbi de rău pe cei defavorizați

ar fi pasibil de urmărire penală: nouă extensie a corectitudinii politice care încremenește unele după altele noi categorii sociale. Numai că „respectul“ verbal este o altă modalitate de a nu combate fenomenul.

Pentru o întreagă stângă morală, a-i condamna pe cei puternici pare a o scuti să se mai gândească la mijloacele de a smulge milioane de oameni din ghearele bolii, foametei, lipsei de siguranță[10]. Insultarea bogăției ține loc de politică. Pentru susținătorii acestei poziții pare a fi mai bine să spoliezi bogații decât să îmbogățești săracii. Cât despre aceștia din urmă, vor trebui reeducați în cultul sacrificiului, învățându-i că e o nebunie să vrei să-ți îmbunătățești soarta. Când papa Francisc, aflat în vizită în Coreea de Sud, în august 2014, înfierează materialismul și capitalismul, pe când Vaticanul întreține un fast demn de un palat al Renașterii, greșește ținta: căutarea frenetică a banilor este, poate, sterilă, însă nu este materialistă, ci teribil de idealistă și asta o și face periculoasă: ca orice idee, e insațiabilă. A-i denunța „orbirea cantitativă“ înseamnă să nu vezi adevăratul pericol: numai sărăcia este materialistă, supunându-ne constrângerilor umilitoare ale lipsurilor, înfometării, locuinței, îmbrăcăminții. Abia atunci când lipsesc, banii pun stăpânire pe viețile noastre și ne tiranizează.

Grandoarea paradoxală a parvenitului

Este admirabilă modalitatea prin care, în ultimii douăzeci de ani, India, China, dragonii Asiei, Brazilia și un anumit număr de țări africane (Nigeria, Ghana, Benin, Africa de Sud) au ieșit

din sărăcie și au ajuns, unele dintre ele, să egaleze Europa și Statele Unite. Mai multe miliarde de oameni, grație muncii îndârjite și creșterii economice, și-au îmbunătățit considerabil condiția. Popoare neeuropene cărora, cândva, li se spunea cu condescendență Lumea a Treia, au scăpat de acest stereotip și au ajuns stăpâne ale propriului destin.

Uluitoare sunt ingeniozitatea, munca serioasă care a împins oamenii să iasă la lumină chiar atunci când proveneau din familii defavorizate (precum Narendra Modi, care a trecut de la meseria de vânzător de ceai la cea de prim-ministru al Indiei). Iată de ce imigranții alcătuiesc, de două sute de ani încoace, marea poveste contemporană, cea a căutării unei vieți mai bune dincolo de dezrădăcinare, de smulgerea din propriul trecut (cu condiția de a nu omite tensiunile teribile provocate de deplasarea de populații). „Spiritual, cu toții suntem imigranți"[11], spunea publicistul Walter Lippmann în 1914, lăudând înverșunarea și curajul nou sosiților pe pământ american, preocupați să traseze un drum inedit, să scape de condiția lor originară.

Ca să nu mai vorbim despre imigranții din interior, adică noii îmbogățiți care au spart cercul de complicități al puternicilor zilei. De unde și importanța acelor *success stories*, a parcursurilor individualizate prin care persoane apărute din toate națiunile, din toate ungherele societății, își relatează itinerariul, ideea strălucită, efortul supraomenesc care le-a permis să iasă din zona lipsurilor materiale. Ascensiunea unui copil crescut în mahalale sau ghetouri până pe culmile societății alimentează mai puternic visul promovării sociale decât nu știu câte tratate de sociologie care trag greu la cântar. Această explozie funcționează ca o mașinărie de ucis fatalitatea. Să nu uităm nici de apariția spectaculoasă a anumitor comunități, precum Gujaratis, din India, de pildă (63 de milioane), care a reușit, mulțumită unui sistem de ghilde și de solidaritate, să creeze o rețea mondială de comerț, izbutind să se implanteze peste tot, în Asia, în Statele Unite și în

Africa și controlând deja trei sferturi din industria diamantelor la Anvers[12].

Toți marii romancieri ai secolului al XIX-lea, Zola, Trollope, Balzac, Maupassant, Victor Hugo, Henry James spun aceeași poveste: ființele nu mai sunt la locul lor în mediul în care s-au născut, peste tot se amestecă averi, peste tot se ridică aventurieri neciopliți, escroci deghizați în gentilomi, Rastignaci în fustă. Două personaje, care în zilele noastre s-au multiplicat, ațâță verva scriitorilor: arivistul și parvenitul. Cel dintâi este în același timp ridicol și înduioșător: afișând cam prea ostentativ semnele exterioare ale reușitei, casă la țară, ambarcațiune, mașini, cere să fie confirmat pe traiectoria lui. Excesul în locul simplității, provocarea zgomotoasă în locul distincției, iată ce trădează plebeul avid să fie asimilat de lumea bună. Astăzi ca și ieri, *există cei care au bani și cei care sunt banii înșiși*: primii au făcut averi prin lovituri îndrăznețe, ceilalți sunt manierați și beneficiază de o educație venită după generații de relaxare materială. Cât despre parvenit, el este tocmai cel care nu a ajuns nicăieri, care rămâne în gol atâta vreme cât nu a convertit gramatica lui a avea cu aceea a lui a fi. În tentativa de ascensiune socială, multiplică defectele de gust, greșelile de exprimare, confuziile vestimentare. A ajunge bogat se învață: este nevoie uneori de zeci de ani pentru a fi integrat în „înalta societate“, pentru a înțelege obiceiurile elitei. Parvenitul are cont în bancă, dar nu și memorie dinastică, inteligență, codurile care ar trebui să-i însoțească poziția. Nu se încadrează în niciun grup și încearcă cu disperare să i se confirme rangul. În „lumea bună“ își dă-n petic, manifestă un gust pronunțat pentru împopoțonare și se trezește trimis înapoi la obscurele lui origini, precum sportivii miliardari care plimbă peste tot, prin saloanele „înaltei societăți“, ambianța de pe stadioane și din vestiare.

Ceea ce era specific, acum un veac, Europei și Americii de Nord, s-a extins de acum pe patru continente. Confuzia regulilor, multitudinea și lipsa de precizie a normelor de comportament dovedesc dificultatea pe care o au clasele dominante în a face diferența dintre bobul cel bun și neghină. În zilele noastre, odată cu globalizarea, această confuzie a atins apogeul. Milioane de indivizi care au reușit în viață, bat peste tot din picior din nerăbdarea de a fi recunoscuți, și în Asia, și în Africa, și în Rusia și în cele două Americi. Le este necesar să reinventeze, copiindu-le, politețea, amabilitatea, moralitatea, modul de adresare. Riscul e dublu: își pot trăda originea ori pot forța convențiile, având aerul aparenței de eleganță, așa cum servitorii se străduiesc să asimileze eticheta stăpânilor. Orice-ar spune și orice-ar face, tot le lipsește nonșalanța, relaxarea celor proveniți din familii nobile. Numai că fără acești plebei, nici vorbă de mobilitate socială, fără insidioasa corupere a codurilor, căreia i se dedau, nici vorbă de inovație. Vulgaritatea lor este una dintre căile pe care o apucă noutatea pentru a ieși la lumină. În neîndemânarea lor există o energie formidabilă. Pastișând manierele în vigoare, inventează, fără să știe chiar, o nouă civilizație. Acești uzurpatori sunt niște creatori. Și sunt prezenți pe toate continentele. *Cum să-ți umpli buzunarele într-o Asie mutantă?* se întreabă scriitorul pakistanez Mohsin Hamid, imitând cărțile de dezvoltare personală[13]. Geniul literaturii manifestă o extremă sensibilitate la nuanțele sociale, castele pe cale de dezvoltare, personajele interlope, aspirațiile pe cât de legitime, pe atât de ridicole.

Atâta vreme cât cetățenii păstrează speranța de a-și spori veniturile, fiindu-le când mai bine, când mai rău, scapă de dezamăgire. Ce mai contează că bogații se îmbogățesc — e normal ca aceia care riscă să fie mai bine plătiți —, din moment ce și celorlalți le merge mai bine? Când încrederea de acest tip scade, diferențele sociale devin de nesuportat, avantajele unora părând majorității privilegii abominabile. Vitalitatea unei

democrații se măsoară în numărul de persoane ieșite din sânul claselor de jos ori medii, care reușesc să-și augmenteze nivelul de trai în cursul vieții. Pe acest plan, Franței, victimă a „alegerii structurale a șomajului" (Jean Tirole), îi lipsește în mod special vitalitatea.

PYTHIA DIN OMAHA

În romanul *Banii* (1891), Zola aduce în scenă un personaj imbecil, dar extrem de bogat, un anume Amadieu, „un domn gras, cu fața roșie și bine rasă", care „dintr-o încăpățânare de brută norocoasă" și-a băgat toată averea în titluri miniere de undeva, din centrul Franței, acțiuni care se aflau la cel mai mic nivel cu putință. Descoperindu-se filoane reale și considerabile, a câștigat dintr-odată 15 milioane. „Iar operațiunea imbecilă care, altădată, l-ar fi trimis direct la pușcărie, l-a ridicat la nivelul celor mai înalte minți financiare." Toată lumea venea să-i ceară sfatul. Fiecărei întrebări îi răspundea cu o strâmbătură, așa încât solicitantului îi rămânea să-i interpreteze tăcerea. Aureolat de lovitura genială, insul atât de limitat alesese postura Pythiei: mormăielile și muțenia.

De parcă realitatea ar imita literatura, regăsim într-o oarecare măsură aceeași situație în mesele cu plată organizate de Glide Foundation, o asociație caritabilă a miliardarului Warren Buffett, ajuns la optzeci și cinci de ani, originar din Omaha (Nebraska)[14]. În 2014, o masă luată împreună cu celebrul investitor american a costat modesta sumă de 2,34 milioane

de dolari (la început, în 2000, era numai 25 000 de dolari). Diferența față de personajul lui Zola e importantă: Warren Buffett este un finanțist recunoscut, iar ponturile lui sunt de aur. A sta cu el la masă poate aduce averi, iar simpla sa prezență este garanția unei vieți mai bune. Nu cumva avem aici un element magic? Acum cincisprezece ani, *Wall Street Journal* relata că același portofoliu de acțiuni, administrat de un cabinet recunoscut de experți, pe de o parte, și asupra utilizării căruia redactorii publicației s-au decis jucând darts, pe de alta, a dat, după douăsprezece luni, aproape același randament.

Și-atunci la ce mai sunt buni analiștii financiari? La raționalizarea hazardului, la încărcarea acestuia cu o aparență logică. Mulți dintre ei nu pricep nimic din produsele derivate pe care le lansează pe piață, utilizând un limbaj confuz, bun pentru impresionarea nătărăilor. Modelele lor matematice seamănă cu chiromanția. Vezi întreprinzătorii, marii patroni care lasă deoparte rațiunea cât ține acel prânz extrem de costisitor și întotdeauna stupefiant. Economia nu poate fi despărțită de limbajul oracular: arta de a nu zice nici da, nici nu, de a nu preciza nimic, de a nu dezminți nimic, de a îneca fiecare propoziție într-un val salvator. Sfântul Augustin vedea cuvântul divin ca pe o alegorie obscură pe care nimeni nu se poate lăuda că o va explica. Oare comesenii lui Warren Buffett sunt obligați și ei să interpreteze clefăitul gazdei, zgomotul masticației lui, vacarmul restaurantului și clinchetul paharelor? Jos pălăria în fața unui asemenea talent. Cum să nu te gândești la cuvintele lui Alan Greenspan, fost director al Sistemului Federal de Rezerve al SUA, adresate jurnaliștilor la începutul secolului nostru:

„Dacă înțelegeți ce v-am spus, înseamnă că nu m-am exprimat cum trebuie“[15].

Bogăția e plurivalentă

Bogăția este o aventură în doi timpi: mai întâi câștigă, apoi se justifică. A o condamna în numele purității ori a ascetismului nu este de-ajuns. Nu înseamnă doar a te bucura de un privilegiu, căci este și prilej de responsabilitate. Clasele conducătoare, zicea Hegel, trebuie să realizeze triumful rațiunii prin intermediul țelurilor specifice[16]. Elitele „contingente și revocabile“ sunt agenții unor scopuri care le depășesc și pe care le întrevăd doar confuz. Dacă istoria este „un cimitir al aristocrațiilor“ (Pareto), aceasta se întâmplă fiindcă mulți au murit din încăpățânare și s-au purtat cu un banal egoism, fără a lua în considerare alte interese decât cele ale lor. Puterea dăruită de bani ar trebui să fie înțeleasă ca datorie, după cum o știau grecii din antichitate, datorie combinată cu grijă, bunăvoință și dreptate. Doar cu acest preț se poate instaura o lume a tuturor.

Este important, așadar, să fie menținut cuvântul prosperitate la „plural“ și să nu fie legat numai de venituri. Trebuie întreținută clipă de clipă concurența artelor de a trăi într-un mod dezirabil și puse în cauză obiceiurile dominante în uniformitatea lor. Poți fi un rege vagabond, fericit că ai puțin, bucurându-te din plin de tot, și un milionar găunos, lipsit de esențial. Bogăție înseamnă cucerirea tuturor semnificațiilor posibile, spirituală, materială, financiară, estetică, naturală, valori care nu încetează să se confrunte. Întrucât aceste obiecte de preț, tablouri ale maeștrilor,

mașini scumpe, mobilier valoros, cai de curse, iahturi, școli de elită rămân de neatins, noile generații dispun de o putere redutabilă: le demodează și îndreptă în alte direcții dorința colectivă. Nu are rost să devii rival în competiția luxului, fiind în pericol să accepți marfă de proastă calitate, trebuie să deviezi. Așa a fost miracolul suprarealismului, așa s-au inventat, în anii 1960, noi apetituri colective care au orientat sufletele și trupurile către alte motive, inedite, de a te emoționa. A crea alte rarități, libertatea iubirii, timpul liber petrecut studiind, comerțul cu idei și cunoștințe, mersul pe jos, bucuria în fața operelor majore al spiritualității, sensul transfigurării cotidiene, iată marea artă (Aceasta a fost opțiunea aleasă de Rousseau în *Visările unui hoinar singuratic*. Dușmanul luxului aristocratic a definit parțial luxul vremii noastre, bucuria adusă de lucrurile fundamentale.) Exact invers decât credoul dominant, insurecțiile estetice au îndreptat privirile către surse inedite de opulență: regăsirea farmecului contemplației, natura, poezia străzilor, rafinamentul lucrului mărunt. Trebuie să ne dăm la o parte vălul de pe ochi, să vedem ceea ce alții nu văd, să descoperim somptuosul sub cele deja știute, minunăția sub banalitate.

În realitate, nu trăim decât pentru superfluu: simpla satisfacere a necesității, plata transportului, grija pentru hrană și locuință sunt un blestem. În timpul marii depresiuni economice, scriu istoricii americani, unele dintre cele mai modeste familii preferau să înlocuiască alimentele de bază cu brânză și țigări, iar o newyorkeză a ajuns aproape să moară de foame pentru ca să-și poată face un permanent și să-și vopsească părul cu hena, din banii de ajutor social[17]. Atitudine aberantă? Fără îndoială, dar și dovadă că omenescul stă întotdeauna în lipsa de măsură, nu doar în simpla supraviețuire.

Să moralizăm capitalismul?

Bogăția are două sensuri: este un privilegiu rezervat câtorva sau o promisiune adresată tuturor. „Numai capitaliștii pot ucide capitalismul", a spus pe bună dreptate Felix Rohatyn, vechi bancher care a evitat ruina orașului New York prin anii 1970. Să adăugăm că numai capitaliștii avizați îl pot salva. Ce nu a reușit să realizeze comunismul s-ar putea s-o facă inconsecvența unora: distrugerea economiei de piață din interior, economie care, scriam în 1990, riscă să moară în urma propriei victorii asupra sistemului sovietic, încetând să mai fie amenințată de un dușman implacabil[18]. Niciodată capitalismul nu se va reduce la o apologie a extorsiunii. Chiar fiind „tâlharul" care nu inventează nimic, nici piața, nici consumul și, mai ales, nici ierarhiile, primind totul de-a gata[19], este în primul rând acea formidabilă mașinărie de generat bogăție, salutată de Marx, care ținea s-o abolească extinzând-o la scara întregii lumi. Îi mai rămân de pus în practică toate posibilitățile pe care le poartă în sine: noțiunea de profit licit, rod al muncii și al inițiativei, promisiune făcută celor de rând de a „scăpa de la parterul vieții"[20]. Numai că a ajuns la o fază degenerativă în care triumfă finanțele rupte de orice bogăție economică, puse în serviciul unei „plutocrații de pradă"[21].

Ne-am revenit din iluziile depășirii sistemului capitalist care trăiește din anunțurile propriei morți, ce nu mai sosește niciodată. Nici cea mai recentă criză, cea din anul 2008, nu a reușit să-l doboare. Provocarea este de a pune puterea acestui dispozitiv amoral în slujba binelui public. Cel mai bun stat, spunea Kant, este acela care obligă oamenii, considerați de la bun început ca egoiști și dușmănoși, să coopereze în vederea intereselor lor reciproce[22]. Capitalismul și comunismul erau ca doi frați

gemeni care se ajutau unul pe altul și se sfidau, în același timp, dorind amândoi să se elimine. Unul dintre ei a murit de foame, celălalt are nevoie de un nou adversar ori, în lipsă, de un tutore care să-l corecteze. Cel din urmă își datorează supraviețuirea atât dușmanilor câr și adepților și își extrage dinamismul din faptul că este constant atacat și, deci, obligat să se reformeze.

După revoluția financiară a anilor 1980 și criza din 2008, trăim renașterea lui haotică. Reevaluarea rolului statului providențial, a sectorului public și privat, separarea băncilor pentru depozite de cele pentru investiții, urmărirea la scară globală a fraudei fiscale, mecanismele de supraveghere a bursei, eliminarea progresivă a paradisurilor fiscale, proiectele de limitare a salariilor excesive, ținerea sub control a bonusurilor și a sumelor compensatorii la încheierea unui contract, amenzile enorme impuse instituțiilor bancare care trișează, acestea sunt numai câteva dintre măsurile propuse în plină confuzie și printre strigăte ba de protest, ba de entuziasm. O imensă operațiune de corecție este în curs în economia mondială și nu este sigur că va fi de-ajuns[23]. Aceleași bănci care au vândut, pentru miliarde de dolari, acțiuni neperformante contribuabililor americani, au acceptat, fără rușine, să fie readuse la suprafață tot de aceștia. Sigur că se pot da legi restrictive, se pot pedepsi contravenienții, care pot fi aruncați în închisori, pot crește impozitele pentru cei bogați, dar, fără îndoială și mai ales, este necesară o revoluție morală la care, deocamdată, nu s-a ajuns. Neavând rival, economia de piață trebuie să-și inventeze singură mecanismele de reglare. Să reinventăm o nouă utilizare a banilor, să-i civilizăm tot atât cât ne civilizează și ei, fără a le pierde energia de circulație, să-i împărțim după merit și loialitate, acestea sunt provocările cu care ne confruntăm acum.

În cazul în care capitalismul va distruge condițiile aderării noastre la logica lui, promițând o bunăstare și o libertate care nu mai sosesc, va pierde clasele care l-au adus la putere. E nevoie să-l criticăm în numele promisiunilor pe care ni le face și nu și le

ține, decât să-l vedem alunecând într-o ideologie a jafului. Are nevoie de o cămașă de forță, de un jandarm spiritual care să-l așeze pe direcție, să-l pună în serviciul binelui comun. *Este deci posibil ca unul dintre remediile crizei actuale să fie întoarcerea, vrem nu vrem, la un anume ascetism originar:* să regăsim cultul lucrului bine făcut, al investițiilor productive, la atracția câștigului conținut între limitele unui proiect colectiv. Nu e nevoie să revenim la hainele negre de *clergyman*, nici la puritanismul victorian al moravurilor. Cuceririle emancipării trupului și dorinței sunt ireversibile, cel puțin pentru națiunile civilizate. Însă un anumit respect pentru efort, pentru moderație, pentru loialitate poate că ar fi necesar împotriva economiei de cazinou și a orgiei cheltuielilor. Cei doi mastodonți care sunt India și China au trecut de douăzeci de ani încoace, în marș forțat, la o enormă generare de bogăție: de acum, miza este să aflăm cum o vor redistribui aceste două națiuni. Puterea publică trebuie să apere accesul tuturor pe piață, la credite, să normeze activitățile bancare, să aibă grijă de bani ca bun public (Aglietta și Orléan)[24], la fel de vital pentru populație ca accesul la îngrijirile medicale. A-i ajuta pe cei mai defavorizați înseamnă a le deschide ușile instituțiilor financiare, a le oferi rețele eficiente care să le permită să scape din ghearele cămătarilor[25].

Comunismul s-a scufundat în ticăloșia cunoscută, însă motivele apariției lui, nedreptățile pe care le denunța nu au dispărut. De unde și nostalgia pe care o suscită în țările fostului bloc sovietic întrucât, în lipsă de libertate, aducea cel puțin siguranță. Vremea capitalismului liber consimțit este mai puțin decât oricând cea a unui capitalism satisfăcător. Pe măsură ce se extinde, va trebui să ne obișnuim cu acțiuni subversive, cu atât mai dure cu cât e vorba doar de o mai bună împărțire a prăjiturii. Va fi atacat nu fiindcă este rău, ci fiindcă este singur în cursă, iar speranța unui înlocuitor nu mai există.

VALOARE SAU PREȚ?

Se spune că banii ar profana și cele mai sfinte lucruri, oricare le-ar fi calitatea, amestecând prețul cu valoarea. Însă valoarea are mai multe înțelesuri — moral, religios, economic —, pe când prețul nu are decât unul singur. Prin urmare, este absurd să le pui în opoziție ca pe noțiunile de adevăr și de fals. Prețul este modalitatea contingentă a valorii de a ni se arăta. De exemplu, prețul vieții scade cu vârsta, întrucât este centrat pe resursele de viitor ale unei persoane, până la decesul previzibil al acesteia[26]. Un bebeluș valorează infinit mai mult decât un sexagenar și un american mai mult decât un african ori un asiatic. Este o diferență între sentimentul subiectiv al propriei existențe și evaluarea economică pe care mi-o face societatea. Faptul că sunt un capital în constantă depreciere, pe măsură ce îmbătrânesc, nu scade cu nimic dragostea pe care o port acestei existențe, cu atât mai scumpă cu cât se scurtează. În aceeași clipă în care ne indignăm că piața fixează valoarea statistică a vieții omenești, ne indignăm și că sunt prea mici sumele acordate celor asigurați, în caz de accident sau de pierdere a unui apropiat. Indemnizațiile nu sunt niciodată suficient de mari, chiar dacă strigăm sus și tare că nici milioanele nu ne-ar mai putea aduce înapoi ființa dragă. Banii sunt echivalentul simbolic al celui dispărut, o persoană-fantomă cuantificând o absență. Cum banii nu pot învia morții, cel puțin să ajute supraviețuitorii s-o ducă mai bine.

Fiecare își sfătuiește copiii sau partenerul de viață ca, în caz de deces, dincolo de durerea resimțită, să

solicite maximul posibil de la companiile de asigurări. Acceptăm deci să fim instrumentalizați, reduși la un simplu calcul. A te gândi la prețul vieții înseamnă să te gândești la moarte și, prin urmare, la cei ce-ți vor supraviețui. „De ce să continui să trăiești din moment ce noi te putem îngropa pentru numai o sută de dolari?“, spunea o reclamă americană din anii 1920, subînțelegând că voința de a trăi are un cost al ei de asumat psihic, pe când sinuciderea încheie conturile și ne scapă de orice griji (Roger-Pol Droit)[27].

Cât despre gratuități, avem cel puțin două. Una este o strategie de atragere. Se simulează că vi se acordă ceva pentru o nimica toată, lucru care mai apoi vă va costa foarte mult. „Dacă este gratuit, înseamnă că tu ești, de fapt, produsul“, cum zice sloganul. Platforme digitale, site-urile muzicale sunt accesibile fără plată întrucât adresa ta va fi utilizată ulterior drept monedă de schimb și te va transforma în centru al țintei. Nu se mai vinde un produs unui client, ci un client unui comunicator. Aceasta este și strategia dealerului sau a comerciantului care îți cedează eșantionul pe care, mai apoi, ți-l va mai vinde o dată, când s-a format obișnuința. Darul te metamorfozează în potențial cumpărător. Cealaltă gratuitate este o alegere politică: educația, transportul public, spitalele, tot atâtea servicii care au un preț precis, suportat de colectivitate. Gratuitatea este întotdeauna finanțată. Altfel, ce e gratuit își pierde rapid valoarea: autobuze și metrouri neglijate, vandalizate, un sistem de sănătate care deresponsabilizează bolnavul, făcând din el un consumator insuportabil, care crede că totul i se cuvine.

Speculația este denunțată ca origine a tuturor relelor, dar nu este decât îngroșarea unui eveniment,

unei idei, unei reputații umflate excesiv, care crapă dintr-odată ca un balon. Avem în fiecare clipă a vieții bule speculative, inclusiv în dragoste. Amanții se amăgesc pe ei înșiși, înainte de a cădea înapoi, în proza cotidianului. Fenomen teribil al demonetizării: dintr-odată, o poziție publică sau un om politic își pierd greutatea, ca un trup golit de sânge. Nu mai stă nimeni să-i respingă, pur și simplu sunt ignorați. Existența este un război continuu al valorilor. Reevaluăm în permanență ființele, lucrurile, operele, diminuând valoarea altora. Unele rezistă peste veacuri, altele se scufundă și, poate, într-o bună zi vor fi readuse la suprafață de urmașii noștri. Modernitatea este experiența răvășitoare a valorilor care fluctuează, urcând ori coborând. Japonezii au denumit *wabi-sabi* fenomenul prin care un obiect stricat, un vas ciobit, de pildă, capătă frumusețea melancolică a lucrului uzat. Ceea ce pierde ca valoare de piață, câștigă prin încărcare sentimentală.

A dispărut valoarea, zic nostalgicii. Numai că s-a pierdut dintotdeauna și nu a existat altfel decât ca absență, sub forma unei idei de reglare ce trebuie apărată de fiecare generație. Este ceea ce trebuie să se întâmple, nu ceva ce e dat. Mai mult, cupiditatea sau corupția care ne ucid valorile cele mai dragi — libertatea, rezistența, spiritul critic —, înseamnă lașitate și spirit de capitulare. Când un apropiat este în pericol, când patria este invadată, când familia este amenințată se intră într-o altă ordine a lucrurilor, cea a transcendenței, a sacrificiului. Ceea ce ne e mai drag decât orice altceva pe lume este neprețuit, ceva pentru care suntem gata să murim.

Capitolul 10

Mâna care ia, mâna care dă

„Mirabeau e în stare de orice pentru bani, chiar și de o faptă bună."

RIVAROL

Pe 15 noiembrie 2009, site-ul online Mailorama, vrând să dea o lovitură de marketing, a anunțat că urma să împartă 40 000 de euro, în bancnote mici, la baza turnului Eiffel. În fața afluxului de persoane, aproape 7000, organizatorii s-au speriat și au anulat operațiunea, promițând că vor vărsa întreaga sumă în contul organizației de luptă împotriva sărăciei SPF (*Secours Populaire Français*). Mulțimea, venită în majoritate de la marginea Parisului, a luat foc, s-a încăierat cu poliția, a cotonogit un fotograf și s-a apucat să vandalizeze respectivul cartier elegant al capitalei. Nimic nu ilustrează mai bine valoarea inflamabilă a unui cadou decât această poveste în care inconștiența e mână-n mână cu provocarea. Să anunți că dai bani „gratuiți" și să retragi declarația e ca și cum ai lua o cantitate zdravănă de hrană din fața unor guri înfometate. Gândul te duce la acele sărbători de dinainte de Revoluția Franceză când, cu ocazia unei nașteri, a unei încoronări, a unei căsătorii princiare, se aruncau populației pumni de scuzi, de ludovici de aur și resturi de la masă, curcani, cârnați, pâine,

brioșe, pentru a auzi cum strigă sărăcimea: „Trăiască Regele!“ și pentru a-i asigura pe cei de sus de supunerea poporului[1].

Cheta și pomana

În lumea catolică, cheta din timpul slujbei e un moment special: fiecare își pipăie buzunarele, atent să-și facă datoria, conștient că ocolirea ei ar fi o dovadă de meschinărie. Specific ritualului e că nu sunt solicitate decât sume mici. Există două feluri de coșuri pentru recoltarea mărunțișului: deschise și pe jumătate închise. În primul caz, monedele cad cu clinchet și se pierd în grămadă, într-un amestec de culori și de mărimi. Cel care face cheta scutură cutia cum o fac cerșetorii, pentru a-i reaminti fiecărui membru al parohiei obligațiile pe care le are. Ne putem închipui paracliserul sau copiii din cor numărând mai apoi, bănuț cu bănuț, întristați de subțirimea recoltei. Celălalt coș, mai elegant, e scos numai la ocazii precum căsătorii, înmormântări, prima comuniune. Frumos împodobit, îmbrăcat în alb, are funcția de a opri în el o secundă bancnotele, prizoniere ale țesăturii, dovedind generozitatea donatorului, dând naștere unei discrete rivalități între credincioșii care nu au cum să pună mai puțin decât vecinii. Darnicul va putea fi mândru de importanța contribuției sale, iar zgârcitul va fi fericit că o va putea strecura pe a sa între teancurile multicolore. Suma totală e ascunsă privirilor, disimulată pudic între cutele țesăturii, așa că nimeni nu poate ghici la cât se ridică recolta zilei.

Totul se schimbă când intervine palma întinsă a cerșetorului. Cerșetoria din marile orașe e un soi de taxă cotidiană

prelevată din bunătatea sufletelor noastre, dar și o piață împărțită între rețele care ocupă cu forța diverse locuri și trotuare (în care scop, de exemplu, romii din Europa Centrală dau dovadă, la Paris, de un remarcabil simț organizatoric). Postați la colțul străzilor, la baza blocurilor, umblând la întâmplare prin garniturile de metrou, cei fără adăpost își îngână cu regularitate litania. Își cer iertare că ne deranjează și fac apel la sufletul nostru bun. Și dac-ar fi doar unul! Dar o întreagă cohortă de cerșetori îl urmează pe cel dintâi, nu mai puțin demni de atenție. Fiecare trebuie să devină micul antreprenor al propriei mizerii, să înduplece sufletul cu predici concise, recitate între două stații de metrou ori pe terasele cafenelelor. Trebuie să trezești atenția fără a plictisi, fără a forța efectele: o relaxare excesivă face tot atâta rău cât o dramatizare extremă. Există un cabotinism al sărăciei, din moment ce individul lipsit de bani e nevoit să joace rolul pentru a supraviețui. Să fim oare sensibili la elocvența mizeriei?

Iată-ne așadar abordați, de mai multe ori pe zi, de tot soiul de personaje al căror spectacol ne copleșește. De ce să-i dai acestuia și nu celuilalt, la fel de bătut de soartă? Unii ne scârbesc, alții ne impresionează — o intonație, o arătare scheletică neliniștitoare. Poți rezista unui zdrențăros duhnitor sau scandalagiu, dar nu și unor dureri de nepătruns. Privirile acestea ne fulgeră, ne întreabă: tu ce faci pentru noi? Cum poți să-ți vezi de ale tale când noi murim lângă tine?

Începem prin a fi indignați de sistemul social care permite o asemenea decădere. Păi, ce face statul ăsta? Sfârșim prin a strecura obolul, conștienți de caracterul derizoriu al gestului. Ar trebui mai mult de un euro pentru a-i salva pe acești necăjiți. Și nu dăm doar pentru a-și cumpăra un sendviș, o cafea, ci pentru a conjura soarta nefavorabilă. Într-o zi s-ar putea să ajungem și noi la fel ca ei, de cealaltă parte a baricadei, dacă soarta se va întoarce împotriva noastră. În palma cerșetorului strecurăm mărunțiș cu rol de îmbunat zeii, ca să nu dea ghinionul peste

noi. Prin caritate este cumpărată și Providența, în sensul în care Sfântul Augustin spunea că pomana este un plasament îndreptat de cei bogați către ceruri, consolându-se pentru respectiva pierdere ușoară cu imensele beneficii scontate[2].

Spre rușinea noastră, ni se mai întâmplă să dorim să fie alungați odată toți calicii aceștia de pe străzi, ca în vremea Renașterii, când au fost recenzați cei care nu aveau statutul de vasal, erau lipsiți de un acoperiș deasupra capului și, prin urmare, potențial periculoși, pentru a-i închide sau obliga să muncească sub amenințarea celor mai amarnice pedepse, marcarea cu fierul înroșit în foc, mutilarea, biciuirea[3]. A fost o vreme în care sărăcia era ceva exotic, un blestem din țările îndepărtate ori din secolele trecute. Iat-o revenind pe străzile și în cartierele noastre, ca efect al crizei sau imigrației. Până la urmă, între acei excluși și noi nu este o prăpastie chiar atât de mare, dar exact această proximitate ne înspăimântă. Generozitatea ne este supusă unui regim sporadic, discreționar și capricios. Rafalelor de emoție le succed perioade de asprime. Ne comportăm ca după un fel de partitură psihologică, trecem printre acești defavorizați fără a-i vedea, până în momentul în care simțim cum ni se sfâșie inima în fața unei ruine omenești întinse pe asfalt. Nu scria oare rabinul Israel Salanter (1810–1883): „Nevoile materiale ale celorlalți sunt nevoile mele spirituale“? Avem un acoperiș deasupra capului, avem o profesie, pe când acești nefericiți dorm în stradă. Cu o sumă modestă, putem domoli un necaz. Dar orice am face, tot nu va fi vreodată îndeajuns. Întrucât caritatea e sucită: lucrează mecanic, putând degrada și donatorul și beneficiarul. Nu ne sfătuia filosoful Jacques Ellul să împărțim banii pentru a-i profana mai eficient, pentru a săvârși astfel un „atentat împotriva Satanei“[4]? Așa ceva ține de disprețul narcisist, nu de compasiune. Cea mai teribilă jignire care ni s-ar putea întâmpla ar fi ca un cerșetor să ne mulțumească înflăcărat pentru că nu i-am dat nimic. Politețe la limita insultei. Ne-ar asasina sub aparența cordialității.

Bacșișul și ofranda

„Păstrează restul“: mărunțișul sau bancnotele lăsate la vedere pe masa unui restaurant, date unui șofer de taxi sau unui comisionar însemnă că promptitudinea chelnerului, amabilitatea șoferului merită o recompensă dincolo de costul oficial. Este un semn de respect de la om la om, perfect legitim, dincolo de preocuparea comercială. Este cazul chelnerilor din Satele Unite, debordând de solicitudine de cum te văd intrat în local, întrucât bacșișul constituie cea mai mare parte a salariului lor, altfel ridicol. În numeroase țări, nota de plată de la restaurant sosește într-o casetă sau într-o mică mapă din piele neagră, ca o veste funestă: e „întristarea“ căreia îi trebuie atenuat șocul și garantată discreția. Unele meserii, precum plasatoarea de teatru, de exemplu, nu trăiesc decât din atențiile spectatorilor, care își pierd astfel caracterul facultativ, pentru a se adăuga prețului biletului. A nu-i da nimic ar fi o intolerabilă bădărănie.

Și în acest caz, ca și în altele, există riscul de a-i strivi pe ceilalți prin amploarea sumelor cheltuite, de pildă să arunci nechibzuit bani întregului personal al hotelului, de la cameriste la portar, pentru a le lăsa o amintire frumoasă. Sau exemplul acelui client misterios din San Francisco, din 2014, care lăsa pe tejghelele barurilor între 500 și 2 000 de dolari, fie că mâncase, fie că băuse o bere. Putem vedea în asta un act necugetat, dorința de a te face plăcut de ceilalți sau un gest injurios la adresa altor consumatori. Să amintim și de toanele doamnei Bettencourt, moștenitoarea companiei L'Oréal, care își împărțea dobânzile obținute prin capitalizarea altor dobânzi, estimate la un milion de euro pe zi, celui de care se întâmpla să-i placă. Așa a ajuns să-i dea un milion șoferului pentru a-i plimba câinele după ce ea

va muri, sau 500 000 de euro unei domnișoare de nouăsprezece ani care i se părea simpatică. Mai mult, conform Ministerului public, i-a dat un miliard de euro lui François-Marie Banier, care o distra, și apoi încă cinci milioane adaos la pensie lui Patrice de Maistre, cel care îi administra averea și care oricum câștiga două milioane de euro pe an. Dincolo de reprobarea morală față de un asemenea comportament, în numele a ce să-l penalizezi? După cum explică și site-ul web al Fundației Gates: „Celor cărora li s-a dat mult, mult le va fi cerut."

Altfel spus: a te îmbogăți înseamnă a te îndatora față de cei care au mai puțin. Generozitatea nu e nevinovată, întrucât creează o relație de dependență, vasalizând beneficiarii (în germană, *Gift* are o dublă accepțiune: dar și otravă). Poeții, dramaturgii, fabuliștii, muzicienii, pictorii cărora li se oferea o rentă din partea regelui și a Curții în Franța acelei perioade, nu erau chiar cu totul stăpâni pe inspirația ori pe pana lor. Abia inventarea drepturilor de autor (în Anglia odată cu apariția copyrightului, în secolul al XVII-lea, în Franța prin Beaumarchais, în 1777), apariția pieței de profil și a opiniei publice au permis artiștilor să trăiască din munca lor, fără a mai da socoteală protectorilor. Darul înseamnă dominare atunci când consacră o reciprocitate imposibilă: cum și ce să dai înapoi celui ori celei care te-a acoperit de aur fiindcă i-a plăcut de fața ta? Orbire și supunere: iată efectul cadoului prea somptuos.

Din această perspectivă, Crăciunul este în același timp apogeul orgiei mercantile și o liturghie anxiogenă de confirmare a relațiilor interpersonale. Sărbătoarea poate suda ori distruge familiile. Dincolo de feeria de panglici și ambalaje multicolore, de strigăte de bucurie ușor forțate, se desfășoară o dramaturgie subtilă. Unii nu se grăbesc să deschidă cadourile, conștienți că acestea în sine prin epifania, prin motivele lor, devin o tulburătoare promisiune. Plaja e vastă între prezentul meschin ce îți indică prea puțina importanță, și prezentul minunat ce

aneantizează prin mărinimie. Ce poți spune despre cei care-și vând online darurile primite sau despre cei care-ți oferă ceea ce tu le-ai dat cu câteva luni mai înainte? Sau despre cei care abia mulțumesc din vârful buzelor, considerând darul o obligație? Ne-am putea hotărî să nu mai sărbătorim Crăciunul ori aniversările decât pentru copii, pentru a scăpa astfel de bătaia de cap a cumpărăturilor, de labirintul susceptibilităților. Oboseala provocată de primirea ori distribuirea darurilor, de urmarea în detaliu a ritualurilor vieții sociale, nasc visul unei suspendări a schimburilor, pentru o vreme. Numai că o astfel de reținere are gustul înfrângerii. A trăi în societate înseamnă a fi strâns în chingile darurilor și reciprocelor lor, lucru deloc ușor. Unele cadouri ne încurcă prin inutilitatea lor, intrându-ne în casă ca niște oaspeți nepotriviți care ne complică viața. Pentru altele, ne trebuie luni de zile pentru a le găsi locul, dar imediat mai apoi se dovedesc indispensabile. Cine-mi acordă o favoare nemotivată îmi trezește neîncrederea. Ce să ascundă acel gest frumos?

A dărui ar trebui să se învețe tot așa cum se învață arta de a sta la masă ori cea a politeții. Cadoul nu are nimic de-a face cu prețul, ci ține în întregime de intenția și de farmecul gestului. Oricât de neînsemnat ar fi, este emisarul persoanei care ni l-a dat, păstrându-i amprenta. Există oameni dăruiți cu talentul de a cheltui cu bună știință, care pot umbla prin magazine, prin buticuri pentru a da de obiectul care să placă unei anume persoane, dând dovadă de delicatețe și de rafinament. Nu toate cadourile au aceeași valoare, unele reprezintă o simplă formalitate, altele, mai împovărătoare, te solicită complet, fiind rezervate apropiaților. Darul potrivit este un factor de intensificare, încălzind relațiile pândite de rutină. De unde și angoasa de a dărui lucruri prea personale unor necunoscuți și prea impersonale intimilor care s-ar putea simți ofensați.

Formă perversă de generozitate: a-i aminti constant celuilalt binele pe care i l-ai făcut, spre a-l menține în starea de debitor.

Cu toate acestea, nimic nu se uită mai ușor decât gesturile de bunăvoință: o invitație la cină, o vacanță, un serviciu sunt lucruri pe care memoria le șterge. Amintirea le trece în inventarul impresiilor neplăcute de genul datoriilor, putându-le preschimba în ranchiună. Înțelept este să știm să facem prietenilor cadouri cu talent, mulțumindu-le că ni le acceptă. Politica binefacerii ar trebui să fie pe cât de radicală, pe atât de simplă: nu se așteaptă nimic în schimbul unui gest generos. Cea mai bună recompensă oferită pentru un dar este darul însuși, plăcerea de a-l oferi.

Damnarea abundenței

Orice corsar al finanțelor, al industriei, orice naș mafiot sau boss din același mediu visează ca într-o zi să ajungă om bun. Mâna care ia vrea totodată să ajungă și mâna care dă. Vine o vreme, cum bine observa magnatul american al oțelului, Andrew Carnegie (1835–1919), când averea imensă devine blestem, infirmitate, dacă nu este pusă în serviciul celorlalți: „E aproape ziua în care omul care moare fără a lăsa în urma lui milioanele disponibile va dispărea fără lacrimi, fără onoare, fără elogii (...) cel ce moare bogat, moare-n dizgrație."[5] Fraza e teribilă și ar putea fi contrasemnată de orice socialist revoluționar. Dacă nu trebuie lăsat nimic moștenitorilor, sau cel mult un minim, dacă statul trebuie să taxeze proprietatea cu aproape 100%, aceasta se întâmplă întrucât bogăția, conform lui Carnegie, este un produs colectiv care numai din întâmplare se află doar în mâinile unui grup restrâns. Aceștia nu sunt decât administratori abili, nu proprietari și trebuie să înapoieze bogăția adevăraților titulari.

Trebuie să returnezi societății ceea ce ți-a permis să câștigi[6], să restitui surplusul celor în drept, cu excepția bețivilor și a leneșilor[7]. Caritatea este o investiție, nu pomană. „Omul bogat devine astfel simplul mandatar al fraților săi mai săraci, punându-și în serviciul lor înțelepciunea superioară, experiența și capacitatea de a administra mai bine decât ar fi făcut-o ori ar fi putut-o face aceștia“[8]. Nici nu se pune problema de a asista incapabilii, trebuie ajutați cei care vor să se ajute pe ei înșiși[9].

În numele acestui ideal, patronul are dreptul să reducă salariile angajaților, să le impună ritmuri infernale pentru îmbunătățirea profitului firmei. Cam aparte modalitatea de a returna avantajul bogăției. Adept al unei generozități implacabile, Andrew Carnegie propovăduiește un soi de comunism privativ în folosul celor mai buni, un bolșevism al elitei în serviciul defavorizaților. Greutățile actuale ale salariaților vor fi recompensate de fericirea generațiilor viitoare. Carnegie își deplânge momentele de slăbiciune și își dorește și mai mulți bani, pentru a-i putea distribui mai eficient în domeniile pe care le consideră indispensabile (alături de biblioteci, fundații, diferite institute pe care le-a creat, a dăruit și aproape 8 000 de orgi unor biserici din Satele Unite și din alte părți ale lumii, semn al unei motivații personale)[10]. Faptul de a ști că mai târziu vei face binele îți permite să presezi muncitorul acum. Filantropia înseamnă continuarea afacerilor prin alte mijloace.

Suntem la antipodul unui alt personaj al lui Émile Zola, prințesa Oviedo, văduva unui escroc, care a vrut să răscumpere banii făcuți prin fraudă de soțul ei folosindu-i pentru cei săraci, consumându-și astfel toate bunurile până la ultimul sfanț. La Neuilly și-a ridicat „Opera muncii“, un adevărat palat pentru orfani, în care fastul însemna concurența dintre marmură și soiuri prețioase de lemn. Ținea să culce sărmanii în mătase, să le ofere feluri princiare de mâncare, să le dăruiască „bucurii triumfătoare“[11]. Și deși era furată ca-n codru de antreprenori, furnizori

și valeți, nu urmărea altceva decât să spele tâlhăriile financiare ale defunctului soț. Dorea să fie regina pomenii până la ultimele urme ale mizeriei, până când banii vor fi „băuți de sărăcie, ca o apă otrăvită care trebuie să dispară“[12]. În asta constă și ambiguitatea planului său: nu face binele din dragoste pentru săraci, ci din ura purtată răufăcătorilor: „Izvorul blestemat va seca, altă misiune nu-și asumase“[13].

Este cunoscut avertismentul lui Frederick T. Gates, pastorul baptist recrutat de fondatorul Standard Oil, John D. Rockefeller, la sfârșitul secolului al XIX-lea, pentru a-l sfătui în legătură cu acțiunile caritabile: „Averea dumneavoastră se rostogolește, se rostogolește ca o avalanșă. Trebuie s-o împărțiți mai repede decât este ea în stare să crească. Altfel, vă va strivi și pe dumneavoastră, și pe copiii dumneavoastră și pe copiii copiilor dumneavoastră“[14]. Temă veche prezentă încă din vremea romanilor, care practicau față de plebei „evergetismul“, generozitatea sub formă de pâine și circ, pentru a menține coeziunea socială: patricienii, senatorii, decurionii, magistrații ofereau poporului serbări somptuoase, lupte între soldați și între gladiatori, festinuri, dar și temple, apeducte, amfiteatre[15]. O competiție feroce opunea donatori avizi să se dovedească mai măreți decât vecinii lor, cu supralicitări de ofrande dublate de clientelism. Risipa menținea pacea civilă, sporind prestigiul fiecăruia.

Se mai întâmplă și ca averea să fie percepută ca o nenorocire: astfel, tatăl lui Sören Kierkegaard, cioban sărac din zona daneză a Iutlandei, de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, îl blestema pe la doisprezece ani pe Dumnezeu pentru soarta crudă. La scurtă vreme, a fost chemat la Copenhaga de către un unchi care făcea negustorie cu tricotaje și care l-a luat ucenic. Împotriva oricărei așteptări, acesta a fost startul unei averi sclipitoare și rapid constituite, care i-a permis să se retragă din afaceri la patruzeci de ani. Numai că, vinovat fiind de a se fi revoltat cândva împotriva Creatorului lui, de a fi „păcătuit împotriva speranței“, și-a văzut

succesul ca pe o formă subtilă de damnare, o agravare a păcatului[16]. Dumnezeu îl pedepsise dăruindu-i tot ce era mai bun. Așa că i-a vorbit despre respectiva vinovăție fiului lui, care a devenit filosoful păcatului și al angoasei. Mai aproape de zilele noastre, Zell Kravinsky, magnat al imobiliarelor americane, care a început cu doar o mie de dolari, și-a cedat aproape toate bunurile unor organisme de cercetare medicală și și-a donat un rinichi unui afro-american sărac. Într-un interviu a declarat că și-ar dona și al doilea rinichi dacă așa ar putea salva o viață. Extremism moral vecin cu jertfa: luați-mi tot ce am, chiar dacă asta m-ar ucide. O reușită formidabilă este expusă tocmai pentru a o dezintegra mai bine, fiind astfel parcursă traiectoria mondenă de la îmbogățire la renunțare.

Există așadar oameni care trăiesc nenorocirea de a fi reușit prea bine în viață și pentru care lucrurile plăcute se strâng unele după altele ca tot atâtea calamități. Avantajul economic se preschimbă în nefericire metafizică. În așa fel încât orașele cele mai bogate ale Secolului de aur al Țărilor de Jos au coabitat multă vreme cu un cler ostil banilor: bizară coexistență a Vițelului de aur cu dezaprobarea lui oficială. În 1581, de pildă, o ordonanță interzicea împărtășania bancherilor, asimilați cu șarlatanii, jonglerii, acrobații și patronii de bordeluri[17]. Reflex puritan ca pe vremuri sau al unui risc mai rău decât penuria: ghiftuirea? „Pe oameni“, scria Machiavelli, „îi deprimă sărăcia și îi scârbește bunăstarea.“ Teribilă perspectivă: dorința sucombând în fața melancoliei prea-plinului. Cornul abundenței poate ajunge amenințare cu îmbuibarea, pericol de sufocare. Există deci în bani ceva care distruge banii. De unde și nevoia de a-i apăra chiar împotriva lor. Cum am putea altfel pricepe tentația bancrutei pentru anumiți traderi? Mai bine e să distrugi totul, pentru a o putea lua mai bine de la capăt, chiar dacă pentru asta tragi după tine în dezastru milioane de oameni. Ființa omenească poate fi artizanul propriei ruine atât prin reușită, cât și prin catastrofă. *Bogăția menește sau mâhnește.*

Bunătatea ca bravură

Banilor de demult le plăceau umbra, celor de acum le place lumina, mai ales pentru a-și arăta mărinimia. De-acum, virtutea e publică. De parcă nu s-ar dori bogăție decât pentru a o transforma în generozitate. Sigur, să ne bucurăm că în această lume mai supraviețuiește un impuls de altruism. Să uităm de clișeele referitoare la indiferența epocii noastre individualiste sau la daunele consumerismului. Societatea ar fi insuportabilă fără această multitudine de gesturi de întrajutorare, de prietenie, care fac oamenii să se sprijine din toate puterile, zi de zi, fără a mai aștepta concursul statului. Nu e nimic șocant în faptul că persoane celebre sau bogate își consacră o parte a timpului celor săraci, modalitate de a mulțumi sorții pentru binefacerile cu care le-a dăruit. *Este de preferat voluntariatul din orgoliu, decât orgoliul lipsit de voluntariat.* Este de preferat competiția ostentativă a generozităților apatiei unui egoism ghiftuit. Este încurajator faptul că firmele devin și fundații și decid să intervină acolo unde puterea publică nu face față, că lucrează cu asociații locale pentru a săpa fântâni, pentru a participa la campanii de vaccinare, pentru a lupta împotriva SIDA, a paludismului, a bolilor pentru care nu există tratament. Un speculant dezlănțuit, gata cândva să distrugă lira sterlină, precum George Soros, se poate metamorfoza, după zece ani, într-un prieten al libertății și poate face o treabă excelentă prin diferitele ONG-uri pe care le finanțează în Europa Centrală. *Exces* în cupiditate, *exces* în binefacere. Nu mai interesează motivațiile: căință, conștientizare, sastiseala de propriul mediu. *Când e vorba despre un dar, contează intenția, nu rezultatul. Când e vorba despre filantropie, contează rezultatul, nu intențiile.* E mai inteligent să-i împingem pe cei favorizați să fie solidari cu ceilalți decât să-i

copleșim cu reproșuri. A defăima donatorii prin pamflete furibunde este o satisfacție pe cât de găunoasă pe-atât de narcisistă.

Uitați-vă la proiectul *Giving Pledge*, lansat în 2010 de Bill Gates și Warren Buffett, prin care miliardarii din întreaga lume sunt încurajați să doneze jumătate din avere pentru cauze umanitare. Această multinațională a inimilor, orientată către dezvoltarea instrumentelor sănătății publice, ajunsese, în 2015, la 43,5 miliarde de dolari. (Warren Buffett și-a donat 99% din avere, acel 1% rămas reprezentând pentru oricare dintre noi o sumă astronomică.) Ambiția aceasta este motivată și de glorie deșartă și de voința de a lupta cu anumite opinii utilizând sume considerabile. Bill Gates este cu adevărat eroul ofrandei spectaculoase, însoțite de o atitudine de o mare modestie. Gesturile sale țin de vitejie și îl califică drept personalitate excepțională: cine va fi în stare să rivalizeze cu asemenea sume? Filantropul își alege cauza și modalitatea în care o va trata, pentru a o putea controla cât mai bine. La care se adaugă, la fel ca în acțiunile umanitare, legea larmei mediatice care cere să-ți faci cunoscute faptele. Suntem departe de anonimatul donației, recomandat de iudaism și de creștinism. „Nu dovediți virtutea trâmbițând-o", cum ar zice Noul Testament. Tot felul de Mecena și de binefăcători își vor vedea cu mândrie numele împodobind clădiri universitare, biblioteci, spitale, muzee.

„Modul de a risipi al milionarilor", spusese Balzac, „nu se poate compara decât cu setea lor de câștig. Imediat ce vine vorba despre un capriciu, despre o pasiune, banii nu mai înseamnă nimic pentru acești Cresus; căci, într-adevăr, e mai complicat să ai capricii decât aur"[18].

Unele personalități ale showbizului își angajează agenți pentru actele lor de caritate, împăcând astfel mărinimia cu publicitatea: excelent mijloc de a reabilita o reputație în bernă sau de

a adăuga unei cariere îndelungate plusvaloarea sufletească. Ce înseamnă să fii star, în zilele noastre? O Maică Teresa care ar juca fotbal, ar cânta pe scenă și ar face filme. Toate aceste persoane nu visează decât un singur lucru: să ajungă niște sfinți, cavaleri ai virtuții, și să trezească o simpatie înflăcărată pentru modul în care fac eforturi în favoarea înfometaților, a celor a căror soartă îți rupe inima. Fiecare asociație are ambasadorul ei vedetă. Ca prinții medievali, aceste figuri publice, copleșite în obsesia lor de a da bine, ar trebui să încurajeze prin propriul exemplu „o amplă circulație a unei generozități necesare“ (Georges Duby). Continua curgere a bunătății lor le garantează un statut eminent. Pătrundem astfel în a treia vârstă a dărniciei. Cea dintâi este a suveranului care împarte poporului dovezile generozității, tot așa cum soarele răspândește lumina și căldura[19]. Cea de-a doua, a monoteismelor, recomandă caritatea în numele compasiunii și dreptății (astfel sunt *tzedaka* ebraică sau *sadaqah* pentru musulmani). Cea de-a treia, noua filantropie, este generozitatea administrată ca o multinațională, în numele eficienței.

Mai rămâne ca aceste acțiuni, lăudabile în sine, să nu se substituie statului ori să perimeze impozitele. Nici măcar o antropologie a jertfei nu poate înlocui munca atentă a unei administrații, a unui guvern care își iau în sarcină miile de detalii ale unei națiuni. Cine ar dori să facă o donație pentru canalizarea, depozitarea gunoaielor ori transportul public din țara lui? Investițiile de acest fel nu aduc niciun profit narcisist, referindu-se doar la o tristă necesitate. Pentru a dărui este nevoie de o emoție specială, de o situație revoltătoare, de comuniunea cu frații noștri, oameni și ei. Astfel încât propunerea lui Peter Sloterdjik de a reinstaura tradiția romană a evergetismului[20], adică desființarea taxelor și impozitelor, în favoarea generozității celor mai buni dintre noi, este pe cât de seducătoare, pe atât de problematică. „Sărăcimea colerică a avut la dispoziție două secole pentru a dovedi că este în măsură să îmbunătățească soarta lumii. Rezultatele au fost când

devastatoare, când ambigue. Contrapropunere: lăsați acum celor bogați sarcina de a arăta dacă se descurcă ei mai bine“[21].

Simpatică această morală a bunăvoinței, chiar dacă amintește un pic de catehismul din copilăria noastră. Faptul că trebuie reconsiderate impozitele și efectul de măciucă pe care-l exercită asupra celor mai mulți dintre întreprinzători, este exact. Dar de aici până la a le desființa înseamnă a ieși de pe teritoriul rezonabilului. Impozitele fac din noi cetățeni pasivi care au neplăcutul sentiment de a fi țepuiți în fel și chip. În schimb, caritatea e o taxă dată de bunăvoie, putând decide deliberat către ce vor fi îndreptați banii și putându-le controla modul de folosire. Ca și când fiecare contribuabil ar cunoaște cum s-a alocat, ban cu ban, impozitul ce i-a fost perceput de Ministerul de Finanțe. O reformă fiscală inteligentă ar trebui să ia în calcul nu doar sumele de prelevat, dar și destinațiile lor concrete: costul construcției unui pod, al unei căi ferate, costul unei zile de spitalizare, al unui RMN, reamintite acestea automobiliștilor, călătorilor, pacienților. Ceea ce dovedește contribuabilului că nu este o entitate inutilă ci, în același timp, autor și beneficiar.

În realitate, trei actori, în același timp concurenți și complementari, se confruntă pe terenul carității: noii filantropi, umanitarismul clasic și instituțiile publice. Esențial este ca aceste trei instanțe, care se corectează, dar se și disprețuiesc, să fie articulate între ele, definindu-se urgențele pe termen scurt și mediu. Dacă filantropii contemporani se prezintă ca antreprenori sociali, alegându-și cauza pe care o susțin și modalitățile de a rezolva problemele, o fac pentru a se deosebi de doamnele din alte vremuri, care patronau balurile de caritate ale lumii bune. Totul se schimbă atunci când se iese din logica strictă a carnetului de cecuri, alegându-se deplasarea la fața locului, de unde informația poate fi obținută direct și unde se pot lega prietenii cu autohtonii. Pentru a rămâne efectivă, caritatea cere încercări pe măsura ei, ținând să rămână un altruism de contact direct, de întâlnire

față în față. În acest sens, oamenii nu există decât în situațiile în care îi putem întâlni. Solidaritatea înseamnă implicare personală, altfel rămâne doar o vagă idee generoasă.

Să adăugăm că în Statele Unite *venture philanthropy*, principiu ce introduce metodele capitalului-risc în domeniul solidarității, este stimulat mai ales de neîncrederea în statul federal, pe când în Franța tocmai statul republican este cel ce se dorește constructor al solidarității sociale, răspunzător de coeziunea națională (în Franța există mai mult de 2 000 de fundații). Exigențele contabile sunt direct proporționale cu eșecurile puterii publice și cu delapidările fondurilor, cauzate de sistemul birocratic. Se pune deci problema de a introduce „religia bilanțurilor" în gestiunea donațiilor (Marc Abélès)[22]. A amesteca logica profitului cu exercitarea voluntariatului, a privilegia expertul în fața alesului înseamnă a declara: noi suntem cei mai buni în domeniul nostru, deci vom ști cum să câștigăm și bătălia cu poluarea, cu sărăcia, cu boala. Reușita noastră capitalistă face din noi actori mai competenți decât agențiile de administrare. Ucenicii într-ale binefacerilor încearcă să rezolve răul bucată cu bucată, cu îndrăzneala întreprinzătorului care atacă o nouă piață.

„Această colosală idilă a binelui" (Zola)

Bucurându-se de un buget de trei ori mai mare decât al Organizației Mondiale a Sănătății, Bill și Melinda Gates dispun de o forță redutabilă în fața guvernelor pauperizate. Acești „optimiști nerăbdători" cred în atotputernicia voinței lor prin care să pună capăt lipsurilor. Pot astfel să dea peste cap regulile jocului,

chiar cu riscul de a instaura un monopol privat, și să pună mâna pe ansamblul structurilor sănătății mondiale. Într-un fel, acești mastodonți ai binelui manifestă același credo libertar, aceeași neîncredere față de sistem, față de partide ca organizațiile non-guvernamentale. Încarnând cele mai profunde visuri ale noastre legate de democrația directă, tulbură rigiditatea administrativă, făcând loc unei noi internaționale a urgenței. Se conturează astfel două regimuri: cel al carității oficiale, care vine dinspre monstrul rece al statutului și al ONU, și cel al carității ardente, care se naște din inițiativa magnaților. Numai că această logică filantropică — această voință „de a face din bine — mai bine“ (Philipp Egger) — nu ar ști cum să se substituie politicii reale: fundațiile, dincolo de faptul că sunt și ele cucerite de cancerul birocratic, ascund uneori ambiții partizane, confesionale, ajungând platforme de evaziune fiscală sau de spălare a banilor, revopsite cu acte în regulă în culorile bunătății. În lumea musulmană, folosesc uneori drept paravan grupărilor teroriste. În Statele Unite, au întârziat să recunoască drepturile femeilor și ale minorităților, alunecând pe lângă o mișcare istorică[23]. Toate racilele statelor, în special dificultatea implicării, se întorc chiar la cei care pretindeau că ar fi depășit diversele impasuri. Ca să nu mai punem la socoteală pericolul clientelismului, deja prezent în Roma antică, în care prinții aruncau cu daruri pentru plebei spre a fi siguri de loialitatea lor, împărțind indemnizații și favoruri pentru a-și asigura sufragiul celor care le erau obligați[24]. Montesquieu observa: „Cei mai răi împărați romani au fost cei care au dăruit cel mai mult: Caligula, Claudius, Marcus Salvius Otho, Vitellius, Commodus, Heliogabal, Caracalla“[25]. Indispensabile în domeniile lor, aceste contraputeri se alătură ONG-urilor, cu apetența democratică a societăților moderne. Numai că nu perimează cu nimic instituțiile deja existente, ci se adaugă acestora.

Dacă viitorul celor bogați ține de împărțirea inteligentă a averii, generozitatea continuă să funcționeze după legea entuziasmului. Chiar dacă își desfășoară ambițiile la scară planetară și vor să intervină pe patru continente, acești oameni manifestă de multe ori doar o simpatie limitată față de orașul ori statul în care trăiesc. Este cunoscută reacția „kilometrului sentimental" în domeniul jurnalismului: un mort de la noi este mai impresionant decât 10 000 din străinătate. În primul caz este vorba despre o tragedie, în al doilea, despre statistică. Sensibilitatea urmează legea proximității. Filantropia *new-look*, la fel ca acțiunile umanitare, se izbește de un fenomen cunoscut: discontinuitatea stărilor sufletești. Într-un fel, de fiecare dată noi suntem cei care decid ce victime trebuie ajutate, doar noi analizăm în ce măsură trebuie susținute într-o anume situație. Există calamități atractive din punct de vedere mediatic și altele care nici măcar nu merită să fie menționate. Efect al jurnalelor de știri, unele victime sunt mai de dorit decât altele, cel puțin pentru o vreme, înainte să fie și acestea eclipsate de alții peste care a dat vreo nenorocire. Logica nu este cea a urgenței, ci a preferinței. Aceasta este limita filantropiei ca act caritabil care se exercită din afară asupra celor ajunși în necaz, subiecți pe care, într-un fel, și-i alege, asta în timp ce istoria ne implică în crize ori tragedii din care nu ne putem sustrage. Aceasta este legea fraternităților versatile: întotdeauna vor exista nevoiași, înfometați, bolnavi la care vom ține mai mult decât la alții. Ne facem griji doar pentru cei pe care i-am ales sau care ne-au impresionat. Filantropia, la fel ca acțiunea umanitară, este „à la carte".

În sfârșit, există riscul de a manifesta o tiranie a bunătății pentru cumpărarea gratitudinii unor populații întregi, pentru a deveni, într-un fel, proprietarul suferințelor acestora. Scandalos, în gestul caritabil, este lipsa de simetrie dintre donator și beneficiar, acesta din urmă putând doar să primească, fără a da înapoi ceva. A-l iubi doar pentru asta nu înseamnă a ne demonstra

noblețea sufletească prin ceea ce facem pentru el, ci dorința de putere. A depinde de voința altuia pentru a supraviețui este cea mai umilitoare situație cu putință. Există un tip de caritate care emancipează ființa umană și o alta care o coboară, o scufundă în propria-i infirmitate[26]. Una presupune desființare și se autoanulează tocmai exercitându-se, alta ține de compătimirea înduioșată de sine și de toate nenorocirile lumii. Astfel, cea dintâi formă este promovată de Fundația *Habitat for Humanity*, susținută, printre alții, de Jimmy și Rosalynn Carter: bazată pe parteneriat, solicită populațiilor țintă să coopereze la propria reabilitare. În acest mod, este înlocuită morala obolului cu morala contractului. Ar fi de netrăit într-o societate a compasiunii integrale, în care s-ar instaura o traiectorie unică de la cei bine situați către ceilalți. *Scopul filantropiei ar trebui să fie propria dispariție.* Numai dacă nu cumva este nevoie de amărâți pentru a putea face un bine. Dar atunci legătura capătă sens invers: nu cei cu probleme cer ajutorul, ci binefăcătorii caută o tragedie pentru a se putea preamări prin intermediul ei, transformându-se în prieteni ai sărăciei, nu ai săracilor. Aceștia din urmă nu suferă decât pentru a le permite celor dintâi să vină să-i îngrijească și să capete astfel un prestigiu absurd. Există o doză de canibalism în această solicitudine, o foame de proscriși prin care individul poate ieși în evidență.

Acestei abnegații îi răspund uitarea și, uneori, resentimentele celor ajutați. A fi asistat te supune complexului debitorului. „Nu am dușmani, nu am făcut nimănui niciun serviciu", zicea Jules Renard. Pe tema celor fără suflet, Jean Renoir a făcut un film amuzant, *Boudu salvat de la înec* (1932), cu Michel Simon: un vagabond, pescuit din Sena de un librar, își înjură salvatorul, îi devastează apartamentul și îi seduce nevasta, înainte de a-și lua picioarele la spinare. Binefăcătorul, Aristotel o observase deja, ține la cel căruia i-a făcut binele, care este opera lui și care l-a costat ceva, pe când receptorul a primit actul de binefacere în mod pasiv. „Tot astfel, de exemplu, cei care și-au făcut singuri

averea, o respectă cu mult mai mult decât cei care au primit-o moștenire“[27]. Nu există nicio modalitate de a diminua ranchiuna care evidențiază inferioritatea. De unde și interesul față de donația anonimă efectuată de statul-providență, mai puțin degradantă decât donația directă a unei persoane particulare, întrucât în acest fel primitorul nu este îndatorat nimănui. Tot așa cum debitorul ajunge să-și urască până la urmă creditorul, și beneficiarul manifestă deseori prea puțină gratitudine față de binefăcător (pe când discipolul nu ascunde ceea ce datorează maeștrilor). Cei generoși să nu aștepte nimic de la nefericiții pe care îi ajută: devotamentul trebuie să-și fie suficient sieși. Faptul că atâtea persoane sau popoare, aflate în situații dificile, refuză să fie tratate ca victime, semnifică doar că nu doresc mila nimănui. Să nu sperăm că ne vor mulțumi. Cu toate că le datorăm sprijinul, orice-ar fi să fie. Poate că recunoștința se va manifesta când, redeveniți liberi și stăpâni pe soarta lor, cei care ieri au avut probleme vor fi mâine în măsură să ajute și ei, la rândul lor, alți naufragiați.

CHIAR TREBUIE PLĂTITE DATORIILE?

Mathilde Loisel, soție fermecătoare, dar fără noroc în căsnicie, a unui funcționar al Ministerului Instrucțiunii Publice, este invitată la o mare petrecere dată de instituția guvernamentală. Pentru a nu scădea în ochii celorlalți, împrumută de la o prietenă un colier cu diamante. Se-nvârte încolo și-ncoace întreaga seară, admirată, adulată, dar odată ajunsă înapoi, acasă, își dă seama că și-a pierdut podoaba. Neîndrăznind să-i mărturisească adevărul prietenei ei, se îndatorează teribil pentru a putea cumpăra un colier identic, ducând,

timp de zece ani, alături de soțul ei „viața groaznică a sărăcimii". Când, în sfârșit, își întâlnește iarăși prietena, „la fel de tânără și de frumoasă", i se destăinuie. „Vai, dragă Mathilde", îi spune aceasta, „colierul meu era fals. Nu făcea mai mult de cinci sute de franci"[28]. Nuvela lui Maupassant ne învață un adevăr fundamental: în viață nu trebuie să exagerezi cu datoriile.

Orgie și remușcări, iată povestea obișnuită a unui împrumut. Unele tranzacții duc și la ruinarea celui care împrumută și a creditorului, semănând cu un butoi al danaidelor. Fiecare visează să ia fără a mai da înapoi, să împrumute bani fără a-și mai plăti datoria, să dea bani cu împrumut, dar fără a-i scoate din buzunar. Cardul de debit sau de credit: fericită evaporare a banilor, fără mustrări de conștiință. Criza din 2008 a dovedit, însă, că sistemul și-a atins limitele, că o familie cu venituri mici nu-și poate lua luna de pe cer fără a se trezi în stradă. Și așa vine vremea plății păcatelor: în ceremonii publice, la Debitorii Anonimi, de exemplu, se rup blestematele de carduri ce ne-au dus în ispită — ceea ce se cheamă plastectomie —, se dizolvă în acid aceste obiecte malefice, sunt făcute fâșii-fâșii în aparatele electrice de tocat hârtie, sunt străpunse de săgeți mânioase[29]. În Statele Unite, Capitolul 9 din Legea falimentului permite colectivităților publice, firmelor private, ba chiar și statelor (California, de pildă), considerate insolvabile, să fie puse la adăpost de creditori în perioada restructurării debitelor. Urmează negocieri îndelungate, care pot dura ani de zile (cum e cazul orașului Detroit sau al statului insular Puerto Rico), esențialul fiind să se poată lua totul de la zero[30], iar eșecul să nu fie considerat o sancțiune, ci o etapă în drumul către succes. Legile falimentului țin de

același palier fundamental precum căutarea fericirii sau a libertății[31].

Înțelepciunea recomandă uneori anularea datoriei. Deuteronomul preconiza ștergerea datoriilor la fiecare cincizeci de ani, la Jubileu, ziua în care „fiecare [va reveni] la patrimoniul lui", în care sclavii vor fi eliberați, iar obligațiile financiare anulate. De-a lungul întregii istorii europene, marea problemă a celor care împrumutau, fie ei prinți ori regi, a fost să amâne plata datoriilor, dacă nu chiar să le șteargă, la nevoie punând greșeala pe seama neciopliților de creditori. O sarcină disproporționată poate îngropa națiuni întregi, le poate pune în situația de iremediabilă dependență, cum este cazul Greciei sau al Argentinei. Vine o vreme când țările trebuie lăsate să mai și răsufle, inclusiv cele mai prospere. Putem bănui că niciuna dintre marile națiuni ale Europei, Statele Unite cu atât mai mult, nu vor mai restitui vreodată datoriile pe care le au și care acum provoacă noi împrumuturi doar pentru plata dobânzilor. Mai bine ar fi să ștergem tabla și să o luăm de la capăt pe baze noi.

Este cunoscută lipsa de recunoștință a popoarelor față de soldații căzuți pentru patrie. Poate că aceasta este însăși condiția existenței: nu ne putem petrece fiecare zi mulțumind predecesorilor, fiindcă nu am mai putea merge înainte. Moștenirea noastră oscilează între ștergerea trecutului și preponderența lui zdrobitoare. De exemplu, Europa e încovoiată sub povara greșelilor pe care le numește obligație față de memorie și care, deseori, merge mână în mână cu uitarea tradiției. Mult înainte de Nietzsche, Bossuet sublinia în ce măsură moartea tragică a lui Christos, pentru răscumpărarea păcatelor noastre, constituie un debit

nerambursabil. Îl crucificăm zilnic cu „torentele noastre de nedreptăți“, zilnic trebuie să ne depășim vina[32]. Sacrificiul lui apasă pentru totdeauna asupra noastră. Datorăm totul unui Dumnezeu căruia nu-i putem înapoia nimic. Datoriile nu sunt făcute pentru a fi plătite, ci pentru a fi recunoscute și transmise mai departe, nefiind aceleași la naștere și la moarte. Singurul cuvânt pe care ar trebui să-l spunem în fiecare dimineață, ca semn de recunoștință pentru darul care ni s-a făcut este: Mulțumesc! Mulțumesc pentru absurda grație divină care este darul vieții. Ziua ștergerii datoriei este ziua stingerii vieții, când nu mai putem nici oferi, nici reda ceva celorlalți, când devenim, prin moarte, prada celor vii.

Concluzie

O schizofrenie asumată

„Pentru viața spiritului e îndeajuns o stare materială modestă."

FRIEDRICH NIETZSCHE

Înțelepciunea banului ține de combinația a trei calități — libertate, siguranță, lipsă de griji —, echilibrate prin trei obligații: probitate, proporționalitate și împărțire. Bucuriile pe care le îndreptățește nu pot fi separate de îndatoririle pe care le implică. Eliberarea de necesitatea materială nu este decât una dintre condițiile libertății, care nu se rezumă doar la asta. Banii sunt problema ei, dar nu-i țin locul. Prin urmare, există o schizofrenie inevitabilă în privința lor: fluid indispensabil, pot deveni în orice clipă un mic demon care nu ne mai lasă în pace. Sunt cu adevărat acel *pharmakon* platonic, remediu și toxină în același timp.

De unde și disconfortul pe care îl provoacă. Cu ei suntem mereu la „începutul înțelepciunii" (Proverbe 4–7) sau, mai degrabă, nu există înțelepciune în privința banilor decât cu fiecare situație de utilizare. A căuta un salariu mai bun este dreptul celor care se confruntă cu lipsuri materiale. Că, ulterior, se poate spune „e de-ajuns" ține de resortul personal al fiecăruia, cu condiția să se cadă de acord asupra termenului „de-ajuns". Ține de

fiecare să decidă, în forul lui interior, de ce pericole dorește să se ferească, dacă vrea să-și echilibreze nivelul de trai sau să-l îmbunătățească, dacă vrea să facă din reușita financiară o mistică personală sau o trambulină. Banii eliberează atunci când permit diminuarea părții venale a existenței. Abia atunci devin o pasarelă mulțumită căreia traversăm fără greutate momentele delicate pe o potecă îngustă, de creastă, mărginită de prăpăstiile numite Avariție, Meschinărie, Crimă, Umilință, Fraudă, Lăcomie, Aroganță, Invidie, după o modernă Hartă a Țării Tandreței.

Înțelept e să desacralizezi banii, nu să-i iubești ori detești la modul irațional. Ne rămân prieteni atâta vreme cât nu-i transformăm în adversar, iar asta se întâmplă numai din vina noastră. Să nu ne lăsăm prinși în capcana șantajului dezolant dintre sărăcia meritorie și abundența coruptă. Virtutea și prosperitatea pot face casă bună împreună. Există viață și dincolo de hățișurile financiare, iar acestea nu au ajuns niciodată să împiedice sclipirea artistică ori înflorirea valorilor sublime. Banii în sine sunt o invenție minunată, avantajele pe care le aduc sunt atât de evidente încât au devenit un drept fundamental al omului. Unica lor crimă este inegalitatea repartizării, concentrarea extremă care ucide fluxul ce ar trebui să rămână cel al unui râu învolburat, al unei substanțe lichide care își seamănă miracolele pe măsură ce se disipează. Irigare, nu coagulare. Iată de ce rațiunea obligă pe cei care au mult să treacă surplusul în serviciul celor care nu au. A civiliza banii înseamnă a-i democratiza, a-i redistribui peste tot, ca pe o comoară care, potențial, aparține tuturor. Trebuie reabilitate în același timp gustul pentru profit și etica donației, cupiditatea și generozitatea, ambele extreme, abuzul și măsura în toate.

Două observații, pentru a încheia: banii sunt în egală măsură recompensă și dar. Nu le suntem proprietari, ci uzufructuari. Fortuna, zeiță capricioasă, ne-a dăruit binefacerile ei: să ne bucurăm de ele, fiindcă le poate lua înapoi în orice clipă. În sfârșit, nu e rău că banii întrețin visul de a-i desființa — sunt

nenumărate lucrările în care suntem anunțați de apropiatul lor deces. Trebuie, însă, să ne asumăm și nebunia lor, nu doar nenumăratele binefaceri. La fel ca sexualitatea, au ajuns să facă obiectul unei duble utopii: ori îi domesticim, ori ne îmbarcăm pe această corabie nesigură, riscând să vedem înmulțindu-se pericolele. Prohibiție sau permisivitate: toată lumea ar vrea să-i vadă-n lanțuri, permițându-le totodată să prospere. Prin urmare, pentru o națiune, pentru o societatea dezvoltată, este util să-i includă în joc ca pe un risc minunat. Nu are niciun rost să nutrim speranța reconcilierii, mai bine să acceptăm rana unei lupte fără ieșire. Cu Vițelul de aur rămânem rupți în două: instrumentul transfigurării este și cel al căderii. Utopie ce funcționează în ambele sensuri, și al abominabilului și al extraordinarului.

Esențial este ca zarurile să fie mereu aruncate, iar și iar, ca învingătorii de azi să fie peste puțin timp înlocuiți de învinșii de ieri. Prin circulația averilor circulă însăși societatea, garantând mobilitatea membrilor ei, ilustrând prin fluiditatea financiară valorile egalității, pe care le susține. Clasele sociale, elitele, conducătorii trebuie să iasă la lumină și apoi să dispară, să se miște ca niște plăci tectonice, să refuze stagnarea. *Caracterul trecător al tuturor lucrurilor*: aceasta este lecția banilor care ne revin pentru a ne scăpa printre degete, care nu se dăruiesc unora decât pentru a-i lăsa baltă mai apoi, într-o alternanță de ruinări și de reînvieri. Asta voia să spună și apostolul Matei, reluând învățăturile stoicilor, când recomanda să rămânem sărmani în inimi (Matei 5, 3). Darurile vieții ne scapă la fel de repede pe cât le dobândim. Ca pe o masă de joc, zarurile se rostogolesc uneori în favoarea, alteori în detrimentul nostru. Averea nu e decât metafora vieții, atât de frumoasă, atât de fragilă. Să acceptăm că tot ce ne-a fost acordat poate fi luat înapoi și, împotriva a orice, să vibrăm din acest motiv de o imensă gratitudine. Aceasta este treapta de sus a înțelepciunii.

Note

Epigraf

1. Seneca, *La vie heureuse*, urmată de *Les bienfaits*, Tel-Gallimard, 1996, pp. 51–52.

Introducere

1. Michel Aglietta și André Orléan, *La monnaie: entre violence et confiance*, Odile Jacob, 2002, p. 124.

Partea întâi: *Adoratori și detractori*

Capitolul 1: *Gunoiul diavolului*

1. Înfierând „ambiția fără margini a banilor care comandă", Papa Francisc, pe 9 iulie 2015, în Bolivia, îi acuză că împrăștie mirosul „de gunoi al diavolului". Expresia aparține unuia dintre Părinții Bisericii primitive, Sfântul Vasile cel Mare din Cezareea. Publicația lunară de extremă stângă *Le Monde diplomatique* a salutat inițiativa papală în ediția sa din septembrie 2015, sub titlul *Un discours anticapitaliste venu du Sud*.
2. Ilana Reiss-Schimmel, *La psychanalyse et l'argent*, Odile Jacob, 1993, p. 29.
3. Rezumatul piesei poate fi găsit în cartea lui François Rachline, *D'où vient l'argent?*, Panama, 2006, pp. 71–74.
4. Platon, *Legile*, 919 b-c, citat în Marcel Hénaff, *Le prix de la vérité*, Seuil, 2002, pp. 88–89.
5. *L'argent peut-il tout acheter?*, *Marianne*, 15–21 august 2014.
6. „S-ar crea astfel o situație inedită în istoria omenirii: trei sau patru actori privați fiind susceptibili de a dispune de stăpânirea absolută a cunoștințelor și a științei mondiale, sub pretextul de a le oferi pentru început gratuit", după cum foarte bine spune Richard Malka în *La gratuité, c'est le vol* [titlu împrumutat lui Denis Olivennes]. *2015: La fin du droit d'auteur*, SNE, 2015, p. 18.

7. Émile Zola, *L'argent dans la littérature, Le Messager de l'Europe*, martie 1880.
8. Aristotel, *Ethique à Nicomaque*, Livre de Poche, 1992, Cartea V.
9. Ibid., Capitolul III, p. 203.
10. Ibid., p. 206.
11. Ibid., Capitolul V, p. 210. Există o hrematistică bună și una rea, cea bună ținând mai degrabă de *oikonomia*.
12. Aristotel, *Les politiques*, Garnier-Flammarion, 1999, Cartea I, Capitolul VIII, *Administration familiale et art d'acquérir*, pg 110 sqq.
13. Aristotel, *Ethique à Nicomaque*, op. cit., Cartea VII, Capitolul IV., p. 285.
14. Ibid., Cartea VIII, *De l'amitié*, p. 384.
15. Surata XVIII, verset 46: „Bogăția și copiii sunt podoabele vieții pe lumea aceasta" citat în Pascal Morand, *Les religions et le luxe*, Institut français de la mode/Editions du Regard, 2012, p. 112, Nota 4.
16. Jacques Attali, *Les Juifs, le monde et l'argent*, Livre de Poche, 2003, pp. 119–120.
17. André Pézard, *Dante sous la pluie de feu*, Vrin, 1950, citat în Jacques Le Goff, *La bourse et la vie*, Pluriel, 2011, p. 64.
18. Aristotel, *Les politiques*, op. cit., Cartea I, Capitolul X, *Acquisition naturelle et usure*, p. 122.
19. În țările islamice supraviețuiește interzicerea cămătăriei, extinsă și asupra împrumuturilor cu dobândă. Interdicție care a generat în Egipt, în anii 1960, sistemului islamic de finanțe: creditorul nu împrumută bani, ci cumpără bunul dorit de client, revânzându-i-l pe credit. Produsele financiare trebuie să rămână „compatibile cu Sharia". (Sursa: *Challenges*, octombrie 2015).
20. Cf., pentru același subiect, cu excelenta sinteză a lui Jacques Le Goff, *La bourse et la vie*, op. cit., p. 37.
21. Citat în Alfred W. Crosby, *La mesure de la réalité*, Allia, 2003, p. 79.
22. Jacques Le Goff, *La bourse et la vie*, op. cit., pp. 37–38.
23. Ibid., pp. 42–43.
24. Ibid., p. 46.
25. Marc-Alain Ouaknin, *Entre la terre et l'exil*, în A. Spire (coordonat de), *L'argent, Autrement*, nr 132, 1992, pp. 194–195.
26. Jacques Attali, *Les Juifs, le monde et l'argent*, op. cit., pp. 86–87.
27. Matei 25, 14–30, Luca 19, 12–27.
28. Claude Lelièvre, *Mediapart*, 6 ianuarie 2016
29. Jacques Le Goff, *La bourse et la vie*, op. cit., p. 86.

30. Sfântul Augustin, *Confessions*, Seuil, 1982, Cartea IX-13, p. 245.
31. Blaise Pascal, *Pensées*, édition Brunschvicg, p. 233.
32. Cf. Marc Shell, *L'art en tant qu'argent en tant qu'art*, în Roger-Pol Droit (coordonat de), *Comment penser l'argent?*, Le Monde éditions, 1992, pp. 111–112.
33. Ibid., p. 114.
34. Joris-Karl Huysmans, *Sainte Lydwine de Schiedam* (1901), Editions A rebours, 2002, p. 218.
35. Cf., pentru același subiect, cartea de referință a lui Jacques Le Goff, *La naissance du Purgatoire*, Folio-Gallimard, 1991.
36. Jacques Chiffoleau, *Crise de la croyance. Histoire de la France religieuse*, Tomul II, Seuil, 1988, p. 138 și p. 144.
37. Ibid., p. 142.
38. Istoricul ideilor Alfred W. Crosby trimite începuturile fenomenului în Europa perioadei 1275–1325, când s-au fabricat cele dintâi orologii și tunuri, cf. *La mesure de la réalité*, p. 30.
39. Joël Schmidt, *Sans ostentation*, în A. Spire (coordonat de), *L'argent*, op. cit., p. 73.
40. Cf. Philippe Simonnot, *Le sexe et l'économie*, JC Lattès, 1985, pp. 89–91.
41. Pascal Morand, *Les religions et le luxe*, op. cit.: excelentă sinteză a subiectului.
42. La fel în cazul descrierii tronului păunului al lui Shah Jahan I, având deasupra un plafon susținut de doisprezece stâlpi îmbrăcați în smaralde, cf. Pascal Morand, ibid., pp. 134–135.
43. Malek Chebel, *Dictionnaire amoureux de l'Islam*, Plon, 2004, p 347, citat în Pascal Morand, *Les religions et le luxe*, op. cit., p. 123.
44. Utilizând acești termeni, critica fără cruțare, în noiembrie 2013, „idolatrizarea banilor" într-un *verbum domini* intitulat *Evangelii gaudium* (Bucuria Evangheliei).
45. Conform mărturisirilor făcute noului administrator al Băncii Comerciale a Vaticanului, francezul Jean-Baptiste Franssu, însărcinat cu reformarea instituției (10 iulie 2014).
46. *Robin Hood or money launderer?*, *The New York Times*, 18–19 octombrie 2014.
47. Vaticanul declară un buget de 250 de milioane de euro anual (bani proveniți din turism, emisiuni de mărci filatelice etc.), plus 70 de milioane provenite din donații ale credincioșilor, fundații, încasări din dioceze (Sursa: *Wikipédia*).

48. Citat în Philippe Raynaud, *La politesse des Lumières. Les lois, les mœurs, les manières*, Gallimard, 2013, pp. 228–229.
49. Întâia oară, Weber a fost contrazis de Werner Sombart în *Le bourgeois*, 1913 (Payot, 1926, traducere S. Jankélévitch), în care autorul a demonstrat că raționalizarea vieții își găsește izvoarele în gândirea scolastică și că virtuțile burgheze erau deja prezente la umanistul florentin Alberti încă din secolul al XV-lea (Capitolul VIII, *Les vertus bourgeoises*, p. 129 sqq).
50. Max Weber, *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, Plon, 1964, p. 24. Uluitor este faptul că, deși teza lui Weber a dat naștere unei formidabile neînțelegeri, tocmai aceasta pare a fi dictat parametrii realității și istoriei, provocând *a posteriori* ruptura dintre Europa de Nord și de Sud (lucru dovedit de criza din Grecia). Bizară aventură a unui text care imprimă istoriei o direcție anume, fără a-i fi interpret.
51. Cf. Jacques Le Goff, *La bourse et la vie*, op. cit., p. 119.
52. Luther, *Les grands écrits réformateurs*, cu o prefață de Pierre Chaunu, Garnier-Flammarion, 1999, p. 222.
53. Herbert Lüthy, *Le passé présent*, Editions du Rocher, 1965, p. 63.
54. Luther, *La liberté du chrétien*, în *Les grands écrits réformateurs*, op. cit., pp. 230–231.
55. Blaise Cendrars, *L'or*, Folio-Gallimard, 1973
56. Citat în Alfred W. Crosby, *La mesure de la réalité*, op. cit., p. 222.
57. Don Rosa, *La jeunesse de Picsou*, Glénat, 2012, p. 31.
58. Seneca, *Lettres à Lucilius*, Scrisoarea 21, Garnier-Flammarion, 1999, p. 121.

Capitolul 2: *Despre eminenta demnitate a săracilor?*

1. Bossuet, *Sermon sur la mort et autres sermons*, Garnier-Flammarion, 1970, p. 183.
2. Bossuet, *Sermons et oraisons funèbres*, cu o prefață de Michel Crépu, Seuil, 1998, pp. 31–32.
3. Sfântul Augustin, *La Cité de Dieu*, traducere de Louis Moreau, revăzută de Jean-Claude Eslin, Seuil, 1988, cartea I, p. 47.
4. Bossuet, *Sermon sur la mort et autres sermons*, op. cit., p. 70.
5. Ibid., Sap VI-7
6. Herbert Lüthy, *Le passé présent*, op. cit., p. 63.
7. Roger Stauffeneger, *Réforme, richesse et pauvreté*, *Revue d'histoire de l'Eglise de France*, nr 149, 1966, pp. 47–58.

8. *Contre l'argent fou*, antologie prezentată de Damien de Blic și Jeanne Lazarus, *Le Monde*, Seria *Les Rebelles*, Volumul 6, 2012, p. 27.
9. Ibid., pp. 181–184
10. Citat în Niall Ferguson, *L'irrésistible ascension de l'argent*, Perrin, 2011, p. 104.
11. Léon Trotski, *La Révolution trahie* (1936), UGE, 10/18, 1969, Capitolul IV, *L'inflation „socialiste"*
12. Citat în Niall Ferguson, *L'irrésistible ascension de l'argent*, op. cit., p. 230.
13. Michel Aglietta și André Orléan, *La monnaie: entre violence et confiance*, op. cit., p. 100.

Capitolul 3: *Franța sau tabuul banului*

1. La Bruyère, *Les caractères*, Livre de Poche, 1976, *Des biens de fortune*, Cartea IV, 58, p. 280.
2. Jean-Jacques Rousseau, *Confessions*, Tomul I, Folio-Gallimard, 2009, p. 35.
3. Voltaire, *Dictionnaire philosophique*, Articolul *Luxe*, Garnier-Flammarion, 1964.
4. Jacques Roux, *Les riches, c'est-à-dire les méchants*, în *Contre l'argent fou*, op. cit., p. 12 sqq.
5. Léon Bloy, *Le sang du pauvre* (1909), ibid., p. 131.
6. Léon Bloy, *Les amis de Job*, ibid., p. 131.
7. Léon Bloy, *Le sang du pauvre*, ibid., p. 127.
8. Jacques Julliard, *L'argent, Dieu et le diable. Péguy, Bernanos, Claudel face au monde moderne*, Flammarion, 2008, p. 122 și p. 155.
9. Charles Péguy, *Note conjointe sur M. Descartes* (1914), *Œuvres en prose complètes*, La Pléiade, Tomul 1, 1987, p. 291, citat în Jacques Julliard, *L'argent, Dieu et le diable*, op. cit., p. 159.
10. Charles Péguy, *Marcel, premier dialogue de la cité harmonieuse*, *Œuvres en prose complètes*, op. cit., p. 68, citat în Jacques Julliard, *L'argent, Dieu et le diable*, op. cit., p. 161
11. În legătură cu acest subiect, de citit comentariul edificator al lui Emmanuel Levinas, *Difficile liberté*, Livre de Poche, 1984, pp. 177–178.
12. Citat în Jacques Julliard, *L'argent, Dieu et le diable*, op. cit., p. 175. Julliard comentează cu înțelegere opiniile lui Claudel despre bani.
13. „Cincizeci și doi la sută dintre francezi consideră că, în zilele noastre, nu poți ajunge la vârf decât dacă ești corupt." (Yann Algan și Pierre Cahuc, *La société de défiance*, Cepremap, Editions Rue d'Ulm, 2007, p. 9).

14. Serge Latouche, *Le pari de la décroissance*, Pluriel, 2010, pp. 195–196.
15. „Dacă după criza numită a *subprimelor*, din 2007–2008, ar fi fost tras în țeapă un număr de traderi, de bancheri și de funcționari ai unor agenții de rating, poate că, măcar pentru un timp, am fi putut evita criza din Grecia și presiunile dure ale mișcării libertare americane Tea Party." (Laurence Duchêne și Pierre Zaoui, *L'abstraction matérielle*, La Découverte, 2012, pp. 127–128).
16. Jean-Claude Guillebaud, în *Le Nouvel Observateur* din 25 octombrie 2012, despre cartea lui Gaël Giraud, *L'illusion financière*, L'Atelier, 2012.
17. Jean-Lu.c Mélenchon, *Qu'ils s'en aillent tous!*, Flammarion, 2010
18. *Alors Gérard, t'as les boules?*, *Libération*, 17 decembrie 2012.
19. Jean-Claude Guillebaud, *Télé Obs*, 2 mai 2015. Săptămânalul *Marianne*, în numărul din 31 iulie-6 august 2015, titra: *Obscenii: Sunt indecenți, amorali, jignitori...* Era vorba despre regele Arabiei Saudite, vinovat de a fi privatizat o plajă de pe Coasta de Azur, despre Jacques Séguéla, care i-a stigmatizat pe cei mai săraci, despre creatoarea de modă Inès de La Fressange, care a călcat în picioare regulile urbanismului, efectuând lucrări neautorizate la casa ei de vacanță din sudul Franței, despre Patrick Drahi, care a cumpărat grupuri de presă etc.
20. *Le Monde*, 10 octombrie 2014. Cele 20% dintre familiile franceze cu cele mai mari averi au suportat 75% din efortul fiscal al ultimilor doi ani. Numărul de impozitați progresiv este de 331 000, în creștere constantă. Impozitul de Solidaritate pe Avere a adus 5,19 miliarde de euro în 2014. (Sursa: *Le Monde*, 10 octombrie 2014).
21. Conducătorul socialist Julien Dray, vicepreședinte al Consiliului Regional Ile-de-France, într-un interviu acordat ziarului *Le Monde* din 16 decembrie 2014: „M-am săturat de stânga asta care vrea să administreze viețile oamenilor și să-i fericească pe loc, m-am săturat de stânga asta a interdicțiilor, de stânga asta chiar a invidioșilor. Dacă sunt de stânga, când văd trecând pe lângă mine pe cineva într-o mașină frumoasă, obiectivul meu nu este să i-o iau. Obiectivul meu este să permit tuturor să aibă o mașină frumoasă. Nu sunt aici ca să iau ce e al altora. Nu-i urăsc pe cei bogați. Visul meu e ca toată lumea să se poată îmbogăți. Doar n-o să-mpărțim între noi sărăcia."
22. Pierre Rabhi, *Vers la sobriété heureuse*, Actes Sud, 2010, p. 31 și p. 47.
23. *A vous de juger*, emisiune moderată de Arlette Chabot, France 2, 8 iunie 2006.
24. Citat în Yann Algan și Pierre Cahuc, *La société de défiance*, op. cit., p.g 15.
25. Citat în Laurent Mauduit, *L'étrange capitulation*, Gawsewitch Editeur, 2013.

26. François Hollande a reacționat dur la această acuzație: „Atacarea celor săraci, a defavorizaților am resimțit-o ca pe o lovitură la adresa întregii mele vieți (...). În toate funcțiile pe care le-am ocupat, în timpul mandatelor mele nu m-am gândit la altceva decât cum să ajut, cum să-i reprezint pe cei care suferă (...). Nu vreau să se poată spune sau scrie că iau în râs durerea socială, întrucât este o minciună care mă rănește (...). Am cunoscut oameni aflați în cele mai groaznice dificultăți, consumați de viață. Le era greu și să-și trateze dinții. Acesta este semnul celei mai negre mizerii (...). Bunicul din partea mamei a fost un mic croitor savoiard (...). Bunicul din partea tatălui, institutor provenind dintr-o familie de țărani săraci din nordul Franței... Și vă mai închipuiți că aș putea disprețui mediul din care mi se trag rădăcinile, rațiunea de a fi?", *Le Nouvel Observateur*, 10 septembrie 2014.
27. Cf. Dominique Jamet, *Marianne*, nr. 798, 4 august 2012.
28. Albert Londres, *La Chine en folie* (1922), Serpent à Plumes, 2001.
29. „Fiscalitatea este optimă atunci când câștigurile în materie de justiție socială, induse de augmentarea presiunii fiscale, echilibrează pierderile în materie de eficacitate economică." (Bertrand Jacquillat, *Fiscalité: pourquoi et comment un pays sans riches est un pays pauvre*, Fondapol, 2012, p. 11).
30. Am emis această ipoteză în *La tentation de l'innocence*, Grasset, 1995.
31. „Sistemul se învârte în jurul băncilor (...). Dacă vrei să se prăbușească totul, du-te la banca la care ai depus și retrage toți banii.", a zis Eric Cantona.
32. Alain Badiou, *Le rouge et le tricolore*, *Le Monde*, 27 ianuarie 2015.
33. Conform unui studiu apărut în octombrie 2012 în *Journal of Consumer Research*. Cf.. Pierre Barthélémy, *Le billet craquant vaut plus que le mou*, *Le Monde*, 24 decembrie 2012.
34. Citat în Marc Shell, *L'art en tant qu'argent en tant qu'art*, op. cit., p. 109.
35. Stefan Zweig, *Le monde d'hier*, Livre de Poche, 1996, p. 366.

Capitolul 4: ***America sau moneda spirituală***

1. Citat în Viviana A. Zelizer, *La signification sociale de l'argent*, cu o prefață de Jérôme Bourdieu și Johan Heilbron, Seuil, 2005, p. 50. Jean-Joseph Goux afirmă că renunțarea la etalonul-aur a fost resimțită în Statele Unite ca un risc de exilare a Dumnezeului la un nivel inferior și de creștere a influenței statului asupra vieții cetățenilor. Ateismul monetar deschidea calea etatismului politic. (Jean-Joseph Goux, *Les monnayeurs du langage*, Galilée, 1984, pp. 188–190).

2. *Le Monde*, 8 noiembrie 1988, citat în Bernard Maris, *L'argent du riche et l'argent du pauvre*, în Roger-Pol Droit (coordonat de), *Comment penser l'argent?*, op. cit., p. 335.
3. Despre constituirea dolarului, în excelenta carte a lui Malek Abbou, *Fondements métaphysiques du dollar*, Fage Editions, 2012.
4. Cf., în legătură cu subiectul, Marie Cuillerai, *Le capitalisme vertueux. Mondialisation et confiance*, Payot, 2002, pp. 111–112.
5. „Guvernele țărilor asociate în aventura euro nu au sesizat șansa istorică de a face din introducerea monedei fiduciare ziua inaugurării unei suveranități federale. Discursurile politice au fost foarte departe de necesara solidaritate a evenimentului." (Michel Aglietta și André Orléan, *La monnaie: entre violence et confiance*, op. cit., p. 312).
6. Citat în Ilana Reiss-Schimmel, *La psychanalyse et l'argent*, op. cit., pp. 95–96.
7. Cei mai avuți 1% controlează aproape 33% din bogățiile țării, procentul cel mai ridicat de la Al Doilea Război Mondial încoace, pe când clasa de mijloc își vede veniturile scăzând ori stagnând. Cf. Robert Frank, *Richistan*, Crown Publishers, 2007, p. 242.
8. Interviu din 1905, Peter Collier și David Horowitz, *The Rockfellers*, Holt, Rindhart and Winston, 1976, p. 48. Citat în Pascal Morand, *Les religions et le luxe*, op. cit., p. 66.
9. Citat în Raymonde Carroll, *Une histoire de singes et de malentendus*, *Communications*, nr. 50, 1989, p. 197.
10. Benjamin Franklin, *Avis nécessaire à ceux qui veulent devenir riches*, Lux, 2012, p. 117.
11. Apărută în *Atlantic Monthly*, în 1871, expresia îi desemnează pe acei industriași care practică exploatarea dementă a muncitorilor, coruperea oficialilor, controlul resurselor naționale și distrugerea concurenței. Președintele Theodore Roosevelt îi considera „tâlhari ai marilor averi" și a intervenit pentru a pune capăt monopolului lor.
12. În Robert Frank, *Richistan*, op. cit., p. 118.
13. „Avem exemple de fii de milionari, pe care averea nu i-a stricat și care, deși sunt bogați, aduc mari servicii comunității. Astfel de oameni sunt sarea pământului, cu atât mai prețioși cu cât, din nefericire, sunt rari." (Andrew Carnegie, *The Gospel of Wealth*, *North American Review*, 1889; articol reeditat cu titlul *The Gospel of Wealth and Other Writings*, Penguin, 2006, p. 6).

14. Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, Tomul II, Garnier-Flammarion, 1993, Capitolul X, p. 181 sqq.
15. „Oricine dă de anunțul unei descoperiri, strigă de la primul cuvânt: și-o să câștigăm bani? Pentru a satisface acest gust dominant, m-am preocupat de ceea ce aduce profit." (Charles Fourier, *Le nouveau monde amoureux*, Presses du réel, 2013, p. 166).
16. „În SUA, cei 1% cei mai bogați oameni adună 22,5% din beneficii. Cei 0,1% cei mai avuți americani adună 10% din venitul național, față de 2% acum douăzeci de ani, ceea ce înseamnă că au ajuns să câștige de o sută de ori mai mult decât media. (Sursa: Thomas Piketty).
17. Interpretată de Catherine Frot în *Marguerite*, filmul lui Xavier Giannoli, 2015.

Partea a doua:
Trei prejudecăți privind Vițelul de aur

Capitolul 5: *Banul, stăpânul lumii?*

1. *War. What is it good for?*, Farrar, Strauss and Giroux, 2014
2. Émile Zola, *L'argent* (1891), prefață și note de Gérard Gengembre, Pocket, 2009, pp. 293–294.
3. Cf. Alfred W. Crosby, *La mesure de la réalité*, op. cit., p. 17, 18 și pp. 53–54.
4. Honoré de Balzac, *Melmoth réconcilié* (1835), în *La maison Nucingen*, precedat de *Melmoth réconcilié*, Folio-Gallimard, 1989.
5. Honoré de Balzac, *La maison Nucingen* (1837), op. cit.
6. Pe același subiect, studiul indispensabil al lui Albert Hirschman, *Les passions et les intérêts*, PUF, 2014.
7. Cf. Roland Bénabou și Jean Tirole, citați în Daniel Cohen, *Homo economicus, prophète (égaré) des temps nouveaux*, Albin Michel, 2012, p. 51.
8. Cf. Michael Sandel, *Ce que l'argent ne saurait acheter*, cu o prefață de Jean-Pierre Dupuy, Seuil, 2014.
9. Cf. Laurence Fontaine, *Le marché. Histoire et usages d'une conquête sociale*, Gallimard, 2014, p. 227.
10. Ibid., p. 161.
11. Cf. Pascal Bruckner, *Le mariage d'amour a-t-il échoué?*, Grasset, 2010.
12. Cf. *Le viager*, film de Pierre Tchernia, după un scenariu de René Goscinny, 1972.

13. Cf. Michael Sandel, *Ce que l'argent ne saurait acheter*, op. cit., pp. 216–218.
14. Ibid., p. 111, Capitolul *Incitations perverses.*
15. Ibid., p. 34.
16. Roland Bénabou și Jean Tirole, citați în Daniel Cohen, *Homo economicus*..., op. cit., pp. 51–52.
17. Cf. Maya Beauvallet, *Les stratégies absurdes*, Seuil, 2009, citat în Daniel Cohen, *Homo economicus*..., op. cit., pp. 50–51. Același exemplu este reluat de Michael Sandel, *Ce que l'argent ne saurait acheter*, op. cit., pp. 117–118.
18. Ibid., p. 266 sqq.
19. În Benjamin Franklin, *Avis nécessaire à ceux qui veulent devenir riches*, op. cit., p. 257.
20. Ibid., p. 273.
21. Cf. Richard Posner și Elisabeth Landes, *The economics of the baby shortage*, *The Journal of Legal Studies*, University of Chicago Press, 1978.
22. Exemplu oferit de Jean-Pierre Dupuy în prefața la cartea lui Michael Sandel, *Ce que l'argent ne saurait acheter*, op. cit., p. 15.
23. În Isaac Kramnick, *Bolingbroke and his Circle. The Politics of Nostalgia in the Age of Walpole*, Harvard University Press, 1968, p 73, citat în Albert Hirschman, *Les passions et les intérêts*, op. cit., pp. 55–56.
24. Citat în Albert Hirschman, ibid., p. 97.
25. Exemple date de Georg Simmel, *Philosophie de l'argent*, PUF, 1999, p. 471.
26. „Nu visează decât să adune bani într-atât încât aproape că s-ar putea spune că sunt consumați ca de o flacără de dorința de a poseda." (Dante citat în Werner Sombart, *Le bourgeois*, op. cit.).
27. Cf., în legătură cu același subiect, lucrarea magistrală a lui Simon Schama, *L'embarras de richesses*, Gallimard, 1991, p. 466.
28. Cf., în același sens, Laurence Fontaine, *Le marché*, op. cit., Capitolul VII, *La „bulle" des tulipes ou les jeux de la distinction, du pouvoir et du hasard dans la formation des prix*, p. 288 sqq.
29. Sclavia a fot abolită în Rusia în 1861, în Tibet în 1959, în Nepal în 1960. *Indentured servants* erau acei muncitori necalificați care, în perioada colonială, ajungeau dependenți de stăpânii lor până la rambursarea sumelor împrumutate de la aceștia. Mexicul secolului al XIX-lea admitea contractul de servitute pentru datorii rambursabile în 99 de ani. Acest gen de contract este și acum valabil pentru muncitorii străini, mai ales în țările din Golf, unde se practică încă o anumită formă de sclavie.

30. Cf. printre altele, în legătură cu același subiect, mărturia sfâșietoare a lui Jihan obținută de Thierry Oberlé. (*Esclave de Daech*, Fayard, 2015).
31. Robert Musil, *L'homme sans qualités*, Volumul II, Folio-Gallimard, 1974, p. 297, citat în Jean-Joseph Goux, *Les monnayeurs du langage*, op. cit., p. 164.
32. Emmanuel Levinas, *Difficile liberté*, op. cit., p. 209.
33. Emmanuel Kant, *Fondement de la métaphysique des mœurs*, Delagrave, 1967, partea a doua, p. 160.
34. Cf. Caroline Oudin-Bastide și Philippe Steiner, *Calcul et morale. Coûts de l'esclavage et valeur de l'émancipation*, Albin Michel, 2015, Capitolul I.
35. Alfred W. Crosby, *La mesure de la réalité*, op. cit., pp. 26–27.
36. Ibid., p. 200 sqq.
37. Cf. Paul Ricœur, *L'argent: d'un soupçon à l'autre*, în A. Spire (coordonat de), *L'argent*, op. cit., p. 68.
38. Viviana A. Zelizer, *La signification sociale de l'argent*, op. cit., p. 13.
39. Ibid., pp. 60–62.
40. Într-un articol din 1994 (*Pasiunea pentru bani și ambiguitatea circulației monetare la țiganii unguri*, *Terrains*, nr. 23, octombrie 1994, p. 45 sqq.), Michael Stewart, de la London School of Economics, arăta cum, pentru țiganii unguri, banii sunt un factor de socializare care adună la un loc gloria, jocul și orgoliul reușitei.
41. Martor al respectivei orbiri, groaza de terorismul islamic se pune, pentru Thomas Piketty, în termenii „dezvoltării sociale și echitabile": „Este evident: terorismul se hrănește din pleava inegalitară a Orientului Mijlociu, la a cărei apariție am contribuit din plin și noi." (*Le Monde*, 22–23 noiembrie 2015) Marxistă, liberală ori social-democrată, această grilă de lectură, incapabilă să reflecteze la realitatea religioasă, rămâne extrem de reducționistă.
42. În legătură cu acest subiect, cartea lui Albert Hirschman, *Les passions et les intérêts* rămâne neegalată, op. cit.
43. Victor Hugo, *Choses vues, 1870–1885*, Volumul II, Folio-Gallimard, 1997, p. 272 și 398, citat în Jean-Joseph Goux, *Les monnayeurs du langage*, op. cit., pp. 133–134.
44. Paul Valéry, *Mauvaises pensées et autres*, Gallimard, 1942, citat în Jean-Joseph Goux, *Les monnayeurs du langage*, op. cit., p. 41.
45. Citat de Serge Koster, *D'Harpagon à Shylock*, în A. Spire (coordonat de), *L'argent*, op. cit., p. 33.

46. Cf., în legătură cu același subiect, Jean-Joseph Goux, *Les monnayeurs du langage*, op. cit., pp. 156–158 și comentariul lui clarificator.

Capitolul 6: *Opulența aduce nefericire?*

1. Stanley Kubrick, *L'ultime razzia*, 1956. O temă analoagă, prada împrăștiată într-o piscină, o regăsim și în filmul *Melodie în subsol* (1963) al lui Henri Verneuil, cu Alain Delon și Jean Gabin.
2. Simone de Beauvoir, *La cérémonie des adieux*, Folio-Gallimard, 1974, p. 153.
3. Cf. François Rachline, *D'où vient l'argent?*, op. cit., pp. 110–112.
4. Vezi Damien de Blic și Jeanne Lazarus, *Sociologie de l'argent*, La Découverte, 2007, pp. 60–62.
5. Robert Frank, *La course au luxe*, Markus Haller, 2010, p. 79 sqq.
6. Richard Easterlin, *Does economic Growth Improve the Human Lot? Essays in honor of Moses Abramovitz*, New York Academic Press, 1974.
7. Cf. Jean Gadrey, *Adieu à la croissance. Bien vivre dans un monde solidaire*, Les Petits Matins/Alternatives économiques, 2010, citat în Laurence Duchêne și Pierre Zaoui, *L'abstraction matérielle*, op. cit., p. 183.
8. Cf. Robert și Edward Skidelsky, *How Much Is Enough?*, Allen Lane, 2012, p. 104.
9. Citat în Barry Schwartz, *Le paradoxe du choix*, Michel Lafon, 2006, p. 118.
10. Mai ales că un anumit număr de anchete, mergând în contracurentul acestor idei de-a gata, afirmă că ești cu atât mai fericit cu cât ești mai bogat. Ruut Veenhoven și Floris Vergunst, de la Universitatea din Rotterdam, și-au bazat lucrările pe „banca de date mondiale ale fericirii", compilând rezultatele din 67 de țări. Tot astfel, Daniel W. Sacks, Betsey Stevenson și Justin Wolfers, lucrând pentru institutul german IZA, au ajuns și ei, în cercetările lor, la concluzia că nivelul de satisfacție este mai evident în țările în care venitul pe cap de locuitor este mai ridicat. Cf. Marie de Vergès, *Le Monde*, 26 februarie 2013.
11. Daniel Cohen, *Homo economicus...*, op.cit.
12. Trimit aici la cartea mea *L'euphorie perpétuelle*, Grasset, 2000, în care demontez mitul fericirii obligatorii.
13. Cf. Robert Frank, *La course au luxe*, op.cit.
14. „Poți descoperi la 70 de ani fericirea unei persoane tinere, de 30 de ani. La 80 de ani, se regăsește (în medie) bucuria de la 18 ani. Cum trebuie înțelese

aceste rezultate surprinzătoare? (...) Bătrânețea te eliberează de o greutate, aceea de a acumula bunuri inutile, redând locul bunurilor intrinseci." (Daniel Cohen, *Homo economicus*, op. cit., p 27)

15. Același Daniel Cohen, ibid., pp. 198–199 sqq.
16. *Les anti-économistes ont la parole*, *Le Nouvel Observateur*, 23 octombrie 2014.
17. Citat în Niall Ferguson, *L'irrésistible ascension de l'argent*, op. cit., p. 103.
18. Cf. Jacques de Saint-Victor, *Un pouvoir invisible. Les mafias et la société démocratique*, Gallimard, 2012, p. 346.
19. Cf. Jay McInerney, *Trente ans et des poussières*, Seuil, 1998.
20. Cf. Robert Goobrick, *La chute des princes*, UGE, 10/18, 2016.
21. Cf. Kevin Roose, *Young Money*, Grand Central Publishing, 2014, pg. IX.
22. Cf. excelentului *Richistan* al lui Robert Frank, op. cit., Capitolul X.
23. Cicero, *Le bonheur*, Tusculanae disputationes IV și V, Arléa, 1996, p. 120.
24. Cf. Robert Frank, Richistan, op. cit., Capitolul X, p. 209.
25. Ibid., p. 50.
26. Seneca, *Lettres à Lucilius*, op. cit., p. 60.
27. Ibid., pp. 122–123.
28. Léon Bloy, *Le salut par les Juifs*, Mercure de France, 1892, p. 192.
29. Citat în Jacques Julliard, *L'argent, Dieu et le diable*, op. cit., p. 185.
30. Citat în Jacques Attali, *Les Juifs, le monde et l'argent*, op. cit., p. 295.

Capitolul 7: *Să fi ucis calculul sordid iubirea sublimă?*

1. Jane Austen, *Orgueil et préjugés*, UGE, 10/18, 2012, p. 158
2. Extras din <http://www.demotivateur.fr>. Articolul ar fi apărut într-o revistă financiară din Statele Unite. *Se non e vero, e ben trovato.*
3. Despre monedele complementare a căror circulație a fost aplicată în colectivități locale sau regiuni, emise de particulari, vezi blogul iconoclast al lui Paul Jorion. Pe aceeași temă și Paul Jorion, *L'argent, mode d'emploi*, Fayard, 2009, p. 274 sqq.
4. Honoré de Balzac, *La cousine Bette*, Folio-Gallimard, 1972, pp. 172–173.
5. Ibid., p. 331: „- Nu te iubesc, Valérie, zice Crevel, ba te iubesc ca pe-un milion. — Nu ajunge!..., continuă tânăra sărind pe genunchii lui Crevel și petrecându-și amândouă mâinile în jurul gâtului lui, ca-n jurul unui cuier de care-ar fi dat să se agațe. Vreau să fiu iubită ca zece milioane, ca tot aurul de pe pământ și-ncă și mai mult."

6. Georg Simmel, *Philosophie de l'argent*, op. cit., pp. 483–484. Simmel explică amuzant că mărimea sumei compensează, poate, josnicia principiului, iar totalul e un omagiu indirect adus soțului.
7. Pierre Klossowski, *La monnaie vivante*, cu o scrisoare-prefață de Michel Foucault, Losfeld, 1970, reeditată la Rivages, 1997.
8. Ibid., p. 16.
9. Robert Musil, *L'homme sans qualités*, op. cit., p. 180 Cf., în legătură cu acest subiect, comentariul lui Jean-Joseph Goux, *Les monnayeurs du langage*, op. cit., p. 159 sqq.
10. Înfundându-se în crevasa deschisă de Gary Becker care vede în familie o unitate „producătoare de utilități", o întreagă parte a mișcării feministe dorea să introducă raportul salarial în spațiul domestic și să oblige soții să-și plătească soțiile pentru prestațiile gospodărești, educaționale, sexuale. Cf. Philippe Simonnot, *Le sexe et l'économie*, op. cit., p. 157. Activista americană Lauren Chief Elk solicită ca bărbații să plătească femeile pentru toate „muncile emoționale" pe care acestea le oferă gratuit din negura vremurilor, pentru ca în sfârșit să se facă o „dreptate de gen". Dincolo de dar, o vastă politică a resentimentului.
11. Câteva date: în 1881, femeile căsătorite își pot deschide un livret la o casă de economii și consemnațiuni, fără permisiunea soțului, în 1907, pot dispune liber de propriul salariu, în 1965, pot exercita o profesiune fără permisiunea soțului și în 1985, soții își administrează în mod egal patrimoniul (Sursa: Intern@nettes.fr).
12. Cf. Viviana A. Zelizer, *La signification sociale de l'argent*, op. cit., Capitolul II, p. 77 sqq.
13. Ibid., pp. 111–112.
14. Cf. Damien de Blic și Jeanne Lazarus, *Sociologie de l'argent*, op. cit., pp. 82–83.
15. Cf. Gilles Lipovetsky, *La troisième femme*, Gallimard, 1997, p. 306.
16. Cf., pentru același subiect, Damien de Blic și Jeanne Lazarus, *Sociologie de l'argent*, op. cit., pp. 81–83 și Viviana A. Zelizer, *La signification sociale de l'argent*, op. cit.
17. Denis Moreau, *Pour la vie? Court traité du mariage et des séparations*, Seuil, 2014, p. 88.
18. *Lettres à Lucilius*, op. cit., Scrisoarea 18, p. 108.
19. Arthur Schopenhauer, *Aphorismes sur la sagesse dans la vie*, PUF, 1994, p. 34.

20. Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, op. cit., p. 182.
21. Cicero, *Le bonheur*, op. cit., Tusculanae disputationes V, *Les infirmités physiques empêchent-elles le bonheur?*, pp. 128–129.
22. Ibid., *Objection: Le sage est-il heureux dans les supplice*, pp. 112–113.
23. Despre aceste morți filosofice, începând cu a lui Socrate, cf. excelentei lucrări a lui Paul Veyne, *Sénèque. Une introduction*, Tallandier, 2007, p. 262.
24. Citat în lucrarea de referință a lui Marie-Laure Massei-Chamayou, *La représentation de l'argent dans les romans de Jane Austen. L'être et l'avoir*, L'Harmattan, 2012.
25. Cf. Marie-Laure Massei-Chamayou, *Jane Austen et l'argent: entre manque et subversion*, în Olivier Larizza (coordonat de), *Les écrivains et l'argent*, Orizons, 2012, pp. 98–99.
26. Cf. Marie-Laure Massei-Chamayou, *La réprésentation de l'argent dans les romans de Jane Austen*, op. cit., p. 101.
27. Cf. *Le Journal du séducteur* de Sören Kierkegaard (Folio-Gallimard, 1989), lucrare destul de ironică, știind că autorul a rămas întreaga viață virgin.
28. Jane Austen, *Emma*, UGE, 10/18, 1996, p. 7.
29. Stefan Zweig, *Le monde d'hier*, op. cit., pp. 15–17.
30. Gary Becker, *A Treatise on the Family*, Harvard University Press, 1993.
31. Ibid., p. 289.
32. Honoré de Balzac, *La maison Nucingen*, op. cit., pp. 178–179.
33. Guy de Maupassant, *Bel-Ami*, Folio-Gallimard, 2011, p. 174.
34. Trimit aici la două lucrări excelente despre problematica sexualității și a banilor: Philippe Simonnot, *Le sexe et l'économie*, op. cit., și, mai literară, Serge Koster, *Le sexe et l'argent*, Léo Scheer, 2009.
35. Honoré de Balzac, *Splendeurs et misères des courtisanes*, Pocket, 1991, p. 254.
36. Reportaj în revista *Elle*, 2 ianuarie 2015.
37. Serge Koster, *Le sexe et l'argent*, op. cit., pp. 62–63.
38. Cf. Françoise Gil, *Prostitution: fantasmes et réalités*, ESF, 2012.
39. Cele cinci tipuri diferite de relație pentru acele *taxi girls* din Chicago anilor 1920: dans cu plată, dans gratuit, client fix pentru câteva luni, înțelegere multilaterală cu trei sau patru bărbați dintre care unul plătește chiria, altul alimentele, al treilea îmbrăcămintea etc., în sfârșit întâlnire pentru o noapte întreagă. Niciuna dintre aceste categorii nu era însă suficientă pentru a trece femeia în rândul prostituatelor. Cf. Viviana A. Zelizer, *La signification sociale de l'argent*, op. cit., p. 173.

40. Dostoievski, *Le joueur*, cu o postfață de André Comte-Sponville, Actes Sud, 2000.

Partea a treia:
Bogăția obligă

Capitolul 8: *Să reabilităm valorile burgheze?*

1. Marie Freyssac, *Ma vie chez les milliardaires russes*, Stock, 2013.
2. Damien de Blic și Jeanne Lazarus, *Sociologie de l'argent*, op. cit., p. 105. Anecdota este preluată din Norbert Elias, *La société de cour*, Flammarion, 1993.
3. Cf. Lucien Jerphagnon, *Connais-toi toi-même*, Albin Michel, 2012, p. 98.
4. Benjamin Franklin, *Avis nécessaire à ceux qui veulent devenir riches*, op. cit., pp. 253–254.
5. Daniel Bell, *Les contradictions culturelles du capitalisme*, PUF, 1979.
6. Cf. Pierre-Michel Menger, *Portrait de l'artiste en travailleur*, Seuil, 2003.
7. Au fost preconizate măsuri care să prevină derapajele: rambursarea bonusurilor, în caz de pierderi, cum a făcut Citigroup când a refuzat să-i vireze 15 milioane de dolari drept gratificație excepțională patronului său, Vikram Pandit, sau lupta împotriva banilor proveniți din cămătărie, care distrug strategiile industriale și interzic investițiile în proiecte pe termen lung. „Interesele bancherilor sunt la antipodul intereselor muncitorilor și funcționarilor, întrucât profitul celor dintâi va fi cu atât mai ridicat cu cât vor plăti mai puțin pentru munca propriu-zisă și pentru materiile prime." (Laurence Fontaine, *Le marché*, op. cit., p. 266 sqq.) În Franța, patronii sindicatului EDC (Entrepreneurs et Dirigeants Chrétiens — Antreprenori și Conducători Creștini) și-au redus salariile cu 20%, ca efect al crizei, pentru a rămâne solidari cu angajații lor.
8. Robert Frank (*Richistan*, op. cit., p. 107) consideră că numai o treime dintre americanii bogați dețin averea ca efect al moștenirii.
9. Nietzsche, *Ainsi parlait Zarathoustra*, Folio-Gallimard, 1985, p. 327
10. Citat în Albert Hirschman, *Les passions et les intérêts*, op. cit., p. 54
11. Andrew Carnegie, citat în Marc Abélès, *Les nouveaux riches. Un ethnologue dans la Silicon Valley*, Odile Jacob, 2002, pp. 75–76.
12. *Le Monde*, 27 aprilie 2013.
13. Pe aceeași temă, cf. desigur volumului *Manuscrits de 1844* de Karl Marx (Editions sociales, 1972) și Luc Boltanski și Eve Chiapello, *Le nouvel esprit*

du capitalisme, Gallimard, 1999, Capitolul VII, *A l'épreuve de la critique artiste*, p. 501 sqq.

14. Daniel Bell, *Les contradictions culturelles du capitalisme*, op. cit., p. 90.
15. Luc Ferry, *L'innovation destructrice*, Plon, 2014, p. 104. Cf. și id., *L'invention de la vie de bohème*, Cercle d'art, 2012. Și foarte pertinentul *Portrait de l'artiste en travailleur* de Pierre Michel Menger, op. cit.
16. S-a calculat că aproape 100 miliarde de euro sunt sustrase anual din economia italiană de către lumea subterană a crimei organizate, cf. David Wolman, *The End of Money*, Da Capo Press, 2012, p. 54.
17. Cf. Jacques de Saint-Victor, *Un pouvoir invisible*, op. cit., p. 256.
18. Jacques de Saint Victor (ibid., p. 341) reia și el ipoteza conform căreia ar exista o apropiere între etosul capitalist și etosul mafiot, bazate și unul și celălalt pe cultura riscului și a distrugerii competitive.
19. Citat în Zygmunt Bauman, *Les riches font-ils le bonheur de tous?*, Armand Colin, 2014, p. 54.
20. Cf., pentru acest subiect, pledoaria elocventă a lui David Wolman, *The End of Money*, op. cit., și Jean-Claude Carrière, *L'Argent, sa vie, sa mort*, Odile Jacob, 2014, în care autorul, punând banii să vorbească la persoana întâi, le prevede apropiata dispariție.
21. John Maynard Keynes, *Perspectives économiques pour nos petits-enfants* (1930), în *Essais sur la monnaie et l'économie*, Payot, 1990.
22. Robert Musil, *Essais*, Seuil, 1978, p. 296.
23. Edith Wharton, *Chez les heureux du monde* (1905), traducere de Charles Dubos, prefață de Frédéric Vitoux, Gallimard, Colecția *Imaginaire*, 2000.
24. Conform unui studiu realizat de Weakth-X și UBS, în 2020 pe glob vor fi 3 800 de miliardari. Cei mai mulți dintre milionarii moderni nu au moștenit averea, 81% dintre ei câștigându-și-o prin propriul efort. Conform ONG-ului englez Oxfam, 1% dintre cei mai bogați oameni ai lumii vor poseda în 2016 un patrimoniu cumulat mai mare decât al restului de 99% din omenire. Acest 1% reprezintă totuși 73 de milioane de persoane printre care și 2 325 de miliardari. 10% dintre cei mai bogați chinezi posedă 75% din patrimoniul total al Chinei.
25. Citat de Marc Rocher, *Le Monde*, 15 mai 2013.
26. Cf. Robert Frank, *Richistan*, op. cit., p. 35.
27. Cf. Annie Cohen-Solal în Pascal Morand, *Les religions et le luxe*, op. cit., p. 67.

28. Cf. Robert Frank, *La course au luxe*, op. cit., p. 25.
29. Cf. Robert Frank, *Richistan*, op. cit., Capitolul VII.
30. Cf. Robert Frank, *La course au luxe*, op. cit.
31. Cf. Philippe Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident, du Moyen Age à nos jours*, Points-Seuil, 1977, p. 83.
32. Citat în Norman O. Brown, *Eros et Thanatos. La psychanalyse appliquée à l'Histoire*, Jullliard, 1960, p. 60.
33. Aristotel, *Ethique à Nicomaque*, op. cit., Cartea IV., Capitolul I, pp. 152–153.
34. *La nouvelle puissance des riches*, *L'Express*, 23–29 iulie 2014.
35. La moartea sa în 2007, în afara donațiilor de mai multe milioane de dolari făcute unor spitale și organizații caritabile, Leona Helmsley a lăsat moștenire 12 milioane de dolari câinelui ei, Trouble, pentru a-i asigura bătrânețile (suma a fost apoi redusă la 2 milioane de dolari). Gestul a fost considerat de revista *Fortune*, din 2007, drept unul dintre cele mai stupide momente ale anului.
36. Agenția de rating Standard & Poor's a fost condamnată în februarie 2015, de către justiția americană, la o amendă de 1,5 miliarde de dolari pentru că ar fi creat „un sistem care urmărea să înșele investitorii", anunțând drept investiții sigure niște produse toxice.
37. Citat în Max Weber, *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, op. cit., p. 201, nota 1.
38. Guy de Maupassant, *Bel-Ami*, op. cit., p. 356.
39. Cf. Laurence Fontaine, *Le marché*, op. cit., Capitolul VII, p. 303.

Capitolul 9: ***Nu e o crimă să te îmbogățești, nici să sărăcești nu-i o virtute***

1. Cf. Jean Delumeau, *La peur en Occident*, Fayard, 1978, p. 533 sqq.
2. Cf. Niall Ferguson, *L'irrésistible ascension de l'argent*, op. cit., pp. 21–22.
3. Pentru discuția despre ambivalența proprietății și importanța muncii femeilor, cf. Niall Ferguson, ibid., pp. 258–259.
4. Printre altele, aceasta este soluția propusă de Abhijit Banerjee și Esther Duflo în *Repenser la pauvreté*, Seuil, 2012.
5. Jonathan Crary, interviu în *Libération*, 21–22 iunie 2014.
6. Charles Péguy, *L'argent*, op. cit.
7. Stuart Mill, *Principles of Political Economy* (1886), citat în Robert și Edward Skidelsky, *How Much Is Enough?*, op. cit., p. 54.
8. Cf. Yvonne Quilès, *Le rêve des pauvres*, în A. Spire (coordonat de), *L'argent*, op. cit., p. 167 sqq.

9. Ceea ce preconizează Christine Lazerges, președinte la CNCDH, și ATD Quart Monde. Cf. Jean-Christophe Sarrot, Bruno Tardieu și Marie-France Zimmer. *En finir avec les idées fausses sur les pauvres et la pauvreté*, ATD Quart Monde/ L'Atelier, 2015, p. 214.
10. În decursul ultimelor trei decenii, proporția populației din întreaga lume care trăiește în sărăcie extremă, ceea ce înseamnă cu mai puțin de 1,25 dolari pe zi, a coborât de la 47% în 1990, la 22% în 2010, conform Națiunilor Unite. ONU speră ca prin programul *Obiectivele mileniului pentru dezvoltare* să poată eradica sărăcia extremă până în 2030. Este vorba despre un program global care implică toți factorii sărăciei: sănătate, alimentație, producție agricolă, industrială, consum, gestiune financiară.
11. Walter Lippmann, *Drift and Mastery*, Mitchell Kennerley, 1914, p XVI, citat în Richard Sennett, *Le travail sans qualités*, Albin Michel, 2000, p. 169.
12. Cf. *The Gujarati Way. Secrets of the world's best business people*, *The Economist*, 19 decembrie 2015.
13. Mohsin Hamid, *Comment s'en mettre plein les poches en Asie mutante*, Grasset, 2014.
14. Cf. Stéphane Lauer, *Les chers déjeuners avec Warren Buffett*, *Le Monde*, 10 iunie 2015.
15. Formularea i-ar aparține lui Jean-Luc Godard.
16. Hegel, *La Raison dans l'Histoire*, UGE, 10/18, 1965, p. 113.
17. Exemple citate în cartea lui Viviana A. Zelizer, *La signification sociale de l'argent*, op. cit., p. 293.
18. Pascal Bruckner, *La mélancolie démocratique*, Seuil, 1990.
19. Cf. Fernand Braudel, *La dynamique du capitalisme*, Flammarion, 1988, pp. 70–71.
20. Ibid., p. 64.
21. Robert și Edward Skidelsky, *How Much Is Enough?*, op. cit., p. 181.
22. Emmanuel Kant, *Projet de paix perpétuelle*, Vrin, 1988, pp. 44–45.
23. Câteva exemple, printre multe altele: frauda fiscală a devenit delict penal în Elveția în 2015, iar în cazul secretului bancar, va mai dura până în 2017, când va deveni efectiv schimbul automat de date bancare între state. Economistul francez Gabriel Zucman, în cartea lui publicată la Editura Seuil, în 2013, *Bogăția ascunsă a națiunilor*, propune stabilirea unui cadastru financiar mondial, analog cadastrului imobiliar, în care să fie recenzate toate acțiunile și obligațiunile în circulație, cu numele beneficiarilor.

24. Michel Aglietta și André Orléan, *La monnnaie: entre violence et confiance*, op. cit.
25. Niall Ferguson, L'irrésistible ascension de l'argent, op. cit., pp. 20–21.
26. Cf. de exemplu Denis Kessler, *Quelle est la valeur économique de la vie humaine*, în Roger-Pol Droit (coordonat de), *Comment penser l'argent?*, op. cit., p. 310 sqq.
27. Ibid., p. 321.

Capitolul 10: *Mâna care ia, mâna care dă*

1. Cf. Jean Starobinski, Largesse, Gallimard, 2007, pp. 181–182.
2. Sfântul Augustin, *La Cité de Dieu*, op. cit., pp. 46–47.
3. Cf. Jean Delumeau, *La peur en Occident*, op. cit., pp. 534–537.
4. Jacques Ellul, *L'homme et l'argent*, Presses bibliques universitaires, 1978, p. 144, citat în Ilana Reiss-Schimmel, *La psychanalyse et l'argent*, op. cit., p. 10.
5. Andrew Carnegie, *The Gospel of Wealth and Other Writings*, op. cit., p. 12.
6. În 1995, Warren Buffett va relua argumentul pentru a susține datoria pe care o are față de societatea în care s-a născut. Cf. John Kampfner, *The Rich. From slaves to super yachts*, Little, Brown & Co, 2014, p. 395.
7. Andrew Carnegie, *The Gospel of Wealth and Other Writings*, op. cit.
8. Ibid., p. 10
9. Ibid, p. 11
10. Cf. Marc Abélès, *Les nouveaux riches*, op. cit., pp. 77–78. Când a murit, Carnegie nu a lăsat moștenire familiei sale decât 15 milioane de dolari, adică aproape 5% din avere.
11. Émile Zola, *L'argent*, op. cit., pp. 68–69.
12. Ibid., p. 131.
13. Ibid.
14. În John Ensor Harr și Peter J. Johnson, *The Rockefeller Century*, Charles Scribner's Sons, 1988, pp. 51–52, citat în Marc Abélès, *Les nouveaux riches*, op. cit., p. 79.
15. Paul Veyne (*Le pain et le cirque*, Seuil, 1976) a scris opera de referință legată de acest subiect.
16. Povestea este relatată de Georges Gusdorf, *Kierkegaard*, Seghers, 1963, pp. 29–30.

17. Cf. Simon Schama, *L'embarras de richesses*, op. cit., p. 442. Edictul nu va fi abolit decât în 1658.
18. Honoré de Balzac, *Splendeurs et misères des courtisanes*, op. cit., p. 172
19. Cf., despre subiect, cartea lui Jean Starobinski, Largesse, op. cit., p. 28
20. Peter Sloterdjik, *Repenser l'impôt*, Maren Sell, 2012, p. 278
21. Ibid, pp. 239–240.
22. Cf. Marc Abélès, *Les nouveaux riches*, op. cit., p. 35
23. Cf. Alexandre Lambelet, *La philanthropie*, Presses de Sciences Po, 2014, pp. 81–82.
24. Cf. Pierre Grimal, prefața la Sénèque, *La vie heureuse*, op. cit., p. 26.
25. Cf. Montesquieu, *De l'esprit des lois*, V, XVIII, Garnier-Flammarion, 1993
26. Împotriva carității îndoielnice și a cămătăriei criminale, franciscanii și minoriții din *Ordo fratrum minorum recollectorum* au inventat, încă din secolul al XV-lea, la Perugia și la Siena, muntele de pietate/amanetul, formă de împrumut cinstit pentru cei aflați în nevoie. În Franța, primul munte de pietate a fost creat de Théophraste Renaudot în 1837.
27. Aristotel, *Ethique à Nicomaque*, op. cit., Cartea IX, Capitolul VII, p. 374 sqq.
28. Guy de Maupassant, *La parure* (1884), Livre de Poche, 1995.
29. Cf. David Wolman, *The End of Money*, op. cit., p. 86.
30. Cf. Niall Ferguson, *L'irrésistible ascension de l'argent*, op. cit., p. 64.
31. Ibid., pp. 64–65.
32. Bossuet, *Sermon sur la passion de Notre-Seigneur*, în *Sermon sur la mort et autres sermons*, op. cit., p. 152 sqq.

Cuprins

Tiparul executat la:

office@tipografiaeurobusiness.ro
www.tipografiaeurobusiness.ro

Născut la Paris în 1948, Pascal Bruckner este romancier și eseist, o figură emblematică a intelectualității franceze. La Editura Trei au apărut toate romanele sale (*Casa îngerilor*, *Luni de fiere*, *Hoții de frumusețe*, *Care dintre noi doi l-a născocit pe celălalt?*, *Iubirea față de aproapele*, *Căpcăunii anonimi*, *Copilul divin*, *Palatul chelfănelii*, *Iubito, eu mă micșorez!...*, *Păzea, se-ntoarce Moș Crăciun!*, *Paria*), precum și volumele de eseuri (*Noua dezordine amoroasă*, *Fanaticii apocalipsei*, *Paradoxul iubirii*, *Căsătoria din dragoste*, *Euforia perpetuă*, *Mizeria prosperității*, *Tirania penitenței. Eseu despre masochismul occidental*).

În *Înțelepciunea banilor*, Pascal Bruckner numără, contabilizează, calculează virtuțile și păcatele monedei. De la o epocă istorică la alta, de pe un mal pe celălalt al Atlanticului, râvnit și damnat deopotrivă, banul suscită nenumărate discuții, luări de poziție, dar reușește cumva să rămână dincolo de fluctuațiile istorice, văzându-și mai departe de drumul său, ca și cum nimic nu l-ar putea atinge.

Și totuși, despre bani se vorbește cu adorație sau dispreț, fără ca în privința lor să se ajungă vreodată la un punct comun. Cât înseamnă prea mulți, ce putere au, ne umanizează sau ne transformă în simple mașini de calcul, aduc sau nu fericirea?

EDITURATREI.RO

TREI

ISBN 978-606-40-0057-6

